

Р. ВОЛКАЙТЕ -
КУЛИКАУСКЕНЕ

Боевой
конь
литовского
воина

Lietuvio karo žirgas

REGINA VOLKAITĖ-
KULIKAUSKIENĖ

IVADAS

Tarp gausių Lietuvos archeologinių paminklų žymią vietą užima savaimingi kapai, kartais net ištisi kapinynai, kuriuose su mirusiu šeimininku drauge būdavo laidojamas ir jo žirgas. Archeologinėje literatūroje dažnai tokie kapai vadinami tiesiog „žirgų kapais“. Šis terminas nėra visai tikslus ir vartojamas tik salyginai. Tyrinėjimų metu randami kartais su pilna apranga žirgai turi būti interpretuojami kaip mirusiojo įkapė. Mat, būta papročio, žuvus ar mirus kariui, drauge palaidoti ir jo kovos žirgą. Kartais karys ir žirgas laidoti vienoje duobėje, bet neretai ir skyrium: mirusysis — viename pilkapyje, o jo žirgui supiltas atskiras pilkapis. Dažnai žirgams būdavo išskiriama net atskira kapinyno dalis. Pastaruoju atveju tyrinėjimų metu randami vien žirgai. Taip atsirado terminas „žirgo kapas“.

Šis savaimingas reiškinys pažymėtas ir rašytiniuose šaltiniuose. Jį aprašo P. Dusburgas, Vygandas Marburgietis, Hermanas Vartbergė, J. Dlugošas ir kiti autoriai.

Rašytiniai šaltiniai daugiausia liečia XIII—XIV amžius. Šio papročio

pradžią bei išplitimą gali nušvesti tik archeologiniai duomenys, kurie ne tiktais patvirtina rašytinių šaltinių žinias, bet daugeliu atvejų jas koreguoja ir papildo. Pirmiausia, rašytiniai šaltiniai mini, kad žirgai būdavo deginami drauge su savo šeimininku. Tuo tarpu archeologiniai duomenimis, šalia deginto mirusiojo žirgai daugiausia randami nedeginti. Deginti žirgai aptinkami tik rytų Lietuvos pilkapiuose. Galima manyti, kad kai kurie rašytiniai šaltiniai lietė rytų Lietuvos gyventojus, bet negalima neįžiūrėti ir tam tikro tendencinguo, pabrėžiant bei padidinant pagoniškias jų tradicijas, kurios labiausiai reiškėsi mirusijų deginimu. Tyrinėti žirgų kapai leido tiksliau atkurti laidojimo papročius ir pasekti jų raidą per ilgus šimtmečius: seniausieji žirgų kapai datuotini pirmaisiais m. e. amžiais. Be to, jie davė daug duomenų, liečiančių pačią žirgo aprangą; ji šiuo metu gali būti visiškai rekonstruota. Apskritai, tai savita archeologinių paminklų rūšis, kurią reikėtų įvairiapusiskai ištirti.

Ligi šiol žirgų kapai toli gražu nesusilaukė reikiamo dėmesio. Be

kelių straipsnių¹, visuomenei plačiau jie žinomi iš leidinio „Senovės lietuvių kario ir žirgo apranga“, išėjusio „Lietuvių liaudies meno“ serijoje². Tačiau ten pateko tik meniškiausi žirgo aprangos daiktai, tuo tarpu kultūros istorijos tyrinėtojui yra svarbūs visi radiniai. Senųjų prūsų bei jotvingių šios rūšies tyrinėtus archeologinius paminklus apibendrina J. Jaskanis³.

Šiuo straipsniu stengiamasi bent iš dalies užpildyti spragą Lietuvos

archeologinėje literatūroje, juo labiau, kad, kaip matysime, šios rūšies paminklai charakteringiausi Lietuvai.

¹ R. K. Kulikauskienė, Погребения с конями у древних литовцев, СА, XVII, 1953, стр. 211—222; O. Navickaitė, Žirgo apranga Veršvų kapinyne, ILKI, I, V., 1958, p. 83—93.

² Senovės lietuvių papuošalai, kn. II, V., 1966. Sudarė R. Kulikauskienė ir R. Rimantienė.

³ J. Jaskanis, Human burials with horses in Prussia and Sudovia in the first millennium of our era, Acta-Baltico-Slavica, IV, Białystok, 1966, p. 29—65.

TRUMPA TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

photolat

Žirgų kapai Lietuvoje jau nuo seno yra patraukę tyrinėtojų dėmesį. Atskirus šios rūšies kapus aptiko A. Kirkoras dar pereito šimtmečio viduryje, tačiau didesnis dėmesys į juos atkreiptas tik XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. 1887 m. O. Tišleris, tyrinėdamas Aukštakiemio (Klaipėdos raj.) kapinyną, viename kape aptiko žirgo griaučių dalis bei žirgo aprangą⁴. Žirgo griaučių ir aprangos liekanų buvo rasta Šernų⁵ ir Stragnos⁶ kapinynuose (abu Klaipėdos raj.). Bemaž tuo pačiu metu tokį kapą aptikta ir kitose Lietuvos srityse. F. Pokrovskis, daugelio rytų Lietuvos pilkapių tyrinėtojas, pastebėjo, kad vyrų kapuose, be ginklų ir darbo įrankių, dažnai yra aptinkami žirgo aprangos daiktai, o kartais net ir pats žargas⁷. Vélesnieji tyrinėtojai ši charakteringą reiškinį laidojimo paminkluose ēmė atidžiau stebeti. Antai V. Šukevičius pilkapius, kuriuose buvo randami žirgai ar jų aprangos reikmenys, išskyrė net i atskirą pilkapių grupę⁸.

Archeologiniai tyrinėjimai vis buvo plečiami. Tolygiai daugėjo ir žirgų kapų. XX a. pradžioje jie aptinkami šiaurės rytų Lietuvoje (Lapušiskė, Ignalinos raj.)⁹, pagausėjo jų ir vakariniuose Lietuvos rajonuose (Skomantai, Kretingos raj.)¹⁰. Ypač

daug šios rūšies paminklų ištirta tarp pirmojo ir antrojo pasaulinių karų. Rytiniuose, tuo metu lenkų okupuotuose, rajonuose lenkų archeologai ištyrė kelias pilkapių grupes Vilniaus ir Trakų apskrityse. Iš jų ypač minėtinės Plikiškių, Senųjų Macelių¹¹, Žingių¹², Žvirblių¹³ ir kitos grupės. Atskiri žirgų kapai kasinėti vakaru Lietuvoje (Paulaičiai, Nikėlai)¹⁴ ir

⁴ O. Tischler, Das Gräberfeld bei Oberhof (Kreis Memel), Schriften der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg. Pr., 29, 1888, p. 20.

⁵ A. Bezzemberger, Das Gräberfeld bei Schernen (Kreis Memel), Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 17, 1892, p. 143, 163.

⁶ Radiniai — VIEM.

⁷ Pagrindiniai F. Pokrovskio tyrinėjimų rezultatai paskelbti: Тр. IX АС в Вильне в 1893 и 1895 г., т.т. I и II, 1895 и 1897 гг.; Тр. X АС в Риге в 1896, т. I, 1899.

⁸ W. Szukiewicz, Strefy archeologiczne na Litwie, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. VI, 1918, p. 10.

⁹ J. Žiogas, Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje, „Lietuvių tauta“, 1(3), V., 1909, p. 313—333.

¹⁰ „Senovė“, I, K., 1935, p. 70—72.

¹¹ W. Hołubowicz, Pięć lat pracy terenowej Muzeum Archeologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1933—1937), Rocznik Archeologiczny, I, Wilno, 1937.

¹² Cehak-Hołubowiczowa, Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego, Wilno, 1936, p. 25.

¹³ 1925 m. R. Jakimovičiaus tyrinėjimai. Radiniai ir kasinėjimų ataskaita — Varšuvos Archeologijos muziejuje.

¹⁴ „Senovė“, IV, K., 1938, p. 284—286.

196
ir 4
Liet
gaič
vyr
žirg
du
bu
raj.)
Pae
raj.)
jren

T
gos,
min
gija

Užnemunėje (Liepynai, Mikytai)¹⁵. Daugiausia šios rūšies paminklų ištirta vidurio Lietuvoje: čia 1938—1940 metais tyrinėti ištisi tokie kapinynai. Iš jų patys didžiausi — Veršvų (Kauno m. ribose), Graužių, Ruseinių (abu Kėdainių raj.), Rimaisų (Panevėžio raj) ir Pakapių (Kauno raj.) kapinynai¹⁶. Juose aptikta apie 500 žirgų kapų, daugiausia su pilna, kartais labai turtinga apranga.

Tarybiniu laikotarpiu tyrinėtų šios rūšies paminklų dar padaugėjo. Jau pirmaisiais tarybiniais metais Lietuvos pajūrio plokštiniuose kapinynuose buvo aptikti žirgų kapai Kurmaičiuose, Lazdininkuose, Reketėje (visi Kretingos raj.) ir kitur¹⁷. Jie rasti, pradėjus plačiau tyrinėti rytų Lietuvos pilkapius, Kapitoniskėse (Kaišiadorių raj.)¹⁸, Didžiuliouose, Dieveniškėse, Stakuose (Šalčininkų raj.)¹⁹, Rusių Rage, Čiobiškyje (Širvintų raj.)²⁰, Bevandeniškėse (Trakų raj.)²¹, Taurapilyje (Utenos raj.)²² ir kt. Buvo toliau kasinėjami kai kurie prieš antrajį pasaulinių karą pradėti tyrinėti vidurio Lietuvos šios rūšies kapinynai. Daugiausia čia darbavosi LTSR Mokslų akademijos Istorijos instituto darbuotojai. Didžiausias ir turtingiausias ikapių iš jų — Veršvų kapinynas²³. Daugiausia jis tyrinėtas 1938—1940 metais, tačiau prie jo dar buvo grįžta ir 1954 metais. Iš viso čia ištirti 203 griaudiniai žirgų kapai. 1968 m. vėl imtas kasinėti 1939 m. pradėtas tyrinėti Ruseinių kapinynas: 1939 m. čia ištirta 19 ir 1968 m. 47 griaudiniai žirgų kapai. Iš viso Ruseinių kapinyne aptikti 66 žirgų kapai²⁴. 1969 m. vasarą buvo grįžta prie Graužių kapyno, tyrinėto 1938 metais²⁵.

Pastaraisiais metais kasinėti dar du didžuliai kapinynai Užnemunėje: Pakalniškių (Šakių raj.)²⁶ ir Nendrių (Kapsuko raj.)²⁷. Pirmajame ištir-

ti 23 degintiniai žmonių ir 133 griaudiniai žirgų kapai. Pastaruosiuose aptikta daug žirgo aprangos pavyzdžių. Nendrių kapinyne, buvusiame aria-mame lauke, kasinėti 66 žirgų kapai. Juose nedaug terasta žirgų aprangos ir ta pati neišsiskyrė savo kokybe. Tik viename kape, Nr. 61, kiek turtingesnis inventorius. Be to, toliau buvo kasinėjamas smarkiai apardytas Mikytų (Šakių raj.) kapinynas. Jame

¹⁵ M. Alseikaitė-Gimbutienė, Kapų tipai Lietuvoje proistoriniai laikais, „Gimtasai kraštas“, Nr. 31, p. 24.

¹⁶ LAB, p. 394—400. P. K. Kulikauskene, Погребения с конями у древних литовцев, CA, XVII, 1953, стр. 211—222; R. Volkaite-Kulikauskienė, Lietuviai IX—XII amžiais, V., 1970, p. 264.

¹⁷ Tyrinėjimų duomenys — KVIM.

¹⁸ 1953—1954 m. tyrinėjimai. Žr. A. Tautavičius, Kapitoniskių pilkapių, MAD, A, 1(2), 1957, p. 95—109.

¹⁹ 1951—1952 m. tyrinėjimai. Žr. A. Tautavičius, Šalčininkų rajono pilkapynų tyrinėjimai, ILKI, I, V., 1958, p. 72—81.

²⁰ 1963—1964 m. tyrinėjimai. Žr. P. Kulikauskene, Раскопки курганов в окрестностях Чиобишкис в 1963—1964 гг., Материалы к отчетной конференции археологических и этнографических экспедиций 1964—1965 гг., (toliau: Материалы...) Вильнюс, 1966, стр. 11—13.

²¹ Tyrinėti 1935, 1937, 1955 ir 1964 metais. Žr. O. Kunčene, Исследования курганов Беванденишкес (Тракайский район) в 1964 г., Материалы..., стр. 13—14.

²² 1970 metų A. Tautavičiaus tyrinėjimai. Radiniai — VIEM.

²³ O. Navickaitė, Veršvų kapinyno laidojimo papročiai, MAD, A, 2(3), 1957, p. 153—174.

²⁴ 1939 m. tyrinėjimų duomenys — KVIM, 1968 m. — VIEM.

²⁵ Be 1938 m. ištirtų 90 žirgų karų, 1969 m. ištirti dar 25 žirgų kapai. Žr. B. Urbanavičius, Граужайский могильник, Археологические открытия 1969 года, М., 1970, стр. 319.

²⁶ 1963, 1964 ir 1966 metais tyrinėjo Kauno Valstybinio istorijos muziejaus archeologai Žr. K. Gabrionaitė, Локальные подражания раннесредневековых шлемов русского типа в Литве, Acta Baltico-Slavica, 2, Białystok, 1965, p. 115—133.

²⁷ A. Merkevičius, Раскопки могильника в дер. Няндриняй (Капсукский р-н), 20 лет, археологические и этнографические экспедиции Института истории АН Литовской ССР (1848—1967), (toliau: 20 лет), Вильнюс, 1968, стр. 72—76.

1967 m. rasti dar 5 griautiniai žirgų ir 4 degintiniai žmonių kapai²⁸.

Padaugėjo žirgų kapų ir vakaru Lietuvoje. 1967 m. tyrinėtame Jurgaičių (Šilutės raj.) kapinyne iš 11-os vyrų kapų penki buvo palaidoti su žirgais vienoje duobėje²⁹. Analogiški du kapai su žirgais (Nr. 210, 260) buvo aptikti Bikavėnuose (Šilutės raj.). Be to, Bikavėnuose³⁰, taip pat Paežerio bei Upynos (abu Šilalės raj.)³¹ kapinynuose šios rūšies kapai įrengti labai savitai.

Taigi susikaupė gausios medžiagos, ir jau galima nustatyti šių savaimingų laidojimo paminklų chronologiją, paplitimą, išryškinti atskirų Lie-

tuvos sričių laidosenos savitumus. Si medžiaga yra vienas iš pagrindinių šaltinių, tiriant įvairias materialinės kultūros sritis ir net visuomeninius santykius Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse.

²⁸ О. Кунцене, Раскопки в дер. Микитай (Шакяйский р-н), 20 лет., стр. 71—72.

²⁹ Л. Накайте, Раскопки в дер. Юргайчай (Шилутский р-н), 20 лет., стр. 65—67.

³⁰ А. Таутавичюс Раскопки в дер. Бикавенай (Шилутский р-н), 20 лет.. стр. 68—69.

³¹ А. Таутавичюс, Археологические раскопки Института истории АН Литовской ССР, Археологические открытия 1966 г., Москва, 1967, стр. 276.

KAPU SU ŽIRGAIS LAIDOSENOS YPATUMAI

Paprotys laidoti mirusį ar žuvusį karį drauge su jo kovos žirgu Lietuvoje žinomas jau nuo pat pirmųjų m. e. amžių. Pirmiausia jis paplito vakariniuose Lietuvos rajonuose. Seniausių žirgų kapų — iš II—III m. e. amžių — aptikta Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštiniame kapinyne (kapuose Nr. 23 ir 42 rasti žirgų griauciučių likučiai³²). Kape Nr. 23 iš 45 cm gylio iškasti žirgo dantų likučiai, gražus žalvarinis ažūrinis apkolas, kažkokio geležinio dirbinio fragmentai ir žalvarinis apkalėlis. Atrodo, kad žirgas ir žmogus buvo palaidoti vienoje duobėje, nes drauge rastas ir žmogaus dantis. Reikia atsiminti, kad vakarų Lietuvoje griauciai išlieka labai prastai, todėl sunku ką nors tiksliau pasakyti apie kapo įrengimą. Tenka tik konstatuoti patį faktą. Kape Nr. 42 žirgų griauciučių liekanos jau ryškesnės: čia 60 cm gylyje rasti dantys, žandikaulio dalys ir geležiniai žaslai. Vyro įkapes sudarė: geležinis ietigalis, geležinis peilis, geležinis įmovinis kirvis ir molinis puodas. Ši kapą tektų laikyti seniausiu Lietuvoje, nors arklio dantų tuose pačiuose Kurmaičiuose rasta degintiniuose kapuose iš pirmojo amžiaus prieš mūsų erą antrosios pusės³³. Tačiau vien dėl to laikyti juos žirgo kapais dar negalima.

Žirgo griauciučių liekanų bei žirgo aprangos daiktų rasta ir kituose Lie-

tuvos pajūrio pirmųjų m. e. amžių kapinynuose — Aukštakiemyje, Šernuose (abu Klaipėdos raj.), Pryšmančiuose ir Rūdaičiuose (Kretingos raj.). Ryškesnių žirgo griauciučių liekanų iškasta tik Pryšmančiuose³⁴, kitur daugiausia aptikta žirgo aprangos, ypač geležinių žaslų. Matyt, žirgo apranga simbolizavo patį žirgą. Taigi čia susiduriame tarsi su žirgų kapų simboliais. Tokiems kapams vertingų duomenų davė 1964 m. tyrinėtas Maudžorų senkapis (Kelmės raj.)³⁵. Apar dytame vyro kape Nr. 1 čia buvo rasti ne tik geležiniai žaslai, bet ir kamanų liekanos mirusiojo kojūgalyje. Kamanų būta labai puošnių, apkaustyti žalvarinėmis pasidabruotomis rozetėmis: dvi iš jų didesnio, dvi — mažesnio skersmens (pav. 1, 2). Jomis dabinti kamanų diržai su kryžiavimo vietoje. Prie viršutinio kamanų diržo prikabintas ažūrinis trikampės formos kabutis, puošęs žirgo kaktą (pav. 3, 4). Kamanų apkaustai panašūs į tuo metu žmonių nešio-

³² P. Kulikauskas, Kurmaičių kapinynas, Lietuvos archeologiniai paminklai, V., 1968, p. 36.

³³ Ten pat.

³⁴ O. Navickaitė-Kuncienė, Pryšmančių kapinynas, Lietuvos archeologijos paminklai, V., 1968, p. 142—143.

³⁵ B. Valatka, Раскопки могильника в Майджорай (Кяльмеский район) в 1964 г., Материалы.., Вильнюс, 1966, стр. 10—11.

tas apskritines seges. Be to, kape dar buvo rasti dviejų geriamujų ragų apkaustai su puošniomis žalvarinėmis, spalvota emale inkrustuotomis juostelėmis, kuriomis jie būdavo prikabinami prie diržo. Šis kapas savo turtingumu išsiskiria iš kitų Maudžorų kapinyno kapų. Pagal įkapes, jis datuojamas IV a. pabaiga. Matyt, ir kitur šalia žąslų į kapą būdavo dedamos ir žirgo kamanos. Antai Stragnoje (Klaipėdos raj.) rasti sidabriniai kryžiniai ir žalvariniai apskritiniai topaties laikotarpio kamanų apkaustai (pav. 5, 6). Tai, be abejo, turtingųjų meto gentinės diduomenės atstovų kapai. Lenkų archeologinėje literatūroje jie vadinami „kunigaikščių“ kapais. Plačiai žinomas Švaicarijoje (Suvalkų aps.), pilkapyje Nr.2, atidengtas vyro kapas Nr.1³⁶. Išsamiau neapibūdinant gausių ir turtingų įkapių, reikia tik pažymeti, kad mirusiajam buvo įdėtas kalavijas, dvi ieities, pentinai ir dvejos labai turtingai apkaustytos žirgo kamanos. Kapas datuojamas taip pat IV mūsų eros amžiumi. Be abejo, čia buvo palaidotas jotvingių gentinės diduomenės atstovas.

Vienas iš geriausiai išlikusių pačių ankstyviausių žirgų kapų yra Reketėje (Kretingos raj.)³⁷ tyrinėtas kapas Nr.35. Jame aptiki vyro ir žirgo griaučiai vienoje $2,7 \times 1,7$ m dydžio duobėje. Mirusysis paguldytas aukštatielninkas, galva į šiaurryčius. Kairėje jo pusėje ant kariojo šono lygiagrečiai gulėjo žirgas (pav. 7). Kape gausu turtingų ir raitelio, ir žirgo įkapių. Mirusiojo galvūgalyje — geležinis dalgis ir geležinis nežymiai platėjančias ašmenimis įmovinis kirvis. Dešinėje pusėje, kiek aukšciau — du geležiniai profiliuotomis plunksnomis ietigaliai. Juosmens srityje mirusiojo drabužis buvo susegtas dviem

lankinėmis segėmis (viena žalvarinė, kita — sidabrinė). Ant kairiosios rankos užmauta pastorintais apvaliais galais žalvarinė apyrankė, o ant tos pačios rankos piršto — žalvarinis ijinis žiedas. Krūtinės srityje rasti žalvariniai diržo skirstikliai. Žirgi į nasrus įdėti su didžiulėmis grandimis galuose geležiniai žaslai, prie galvos — du geležiniai pentinai (pav. 8). Pagal įkapes, kapas datuojamas V a. pabaiga — VI a. pradžia. Kituose Reketės kapinyno vyru kaupuose rasta jau tik žirgų apranga. Tačiau tiek vieni, tiek kiti kapai buvo ypač turtingi įkapių, pvz., kapai Nr. 33, 48 ir kiti.

Apskritai, nuo I m. e. tūkstantmečio vidurio kapai su žirgais kiek pagausėja. Jie randami jau ir rytų Lietuvos pilkapiuose, taip pat Užnemunėje. Rytų Lietuvoje minėtinis ankstyviausias žirgo kapas, tyrinėtas Antazavėje (Švenčionių raj.). Čia pilkapyje Nr. 1 žirgas palaidotas drauge su savo šeimininku vienoje duobėje, kurios sienos ir dugnas tarsi išgristi akmenimis. Žirgo griaučių ne-normali padėtis ir iškilių jo kaukolės kaktos kaulas rodo, kad žirgas į duobę buvo įstumtas gyvas ir užmuštas akmenimis³⁸. Pagal pilkapiro struktūrą ir kitų pilkapių radinius, žirgo kapas datuotinas V mūsų eros amžiumi arba pačia VI amžiaus pradžia. Įdomiai įrengtas žirgo kapas, tyrinėtas kaimynystėje, Rimšenuose (Svyrių raj., Baltarusijos TSR): žirgo griau-

³⁶ J. Antoniewicz, M. Kaczyński i J. Okulicz, Wyniki badań, przeprowadzonych w 1956 roku w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki, Wiadomości Archeologiczne, t. XXV, z. 1—2, Warszawa, 1958, s. 23—31, ryc. 5, tabl. II—IX.

³⁷ 1940 m. tyrinėjimai. Duomenys — KVIM.

³⁸ Ф. В. Покровский, К исследованию курганов и городищ на восточной окраине современной Литвы, Тр. IX АС в Вильне, т. II, 1897, стр. 164—165.

čiai čia aptikti viršum degintinio žmogaus kapo likučiu³⁹.

Didelio dėmesio verti 1970 m. A. Tautavičiaus tyrinėti vyru kapai su žirgais Taurapilyje, Utenos raj., datuotini pačia I m. e. tūkstantmečio antrosios pusės pradžia. Čia gana smarkiai apardytoje pilkapių grupėje pavyko ištirti keturis tokius kapus. Mirusysis ir jo kovos žirgas laidoti nedeginti vienoje duobėje. Svarbiausios vyru ikapės yra ginklai: geležiniai siauraašmeniai pentiniai kirviai, antskydžiai, ietigaliai, viename turtingame vyro kape rastas net importuotas kalavijas su sidabru ir aukso puoštais makščiu apkaustais. Žirgo aprangą sudarė geležiniai žaslai apskritomis grandimis galuose⁴⁰.

Maždaug to paties laikotarpio tektų laikyti ir Užnemunėje, Liepynu kapinyne (Kapsuko raj.), 1937 m. tyrinėtą žirgo kapą. Čia griautinis žirgo kapas aptiktas po akmenų krūnimis⁴¹.

Žirgų kapų ypač padaugėja I tūkstantmečio pabaigoje ir II pradžioje. Tada jie paplinta kone visoje Lietuvoje, išskyrus šiaurinę vidurio Lietuvos dalį. Daugiausia jų susikoncentruoja vidurio Lietuvoje: čia — ištisi masiniai žirgų kapinynai. Kai kurie iš jų siekė XIV m. e. amžių. Šio laikotarpio kapai labai įvairiai įrengti. Įvairavimai laidosenoje gali būti siedinami su atskiromis Lietuvos sritimis.

Pietinėje Lietuvos pajūrio dalyje, Nemuno žemupyje, skalvių gyventoje teritorijoje aptinkami pavieniai žirgų kapai. Čia žirgai pakasti drauge su savo šeimininku vienoje duobėje. Tokie kapai labai būdingi dabartiniam Šilutės rajonui. Tai Nikėlų, Paulaičių⁴², Skomantų⁴³ ir pastaraisiais metais tyrinėti Jurgaičių⁴⁴ bei Bikavėnų kapinynai. Jurgaičiuose iš-

tirti 23 kapai: 12 moterų ir 11 vyru kapų. Kaip minėta, 5-iuose iš jų palaidoti kartu ir žirgai. Du kapai, Nr. 15 ir 16, išsiskyrė tokiomis tam laikotarpiui brangiomis ikapėmis, kaip kalavijas. I kapus iðėti ginklai — po dvi ieties ir kalaviją, kojūgalyje — pentinai ir visas kitas kapo inventorius (papuošalai, žalvariniai diržo skirstikliai, žalvariu kaustyto diržo liekanos ir kita) rodo, jog mirusieji buvo raiteliai, diduomenės atstovai, palaidoti VIII—IX m. e. a. Tai patvirtintu ir prie žirgų griaucių aptiktos kamanų liekanos. Kamanos viršutinėje dalyje puoštos žalvarinėmis įvijomis ir širdies formos kabučiais; tokiais šios srities moterys dabino savo kepurėles. Kape Nr. 16 žirgo kaktą puošė net trys kabučiai, vienas iš jų — sidabrinis.

Verti dėmesio du Bikavėnuose atidengti kapai. Juose žirgai pakasti taip pat vienoje duobėje su savo šeimininku. Minėtinis kapas Nr. 210. Jame žirgas gulėjo kairėje mirusiojo pusėje. Prie žirgo griaucių, be įprastų jo aprangos detalių — geležinių žaslų, balno kilpų, diržų skirstiklių, sagčių, žalvarinių skambalélių ir kt., — rasti ir retesni radiniai — žalvarinė vytinė antkaklė, uždėta žirgui ant kaklo, ir žalvarinis įvijinis apyuuodegis. Kiek toliau nuo žirgo, maždaug mirusiojo viršugalvyje, gulėjo austinė, be skambalélių kaklo juosta. Prie tokių juostų paprastai būda-

³⁹ Ф. В. Покровский, К исследованию бассейна Вилии, Тр. Х АС в Риге, т. I, 1899, стр. 77.

⁴⁰ Tyrinėjimų duomenys plačiau dar neskelti. Medžiaga yra pas A. Tautavičių.

⁴¹ Tyrinėjimų duomenys — KVIM. Be to, žr. „Gimtasai kraštas“, Nr. 31, p. 24.

⁴² „Senové“, IV, p. 284—286.

⁴³ „Senové“, I, p. 70—72.

⁴⁴ Л. Накайте, Раскопки в дер. Юргайчай (Шилутский р-н), 20 лет.., Вильнюс, 1968, стр. 65—67; Tyrinėjimų duomenys — II AS.

vo pritvirtinamas geležinis skambalas arba žalvarinių skambalėlių eilė. Iš ką juosta, matyt, idėta atskirai. Pagal įkapes, kapas datuojamas XI a.

Panašiai buvo įrengti žirgų kapai Nikėluose ir Paulaičiuose. Tiesa, Paulaičių kapinynas buvo smarkiai suardytas, o Nikėluose aptikti trys dar nesuardyti griautiniai kapai. Vienam iš jų, kape Nr. 2, karys palaidotas vienoje duobėje su savo kovos žirgu. Kape daug įkapių. Mirusysis palaidotas su ginklais — dviem ietimis ir vienašmeniu kalaviju, padėtu virš mirusiojo išilgai kapo. Gausu papuošalų: dešinėje kaukolės pusėje gulėjo pasaginė segė, ant kaklo uždėta vytinė kilpiniai galais antkaklė, krūtinės srityje rasta laiptelinė segė, ant kairosios rankos užmauta masyvi apyrankė, o ant pirštų — trys įvijiniai žiedai. Visi papuošalai žalvariniai. Mirusiojo drabužis buvo sujuostas odiniu diržu, apkaustytu siauromis žalvarinėmis plokšteliemis. Žirgas palaidotas su apranga. Nasruose įsprausti geležiniai žaslai, ant kaklo uždėta žalvarinė vytinė antkaklė, užbaigta kabliuku ir ąsele, prie žandikaulio aptikta žalvarinių skardelių, įvairių diržo apkalų ir karčių žiedų. Kapas datuojamas X—XI a.

Įsivyravus mirusiųjų deginimo papročiui, degintinis žmogaus kapas čia būdavo įrengiamas virš nedeginčio žirgo. Toks yra Skomantuose tyrinėtas kapas. Čia žirgas nuo savo šeimininko kapo dar atskirtas akmenų grindiniu. Kiek mažesnis grindinys dengė ir degintinį žmogaus kapą⁴⁵.

Šiaurinėje Lietuvos pajūrio dalyje, kuršių gyventoje teritorijoje, dabartiniuose Klaipėdos, Kretingos, Skuodo, iš dalies Plungės rajonuose, vyravo paprotys dėti vyrams į kapus žirgo aprangą. Drauge pakastas žirgas čia pasitaiko retai. Tokiuose, plačiai žinomuose I tūkstantmečio pa-

baigos ir II pradžios kapinynuose, kaip Gintališkė (Plungės raj.), Laiviai, Palanga (Kretingos raj.), Girkaliai (Klaipėdos raj.) ir kiti, labai dažna įkapė žirgo aprangos reikmenys, daugiausia žaslai, rečiau balno kilpos. Pastebėtina, jog neretai žirgo aprangos reikmenys, kaip ir darbo įrankiai, šioje srityje į kapą dėti miniatūrų forma.

Pačiame Žemaitijos centre pastaraisiais metais pastebėtas visai naujas, savaimingas reiškinys. 1966—1967 metais tiriant Paežerio (Šilalės raj.) VI—IX a. kapinyną, Upynos (Šilalės raj.)⁴⁶ ir Bikavėnų (Šilutės raj.)⁴⁷ X—XI a. kapinynus, vyru kapuose aptiktos tik žirgų kaukolės. Čia vyravo toks laidojimo paprotys. Į kapą žirgo galva buvo dedama virš palaidoto mirusiojo, maždaug toje vietoje, kur ir mirusiojo galva (pav. 9). Idomu pažymeti, kad geležiniai žaslai vyrui į kapą paprastai buvo dedami drauge su kitomis įkapėmis — kalaviju, ietimi, kirviu ir kt. — ir nė karto nerasti prie žirgo kaukolės. Taip pakasama žirgo galva simbolizavo žirgo kapą. Kai kuriuose iš šių kapinynų, pavyzdžiui Bikavėnuose, žirgų kapai dvejopi. Čia, kaip minėta, rasti du kapai, kuriuose su šeimininku palaidotas visas žirgas. Vyrauja simboliniai žirgų kapai. Pastarųjų buvo aptikta net 22. Tai greičiausiai atspindi mišrią dviejų gentinių junginių — skalvių ir žemaičių — teritoriją. Kituose Lietuvos rajonuose su panašiomis laidojimo apeigomis ligi šiol nesusidurta.

⁴⁵ „Senovė“, I, p. 70.

⁴⁶ А. Таутавичюс, Археологические раскопки Института истории АН Литовской ССР, Археологические открытия 1966 года, Москва, 1967, стр. 276.

⁴⁷ А. Таутавичюс, Раскопки в дер. Бикавенай (Шилутский р-н), 20 лет..., стр. 68—69.

Labai pagausėja žirgų kapų rytų Lietuvos pilkapiuose. Čia jie irgi išskiria tik tai teritorijai būdingais savitumais. Pažymėtina, jog nuo I m. e. tūkstantmečio antrosios pusės čia įsigali mirusiuju deginimo paprotys, I tūkstantmečio pabaigoje ir II pradžioje paplitęs po visą Lietuvą. Pradėjus mirusiuosius deginti, žirgai paprastai nebūdavo deginami, tačiau rytų Lietuvoje kartais jie deginami su savo šeimininku. Todėl tik rytų Lietuvoje turime ir degintinius, ir nedegintinius žirgų kapus. Kartais labai sunku išskirti degintinį žirgo kapą, nes sudegintam mirusiajam nereitai būdavo įdedama tik žirgo apranga. Todėl apie degintinius žirgų kapus galima kalbėti tik tada, kai jau aiškiai randami sudegę žirgo kaulai. Dažnai tame pačiame pilkapyje aptinkami degintiniai ir griautiniai žirgų kapai. Peršiukšto (Švenčionių raj.)⁴⁸, Kapitoniskių (Kaišiadorių raj.)⁴⁹, Rusių Rago kapinynuose (Širvintų raj.)⁵⁰, Šveicaruose (Vilniaus raj.)⁵¹ ir kitur.

Griautiniai žirgų kapai dažniausiai būdavo skyrium nuo savo šeimininko, tik Lapušiškėje (Zarasų raj.) tame pačiame pilkapyje rastas degintinis žmogaus kapas ir nedegintas žirgas. Dažnai jiems išskiriamas atskiras pilkapis ar pilkapyno dalis. Iš seniau tyrinėtų minėtini Plikiškių, Šveicaru, Žingių, Žvirblių (visi Vilniaus raj.) ir kiti pilkapiai. Vertingu duomenų šiuo klausimu rasta pastaraisiais metais tyrinėtuose Kapitoniskių ir Rusių Rago pilkapiuose. Kapitoniskėse, pietrytinėje pilkapyno dalyje, aptikti tik degintiniai žmonių kapai, o šiaurvakarinėje laidoti deginti ir nedeginti žirgai. Pastarieji pakasti po vieną atskirame pilkapyje, duobėje po sampilu. Panašiai yra Čiobiškio ir Rusių Rago pilkapiuose. Tarp šių pilkapių grupių šiuo metu

yra apie 0,8 km. Čiobiškio pilkapių grupėje aptikti tik degintiniai žmonių kapai, tuo tarpu Rusių Rago pilkapiuose — degintiniai ir griautiniai žirgų kapai. Pirmieji įrengti pilkazio sampilo pagrinde arba pačiame sampile, o griautiniai žirgų kapai — po pilkazio sampilu iškastoje duobėje.

Gana įvairūs degintiniai žirgų kapai. Jų daugumą sudaro iš laužavietės išrinkti degintų kaulų likučiai ir prie jų sudėti žirgų aprangos daiktai. Dažniausiai tokis kapas būdavo įrenčiamas pilkazio sampile arba po sampilu ant žemės paviršiaus. Tokie kapai žinomi jau minėtuose pilkapynuose, kuriuose rasti ir degintiniai, ir griautiniai žirgų kapai, taip pat ir kitose pilkapių grupėse, kur yra tik degintiniai kapai. Tai Dieveniškių, Didžiulių, Katkiškių, Stakų (Šalčininkų raj.)⁵², Pabarės (Eišiškių raj.)⁵³ ir kt. pilkapių grupės.

Yra degintinių žirgų kapų, įrengtų tiesiog laužavietėje — Didžiulių pilkapiuose Nr. 3 ir 6, Rusių Rago pilkapyje Nr. E. Didžiuliuose, pilkapyje Nr. 3, žirgas buvo sudegintas drauge su savo šeimininku⁵⁴. Tai vienintelis lig šiol tokis kapas. Paprastai degintinis žmogaus kapas ir degintinis žirgo kapas randami skyrium, net atskiruose pilkapiuose.

⁴⁸ Ф. В. Покровский, К исследованию курганов.., Тр. IX АС в Вильне, т. II, 1897, стр. 158—163.

⁴⁹ A. Tautavičius, Kapitoniskių pilkapiai, LTSR MA Darbai, A, 1(2), V., 1957, p. 95—109.

⁵⁰ П. Куликаускене, Раскопки курганов в окрестностях Чиобишикис в 1963—1964 гг., Материалы..., 1965, стр. 11—13.

⁵¹ Ф. В. Покровский, Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии, Тр. IX АС, т. I, 1895, стр. 215—216.

⁵² A. Tautavičius, Šalčininkų rajono pilkapynu tyrinėjimai, ILKI, I, p. 72—81.

⁵³ Tyrinėjimų duomenys — VIEM.
⁵⁴ A. Tautavičius, Šalčininkų rajono pilkapynu tyrinėjimai, ILKI, I, p. 80.

Kalbant apie rytų Lietuvos žirgų kapus, atkreiptinas dėmesys į vieną detalę: ir griautiniuose, ir degintiniuose žirgų kapuose, be žirgo aprangos, labai dažnai randami geležiniai piautuvai (pav. 10). Niekur kitur su tokiu reiškiniu nesusiduriame. Vyrų kapuose paprastai randami ginklai — ietigaliai, retesniais atvejais kalavijas (Žvirbliai), kirviai, peiliai ir kt. Piautuvas — neatskiriama rytų Lietuvos žirgo kapo atributas. V. Šukevičiaus nuomone, piautuvas raiteliai pasišienaudavę kelyje žirgams pašaro⁵⁵. Šitoksai aiškinimas, tur būt, turi pagrindo. Bet kodėl piautuvas randamas ne raitelio, o žirgo kape? Matyt, jis būdavo pritvirtinamas žirgui prie balno ir taip pasidarė sudėtinė žirgų aprangos dalis. Griautiniuose žirgų kapuose dažniausiai jis ir randamas prie žirgo šonkaulių arba nugaros srityje (Rusių Ragas).

Atskirą grupę sudaro masiniai žirgų kapai, tyrinėti centrinėje Lietuvoje⁵⁶ ir pastaruoju metu Užnemunėje⁵⁷. Tai ištisi didžiuliai plokštiniai kapinynai, juose atkasta apie 700 žirgų kapų. Žirgai čia paprastai randami nedeginti, nors žmonių kapai yra degintiniai. Tik Graužiuose ir Ruseiniuose degintiniai žmonių kapai aptinkami virš nedegintų žirgų. Pakapiuose, Rimaisuose, Pakalniškiuose, Nendriniuose, Veršvuose deginti mirusieji laidoti vienoje kapinyno dalyje, o nedeginti žirgai — kitoje. Antai Veršvuose degintiniai žmonių kapai koncentravosi šiaurinėje ir šiaurrytinėje kapinyno dalyje, o žirgų griauciai — vakarinėje kapinyno pusėje. Tik viename kape Nr. 21 sudeginto mirusiojo liekanos rastos vienoje duobėje su žirgo griauciais. Rimaisuose žirgai laidoti į pietus nuo degintinių žmonių kapų. Taigi čia yra panašiai, kaip rytų Lietuvos, kur žirgams būdavo išskiriama atskira pil-

kapyno dalis. Labai dažnai degintiniai žmonių kapai, būdami įrengti virš žirgo griaucių, tyrinėjimų metu jau būdavo visai sunaikinti arba gerokai apardyti.

Skyrium pakasti žirgai paprastai randami 20—40 cm gylyje. Tik Nendrinių kapinyne žirgų kapų duobių gylis svyruoja nuo 0,70 iki 1,30 m ir nuo 0,40 iki 1,10 m. Žirgai laidoti įvairaus dydžio (3×2 m, 4×2 m, 2×1,5 m) duobėse, kuriose neretai aptinkama degesių bei angliukų liekanų. Duobių dydis priklausė greičiausiai nuo žirgų skaičiaus joje. Dažniausiai vienoje duobėje aptinkami vieno žirgo griauciai, bet neretai pasitaiko, kad į tą pačią duobę užkasti du, trys, keturi, penki ar net aštuoni žirgai. Aštuonių žirgų griauciai vienoje duobėje rasti Veršvuose dviejuose kapuose — Nr. 82 ir Nr. 166—173⁵⁸. Graužių kapinyne aptiki penkių žirgų griauciai vienoje duobėje, Ruseiniuose, Veršvuose ir Nendriniuose — keturių žirgų.

Žirgų griauciai kapo duobėse guli labai įvairiai: dažniausiai kniūbsti arba ant kurio nors šono, pasitaiko aukštielninkų ar net stačių. Randami ir paguldytomis tarp priešakinių kojų galvomis, išlenktais stuburais ir pan. Matyt, žirgai į duobę dažnai būdavo išumiami ir užkasami gyvi. Tą mintį patvirtina kai kurie Veršvų kapai

⁵⁵ W. Szukiewicz, Strefy archeologiczne..., str. 11.

⁵⁶ Graužiai, Ruseiniai (Kėdainių raj.), Rimaisai (Panevėžio raj.), Pakapiai (Kauno raj.), Kriemala prie Vilkijos, Veršvai (Kauno m. ribose). Ištirta apie 500 žirgų kapų. Plačiau žr. P. K. Куликаускене, Погребения с конями у древних литовцев, СА, XVII, 1953, стр. 214—216.

⁵⁷ Pakalniškiuose (Šakių raj.) 1963—1964 m. ištirta 133 griautiniai žirgų kapai, tyrinėjimų ataskaita — KVIM, Nendriniuose (Kapsuko raj.) 1966—1967 m. ištirta 66 griautiniai žirgų kapai, tyrinėjimų ataskaita — II AS.

⁵⁸ O. Navickaitė, Veršvų kapyno laidojimo papročiai, MAD, A, 1(2), 1957, p. 166.

(Nr. 14, 31 ir kt.), kur žirgai, kad aprimtų, buvo pakasti užrištomis akimis arba parištais prie galvų pilnais grūdų maišais. Pakalniškių kapinyne kai kuriuose kapuose prie žirgų snukiu iš avikailio rasti maišų likučiai (pav. 11). Vilna buvusi vidinėje maišų pusėje, todėl vargu ar jie tiko grūdams supilti. Greičiausiai tokius maišus užmaudavo žirgui ant galvos ir, prieš įstumdam i duobę, jį apdusindavo. Be to, žirgai dar būdavo labai nuvarginami. P. Dusburgas, aprašydamas senųjų prūsų tikėjimą, sako: „Dabartiniu metu lietuviai ir kiti jų genties netikėliai minimą auką sudesina pagal savo apeigas kurioje nors šventoje vietoje, tačiau arklius, prieš juos sudegindami, taip nuvaro nuo kojų bejodinėdami, kad jie vos gali nustovėti”⁵⁹.

Kad ir kokioje nenormalioje padėtyje randami žirgų griauciai, vis tik tai atrodo, kad i duobę žirgus stengtasi paguldyti tam tikra kryptimi. Pavyzdžiui, Veršvuose jie aptinkami galva i vakarus arba šiaurvakarius, Rimaisuose ir Nendrinuose — daugiausia i pietvakarius, Graužiuose ir Ruseiniuose beveik visi jie gulėjo galvomis i vakarus.

Žirgai laidoti, kaip paprastai, su apranga. Masiniuose žirgų kapuose ji labai gausi, turtinga ir įvairi. Kadani-

gi čia žirgai niekados nebuvo deginami, tat ir jų aprangos nemažai išlikę. Be metalinių aprangos dalių, išsilaikė ir organinės medžiagos. Todėl žirgo apranga geriausiai gali būti rekonstruojama kaip tik iš šitų sričių.

Dauguma masinių žirgų kapų datuojami XI—XII a. Tai matyti iš daugelio žirgų papuošalų, pavyzdžiui, vytinių antkaklių, įvijinių bei žiedinių apyuodegių, kurie ir savo forma, ir gamybos technika labai panašūs į to paties laikotarpio žmonių nešiotus papuošalus — antkakles bei apyrankes. Be to, tą laikotarpi atitinka ir kiti žirgų aprangos daiktai — sidabru puoštos balno kilpos, kamanų apkaustai ir kt. Galimas daiktas, kad dalis šių kapų priklauso dar ir XIII a. 1961 m. tyrinėtame Kriemalos (prie Vilkijos) kapinyne buvo rasti keli XIII—XIV a. žirgų kapai⁶⁰. Be to, iš rašytinių šaltinių žinome, kad su savo žirgais buvo palaidoti Lietuvos kunigaikščiai Algirdas (1377 m.)⁶¹ ir Kestutis (1382 m.)⁶².

⁵⁹ P. Dusburgas, Prūsų žemės kronika, vertimas į lietuvių kalbą; vertimo rankraštis — MA II, Nr. 41, p. 54—55.

⁶⁰ Tyrinėjimų duomenys — VIEM.

⁶¹ SRP, II, 1863, p. 113.

⁶² Ten pat, p. 620—621.

ŽIRGO APRANGA

Žirgų aprangą sudarė kamanos, žaslai, gūnios ir balnas, kurio kapuose paprastai išlieka tik kilpos ir diržų sagtys. Tačiau prie žirgų griaučių randama nemažai grynai puošybinių radinių: gintariniai karoliai, žalvarinės antkaklės, apyuodegiai, karčių ivijos ir pan.

Daugiausia šios rūšies radinių aptikta masiniuose vidurio Lietuvos žirgų kapuose ir pastaraisiais metais tyrinėtame, ypač gausiame radinių, Pakalniškių kapinyne. Daug mažiau duomenų turime iš vakarinių ir rytinėjų Lietuvos rajonų. Vakarų Lietuvoje nėra ištisų šios rūšies kapinynų, taip pat, kaip matėme, nedaug yra ir pavienių kapų su žirgais. Rytų Lietuvoje, įsivyravus papročiui žirgus deginti drauge su mirusiuoju, žymi aprangos dalis sudegdavo. Todėl šiuose rajonuose galima rasti duomenų tik apie balno kilpas ir žaslus, tuo tarpu vidurio Lietuvos žirgų kapai leidžia pilnai rekonstruoti kartais labai turtingą ir įvairią visą žirgų aprangą. Nepaisant jos gausumo, datuoti ją tegalima apytiksliai, kartais atsiranda net dviejų šimtmečių skirtumas. Pagrindinė tokio apytikslio datavimo priežastis yra ta, jog žirgo aprangos reikmenys, kaip ir darbo įrankiai bei ginklai, per šimtmečius keitėsi labai lėtai. Net tiksliai datuotuose vėlyvesniuose kapinynuose, pavyzdžiui,

Kriemaloje, randama žirgų apranga mažai kuo skiriasi nuo tokiuose plėčiai žinomuose XI—XII a. kapinynuose, kaip Veršvai ar Graužiai, aptinkamu žirgo aprangos reikmenų. Taigi chronologijai nustatyti labai svarbūs yra žirgų kapai, pakasti drauge su šeimininku, ypač jei prie jo yra tiksliai datuotų papuošalų. Tačiau tokį kapą labai reta. Atsekti šimtmetį kiek padeda žirgo aprangos atskirų dalių formos, gamybos technika, iš dalies ornamentas, ypač visa tai paliginus su žmonių papuošala. Pagrindinė žirgų apranga yra iš pirmųjų II tūkstantmečio šimtmečių, ji turi išsamiausiai ir gali būti charakterizuojama.

Kamanos

Svarbiausia žirgo aprangos dalis — kamanos — iki mūsų dienų išliko tik tos, kurios buvo gausiai puoštos metalu, turinčiu konservuojančių savybių. Mažiau puoštos sunyko, dažnai likę tik jų apkaustai.

Paprasčiausias kamanas, be šonių, sudaro du skersiniai diržai, viršutinis kaktos, apatinis snukio srityje. Diržų susikryžiavimo vietas dengia apkaustai. Tokių kamanų, datuojamų IV m. e. amžiaus pabaiga, rasta

Maudžorų kapinyne (pav. 4). Ilgai-niui imta puošti priekinę kamanų da-lį, įvairiai išraizgant kamanų diržus. Gražiausią kamanų pavyzdžių rasta Veršvų, Pakalniškių ir Kriemalos ka-pinynuose. Puošnių, savitų kamanų apkaustų aptikta Graužių, Pakapių ir Ruseinių kapinynuose.

Kamanos darytos iš odinių diržų, priekyje įvairiausiai sukryžiuojamų. Antai Veršvų kapinyne kamanų li-kučių aptikta bent 30-je kapų⁶³, bet nerasta visai vienodu. Pirmiausia be-maž visos jos skiriiasi diržų sukryžia-vimu priekyje, antra — labai įvairus jų puošimas. Labiausiai paplitusi ka-manų forma, kur diržai sukryžiuoja-mi taip, kad priekyje susidaro di-desni ar mažesni rombai, priklaus-o-mai nuo diržų pločio ir skaičiaus⁶⁴ (pav. 12). Kartais viršutinis ir apati-nis skersiniai diržai sujungiami istri-žai ir tiesiai einančiais diržais, visi jie susikryžiuoja pačiame viduryje. Sukryžiavimo vietas dengia didelės puošnios rozetės⁶⁵. Pasitaiko dar įmantresnių kamanų, kai pagrindini-ai skersiniai kamanų diržai sujung-ti trikampiškai einančiais diržais⁶⁶.

Tokio įvairumo nematome kituo-se kapinynuose. Paprastai randami du skersiniai diržai, jungiantys pa-grindinius šoninius diržus (Graužiai, Pakapiai, Pakalniškiai). Ir tiktais Krie-maloje susiduriame su trimis skersi-niais diržais, kurių tretysis eina per patį žirgo snukio viduri. Kartais jie būna iš viengubų odinių juostų, kar-tais iš dvigubų (pav. 13).

Daug kamanų puošta ištisai sidabru ar žalvariu. Puošnumu išsiskiria Veršvų kapyno kamanos. Be bendru-puošimo motyvų, kur svarbiausia yra rozetė, kiekvienos kamanos puoš-tos skirtingai. Kamanų diržai daug kur padengti apskritomis sidabrinėmis skardelėmis, atskirų kamanų ir šios smulkios skardelės skiriiasi. Aiš-

kiai matyti, kad jos buvo išliedintos skirtingose formose. Skiriiasi taip pat didžiosios rozetės, kuriomis būdavo maskuojamos diržų sukryžiavimo vietos (pav. 14). Be to, prie šių kama-nų dažniausiai yra pritvirtinti platūs užausiniai laisvai krintantys diržai, dengią kamanų užsegimą. Diržai taip pat dengti sidabru, dažnai trikampio formos skardelėmis, kurių puošyboje kartais pastebimas antropomorfinis motyvas. Neretai kai kurios tokios kamanos turi dar sidabru dengtus antnosius. Be to, prie šoninių diržų dažnai būdavo prikabinami ke-li stambūs žalvariniai žvangučiai (pav. 12).

Kituose kapinynuose rastos kama-nos paprastesnės. Kiekvienam kapi-nynui būdinga savita žirgo apranga, taigi ir kamanos. Graužių kapinyne jų dažniausiai yra puošnūs apkaustai, maskuojantys keturias pagrindines kamanų diržų sukryžiavimo vietas⁶⁷ (pav. 15). Prie šoninių diržų prikabi-nama daug smulkių žvangučių. Pana-sios jos ir Pakapių kapinyne. Čia ypač buvo mėgstama kamanas puošti nedideliais žalvariniais žvangučiais. Jie eina ne tik šoninių kamanų diržų pakraščiu, bet, pritvirtinti prie įviju, dabina užausinius kamanų užsegimą maskuojančius diržus. Ruseiniuose žalvariniai žvangučiai, sukabinti po tris, puošė kamanas diržų sukryžia-vimo vietose⁶⁸. Pakalniškių kapinyne kamanos dažniausiai puosiamos (pri-klausomai nuo kamanų diržo pločio, taip pat ir nuo žalvarinių konuselių

⁶³ O. Navickaitė, Žirgo apranga Veršvų kapinyne, ILKI, I, p. 84.

⁶⁴ Veršvai, kapai Nr. 133, 138 ir kt.

⁶⁵ Veršvai, kapas Nr. 74.

⁶⁶ Veršvai, kapas Nr. 151, žr. Senovės lie-tuvii papuošalai, II, pav. 115.

⁶⁷ KIM, inv. Nr. 1455:344.

⁶⁸ 1968 m. tyrinėjimai, kapas Nr. 33, 36.

dydžio) viena, trimis, keturiomis ir net penkiomis žalvarinių kūgelių eilėmis (kapai Nr. 23, 78, 29, 12 ir kt.), rečiau keturkampių apkaustėlių eile (kapas Nr. 41). Ypač išsiskiria dvigubame žirgo kape Nr. 23 rastos kamanos (pav. 16). Jas sudaro tik šoniniai ir skersiniai labai platūs, vietomis net 7 cm pločio, diržai. Jie ištisai kloti žalvarinių konuselių eilėmis, kurių platesniuose diržuose yra net iki penkių. Idomu, kad sukryžiavimo vietoje kamanos sutvirtintos ne apkaustais, kaip paprastai, o surištos mazgais, supiausčius toje vietoje kamanų diržus siauresnėmis juostelėmis (pav. 17). Tokios kamanos tegalėjo būti uždedamos ant paprastų pavadžių, kurie buvo daromi iš trijų pintinių odinių juostelių. Tokių pavadžių liekanų po puošniomis kamanomis pastebėta ir Veršvų kapinyne.

Panašiai puoštos ir Kriemaloje rastos kamanos. Kamanų diržai padengti taip pat žalvarinių kūgelių eile, tik diržų sukryžiavimo vietas, priešingai Pakalniškių kamanoms, sutvirtintos didelėmis žalvarinėmis rozetėmis (pav. 13).

Prie kamanų, ypač jų viršaus, neretai būdavo prikabinamos įvairios žalvarinės pakabėlės, sudarytos iš žalvarinių grandinelių eilių, užbaigtų žalvariniais trapecijos formos kabučiais (Veršvai, kapai Nr. 13, 144 ir kt.). Pakabėlės paprastai puošė žirgo kaktą (pav. 18, 19).

Dar reikia paminėti žalvarinės įvijines susuktas skardelės, randamas žirgų viršugalvyje. Jos yra įvairių formų ir nevienodo dydžio, dažniausiai panašios į įvijinį žiedą, praplatintą priešakinė dalimi (pav. 20), ornamentuotos būdingu to laikotarpio papuošalam sraštu (trikampėliais, taškučiais ir kt.), kartais net pasidabruotu paviršiumi

(Graužiai, Veršvai, Rusių Ragas). Tokių skardelių viename kape kartais randama net trys. Kai kuriose viduje rasta karčių liekanų ar net virvučių prie jų. Atrodo, kad šių skardelių negalima laikyti vien puošybiniu elementu, kaip anksčiau manė ir šiu eilučių autorė⁶⁹. Jos turėjo ir savo utilitarinę paskirtį: per jas būdavo perveriami plaukų pluoštai ir karčiai sutvarkomi taip, kad nekristų žirgu ant akių. Vienas tokiu žiedu suveržtas pluoštas krito tarp akių, kitu — palei žirgo ausis. Dėl to žirgo kaukolės viršugalvyje neretai aptinkamos trys tokios įvijos-žiedai.

Žirgo karčiai surišami būdavo įvairiai. Veršvų kapinyne kai kuriuo se žirgų kapuose, žirgų viršugalvyje karčiams surišti rasta vytinių juoste lių liekanų. Pakalniškių kapinyne daugelyje kapų žirgo karčiai ant kaktos apvynioti spalvota vytine juoste (pav. 21) arba apraizgyti ilga žalvarine įvija (kapai Nr. 3, 29, 55, 60, 76, 97 ir kt.). Įviju neaptikta nei Veršvų, nei Graužių, nei Ruseinių kapinynuose. Pakalniškiuose ne tik žirgo karčiai, bet, kaip matysime, ir uodegos buvo apsukamos ilga žalvarine įvija. Kadangi žalvaris turi konservuojančių ypatybių, įvijose yra išlikę stambūs žirgo karčių bei uodegos pluoštai.

Puošybinė žirgo karčių detalė yra viršugalvyje randami gintariniai, dažniausiai dvigubo nupiauto kūgio formos, karoliai. Kai kur išlikę į juos įvertos virvutės liekanų. Vadinas, karoliai būdavo įrišami į karčius. Puošti žirgo viršugalvių gintariniu karoliu ypač megta Graužiuose, kur jų randama bemaž kiekviename kape. Mažiausiai jų aptikta Pakalniškių kapinyne.

⁶⁹ LAB, p. 443—444.

Žasla

Neatskiriama ir būtina žirgo aprangos dalis — geležiniai žasla. Kartais jie randami išsprausti žirgui tarp nasrų, bet dažniau — iškritę iš jų. Jau minėta, kad geležiniai žasla kai kada aptinkami ir vyrų kapuose be žirgo.

Žaslų forma ir dydis per šimtmečius bemaž nesikeitė. Daugiausia pasitaiko žaslų su apskritomis grandimis galuose ir su laužukais.

Žasla su apskritomis grandimis galuose yra seniausi, žinomi jau pirmaisiais mūsų eros amžiais. Jie nau dojami visą I m. e. tūkstantmetį ir II tūkstantmečio pradžioje. Dažniausiai jie būna trinariai, rečiau dvinariai. Jungiamasis trinarių žaslų vidurinis narelis kartais būna ilgesnis, kartais — trumpesnis. Dažnai jis tarsi išvirkščios S raidės formos. Trinarių žaslų nareliai neretai susukti iš dvigubos geležinės vielos arba padaryti iš storų geležinių strypų (pav. 23). Tokių žaslų aptikta vakaru, vidurio ir rytų Lietuvos laidojimo paminkluose, ir jie sudaro pagrindinę žaslų grupę. Jie néra puošnūs, tik kartais jų grandys inkrustuotos arba klotos sidabru. Pirmuoju atveju raštą suda ro sidabriniai skersiniai inkrustuoti ruoželiai, antruoju — grandys suplokštinamos ir dengiamos sidabro plokštele, ją ornamentuojant. Pastaruoju atveju vyrauja trikampio motyvas (Pakalniškiai, kapas Nr. 97).

Dvinariai žasla su laužukais yra tobulesni ir puošnesni už trinarius. Jų nareliai paprastai būna stori, ketukampio skersinio piūvio, tarpusavyje sukabinti kabliais. Tokiais žaslais lengviau sutramdyti žirgą. Žaslų laužukai įvairūs tiek forma, tiek medžiaga. Kartais jie labai puošnūs.

Daugiausia aptinkama geležinių laužukų. Jie būna tiesūs arba kiek

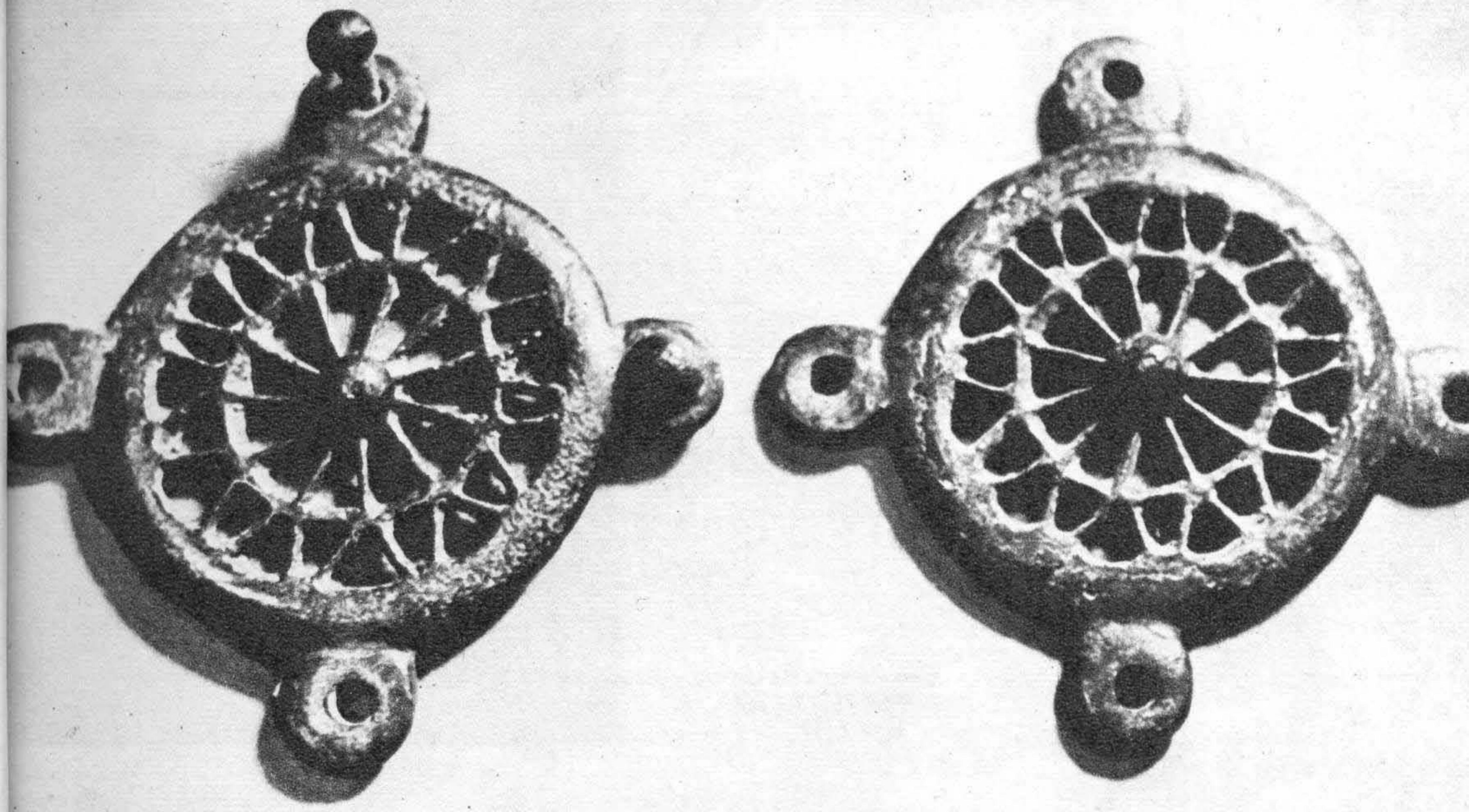
lenkti. Tiesūs laužukai, besibaigia užapvalintais galais, daugiausia puošti skersiniai ranteliai ar jų grupėmis (Senieji Maceliai, Plikiškės, Didžiuliai, Rusių Ragas ir kt.) (pav. 24). Kaip matyti iš radimo vietų, jie būdingiausi rytų Lietuvai. Čia taip pat aptinkami laužukai, puošti ažūriniu raštu (Peršiukštas). Vidurio Lietuvoje iškasta laužukų īgaubta apatine dalimi, dėl ko jie atrodo tarsi išlenkti. Randama jų ir tiesiu pagrindu (Rimaisai). Gaubtų, įvairiausiai puošiamų laužukų ypač gausu Pakalniškių kapinyne. Labai mėgtas pakraščių iškarpymas, ypač viršutinės išgaubtos dalies. Kartais susiduriama su visa vienodo stiliaus žirgo apranga: iškarpomi ne tik žaslų laužukai, bet ir balno kilpų pakraščiai (kapas Nr. 25), (pav. 25). Neretai išorinė laužukų pusė dengiama sidabru. Pakalniškių kapinyne daug laužukų, kurių galai užsibaigia stilizuotomis gyvulių galvutėmis (kapai Nr. 6, 7, 55, 60, 84 ir kt.). Žasla su analogiškais laužukais rasti dar Venclaviškėse (Panevėžio raj.)⁷⁰ ir Paulaičiuose (Šilutės raj.)⁷¹. Jų pakraščiai dažnai puošti įmuštu taškučių ar trikampelių eilėmis — būdingu raštu, aptinkamu I tūkstantmečio pabaigos — II pradžios papuošaluose.

Puošniausi geležiniai laužukai, kloti sidabru, rasti Rimaisuose. Jų pagrindas tiesus, viršutinė dalis profiliuota. Čia sidabru kloti ne tik išorinė laužukų pusė, bet net narelių kilpa, pro kuria pervertas laužukas, ir pavadžių grandis. Laužukas su kamanių diržais sujungtas puošniu, sidabru klotu apkaustu, kurio galai užbaigtai stilizuotomis žirgų galvutėmis. Tokie patys apkaustai jungė antkrūtininius žirgo diržus⁷².

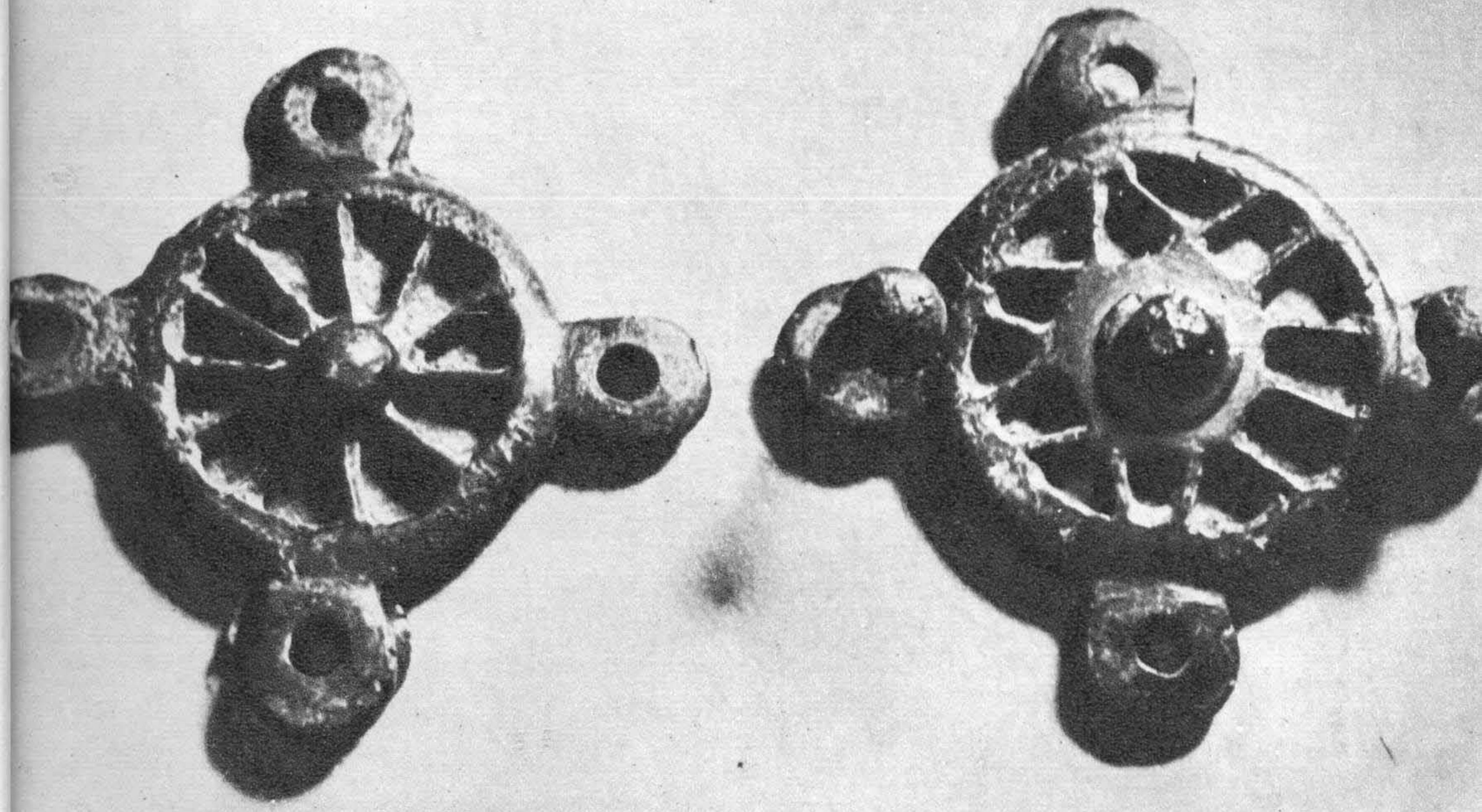
⁷⁰ KVIM, inv. Nr. 1233.

⁷¹ KVIM.

⁷² Senovės lietuvių papuošalai, II, pav. 185, 187, 193.

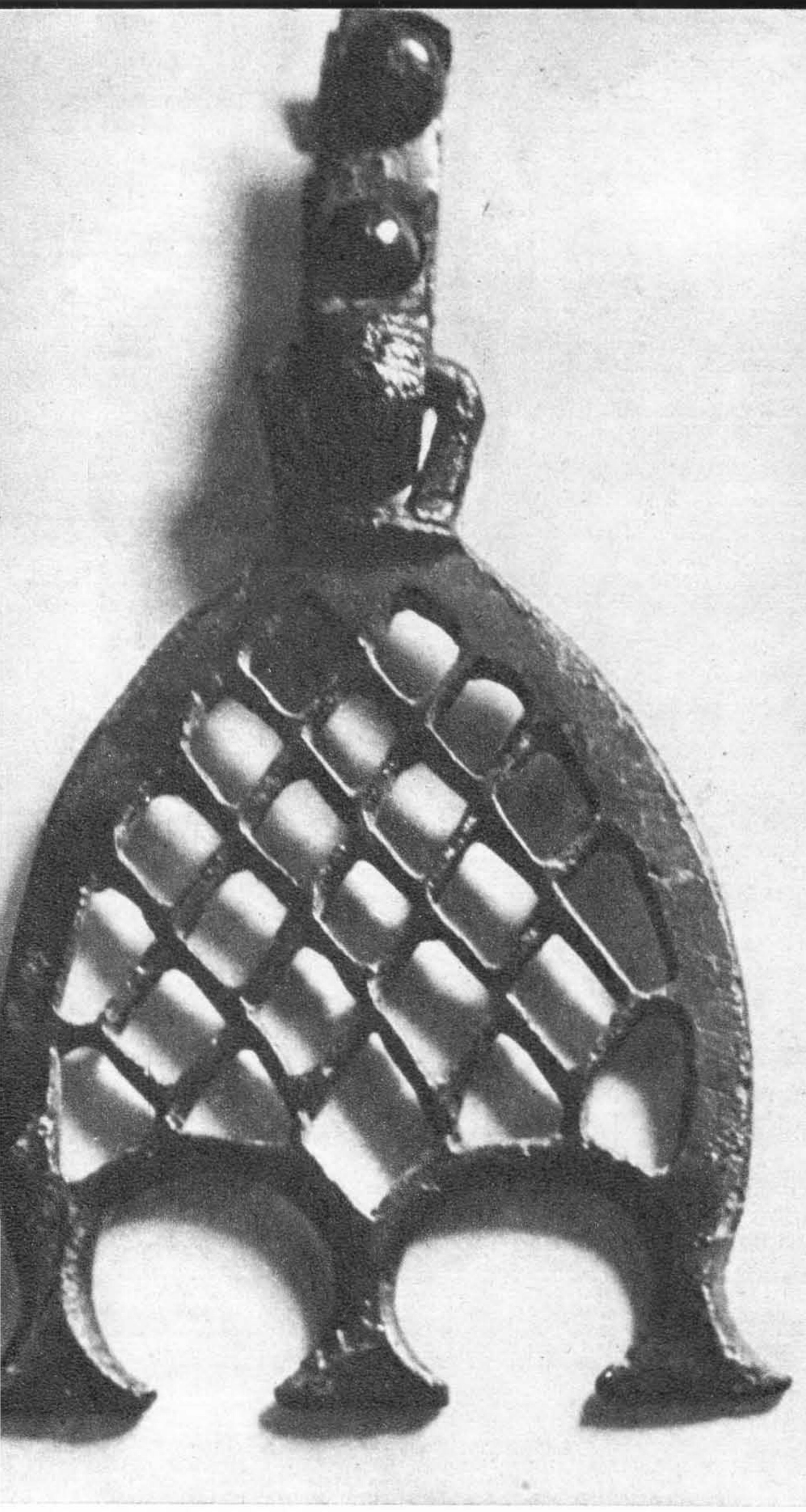
1. Viršutinės kamanų dalies apkaustai. Maudžorai, kapas Nr. 1

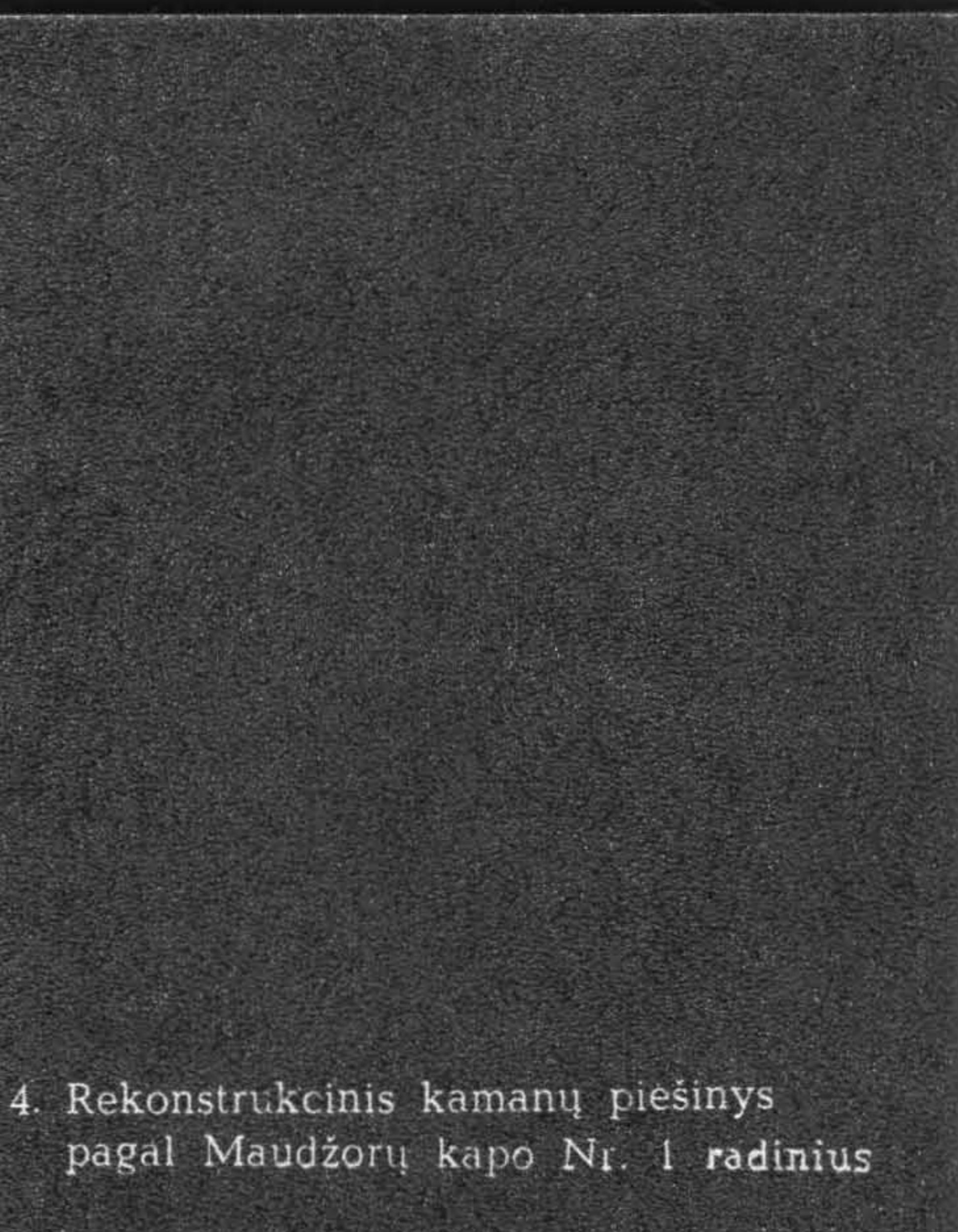
2. Apatinės kamanų dalies apkaustai. Maudžorai, kapas Nr. 1

ibaigia
a tuoš-
grupė-
ės, Di-
nv. 24).
jie bū-
nai pat
žūriniu
lietuvo-
apatine
išlenk-
du (Ri-
puošia-
lniškių
šcių iš-
gaubtos
u visa
: iškar-
bet ir
Nr. 25),
užtukų
lniškių
u galai
ių gal-
0, 84 ir
žtukais
nevėžio
raj.)⁷¹.
jmuštų
ėmis —
ikstant-
papuo-

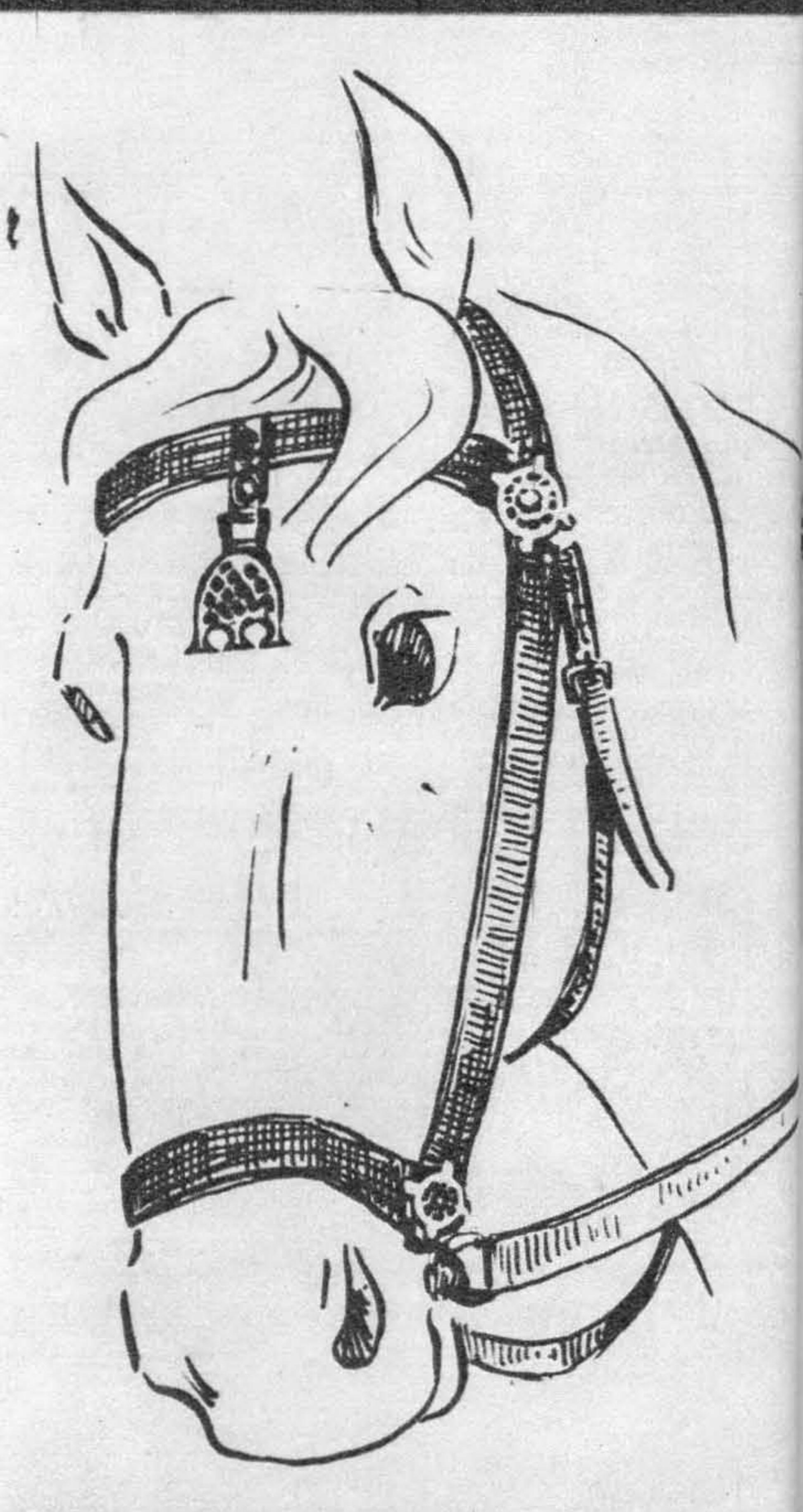
užtukai,
ose. Jų
lis pro-
ik išori-
elių kil-
ukas, ir
su ka-
niu, si-
galai už-
yutėmis.
antkrū-

3. Kamanų kabutis. Maudžorai, kapas Nr. 1

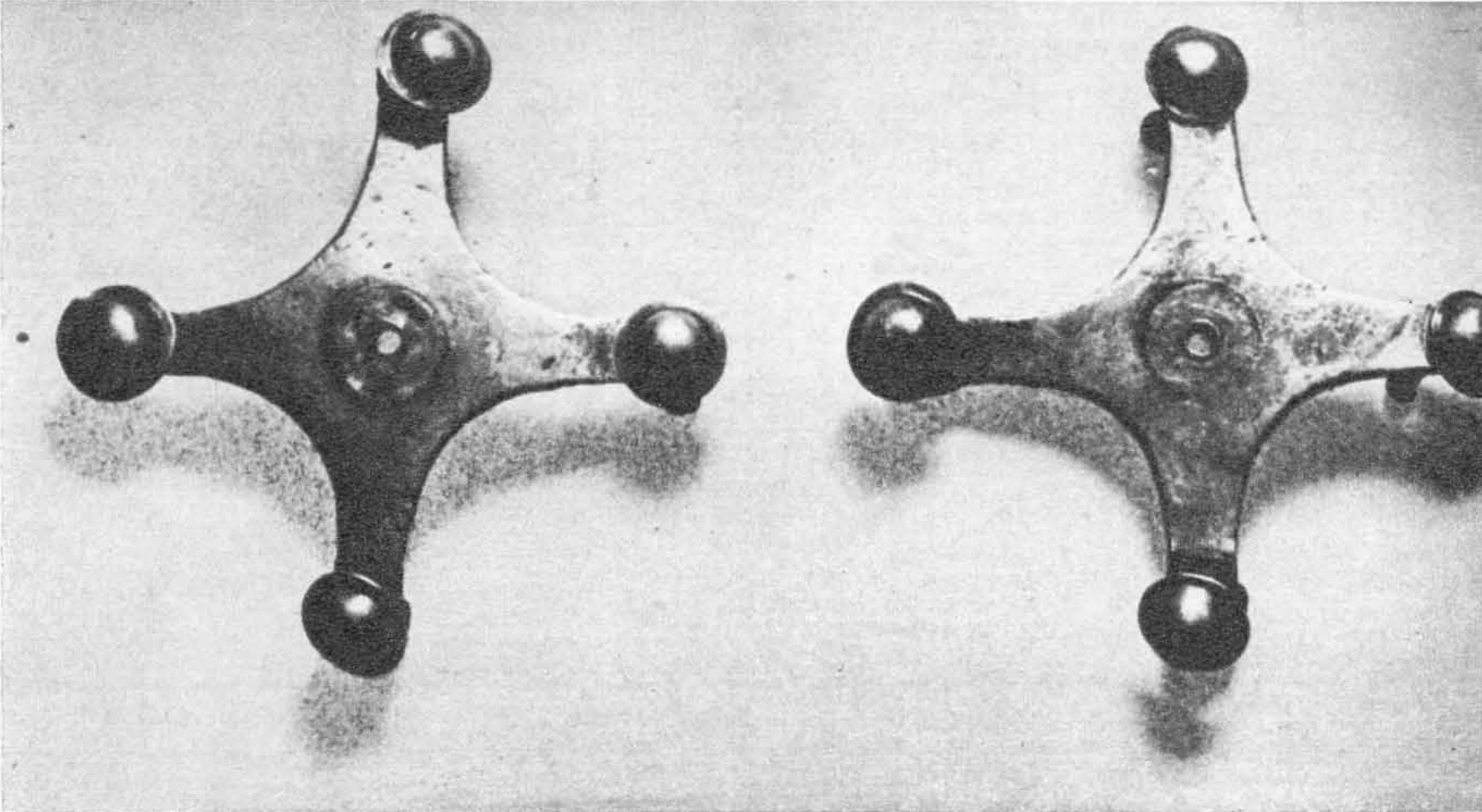
4. Rekonstrukcinis kamanų piešinys
pagal Maudžorų kapo Nr. 1 radinius

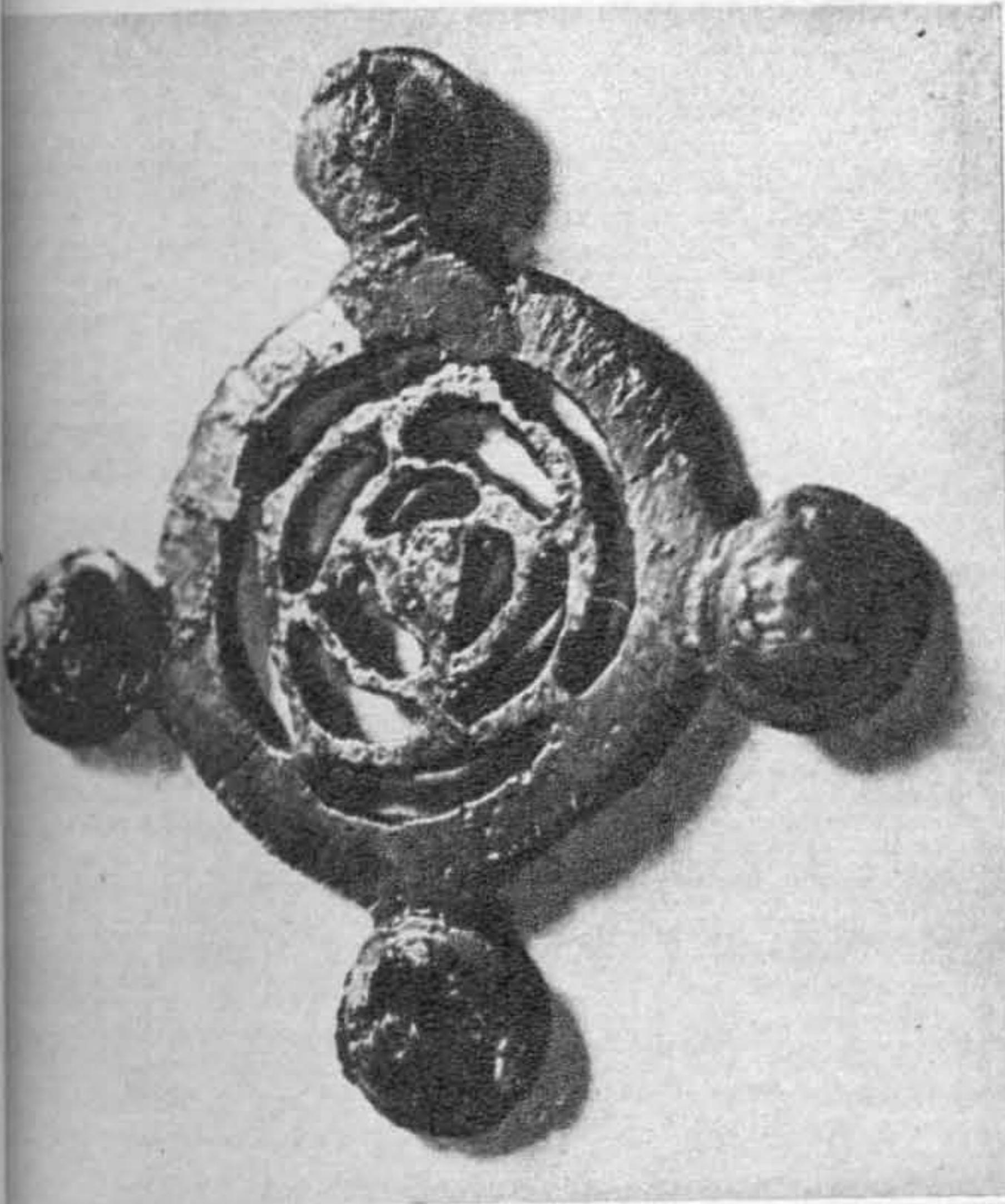
5. Kaman...

6. Kaman...

7. Kario...

inius

5. Kamanų apkaustai. Stragna
6. Kamanų apkaustas. Stragna
7. Kario ir žirgo kapas Nr. 35. Reketė

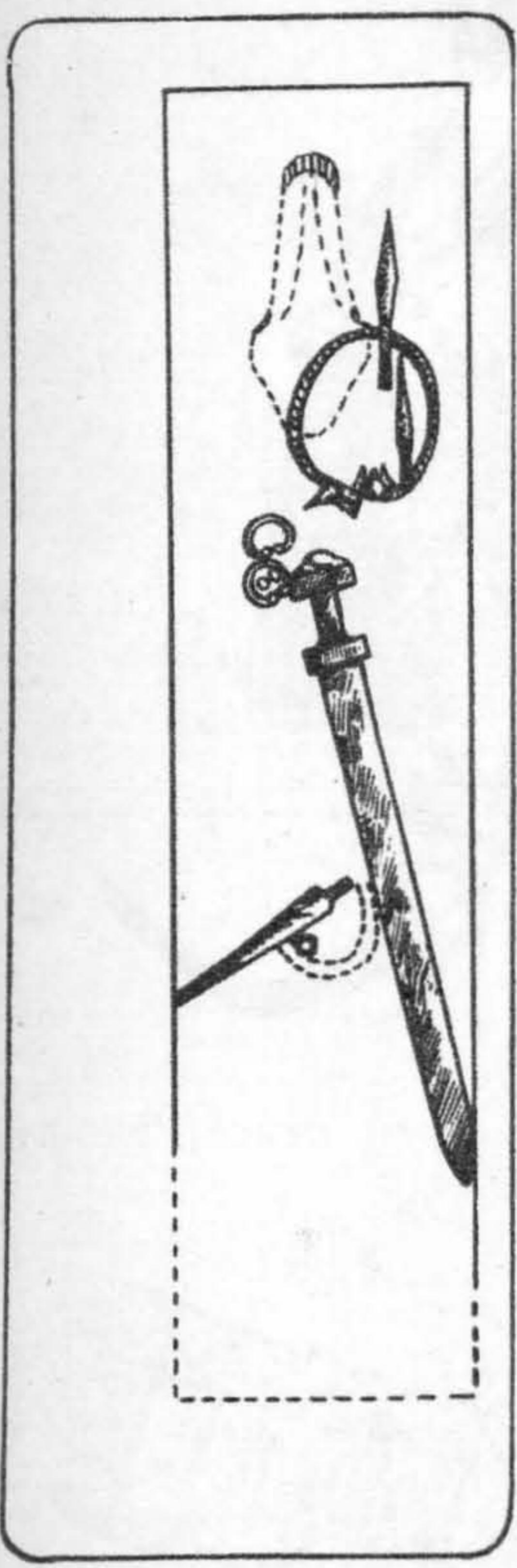

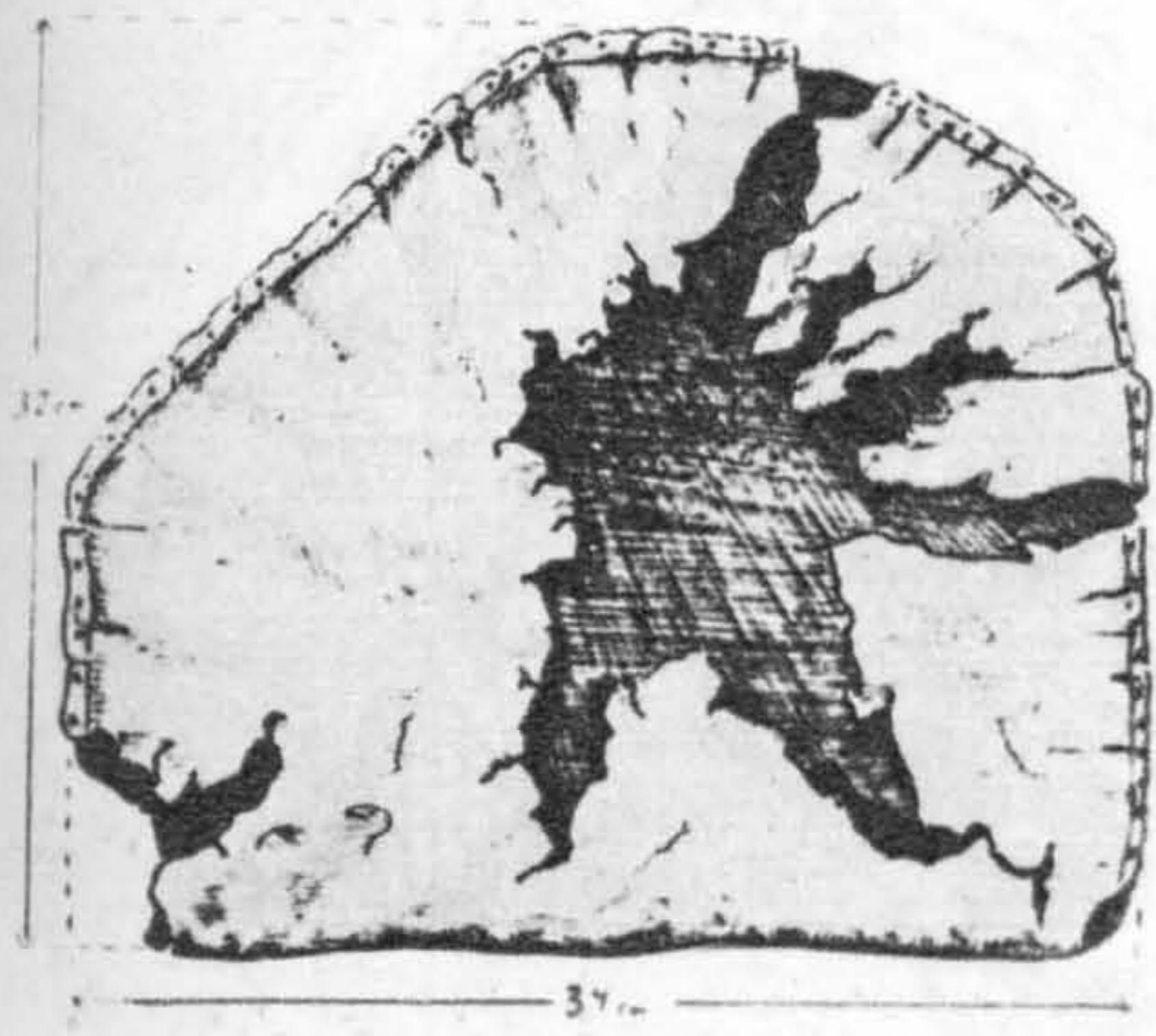
8. Kapo Nr. 35. İkapəs. Reketé

9.
10.
11.

32 c

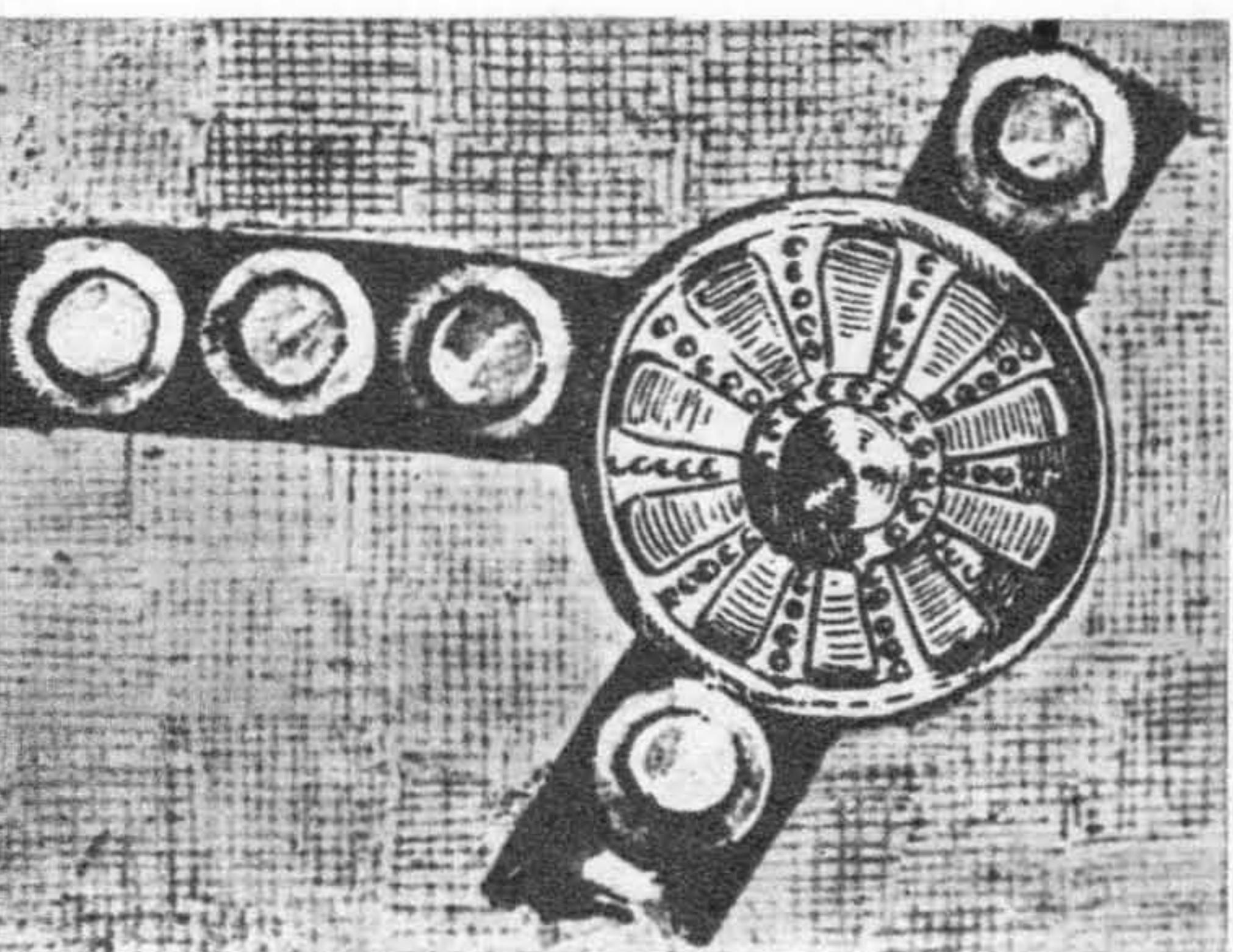
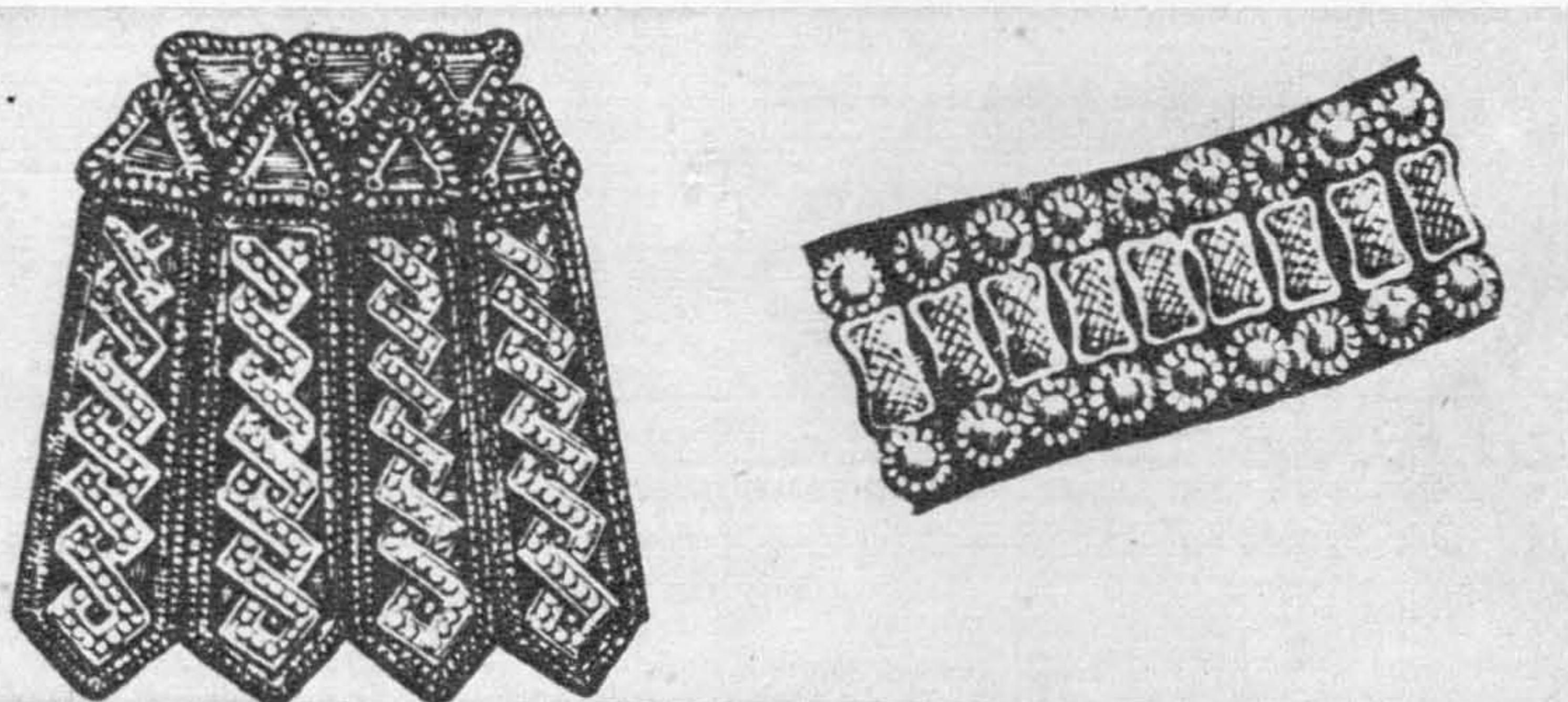

9. Vyro kapo su žirgo galva planas. Upyna
10. Degintinio žirgo kapo įkapės. Rusių Ragas
11. Odinio maišo likučiai. Pakalniškiai, žirgo kapas Nr. 29

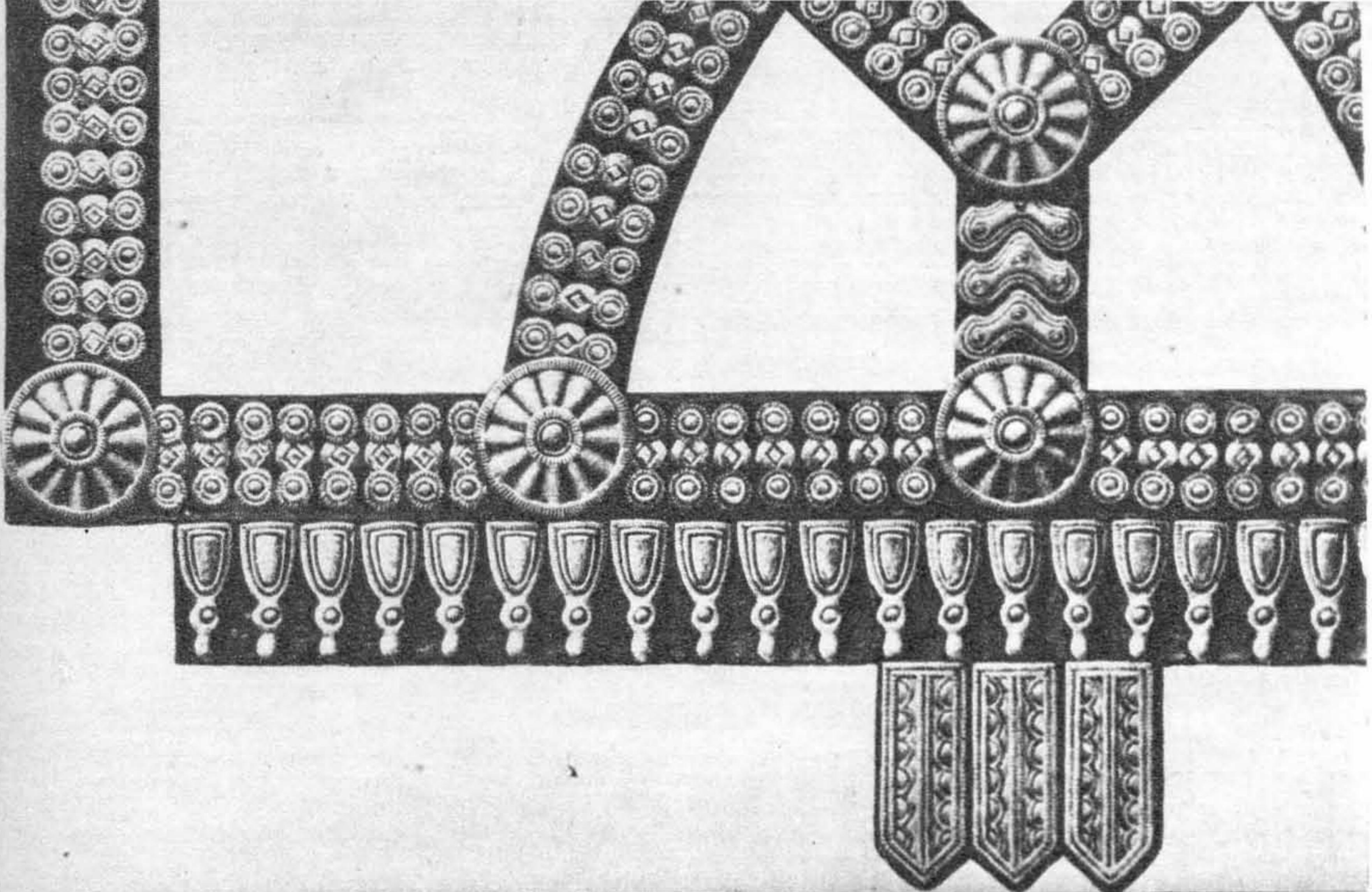

12. Rekonstrukcinis kamanų ir jų puošybinių detalių piešinys pagal Veršvų kapyno radinius

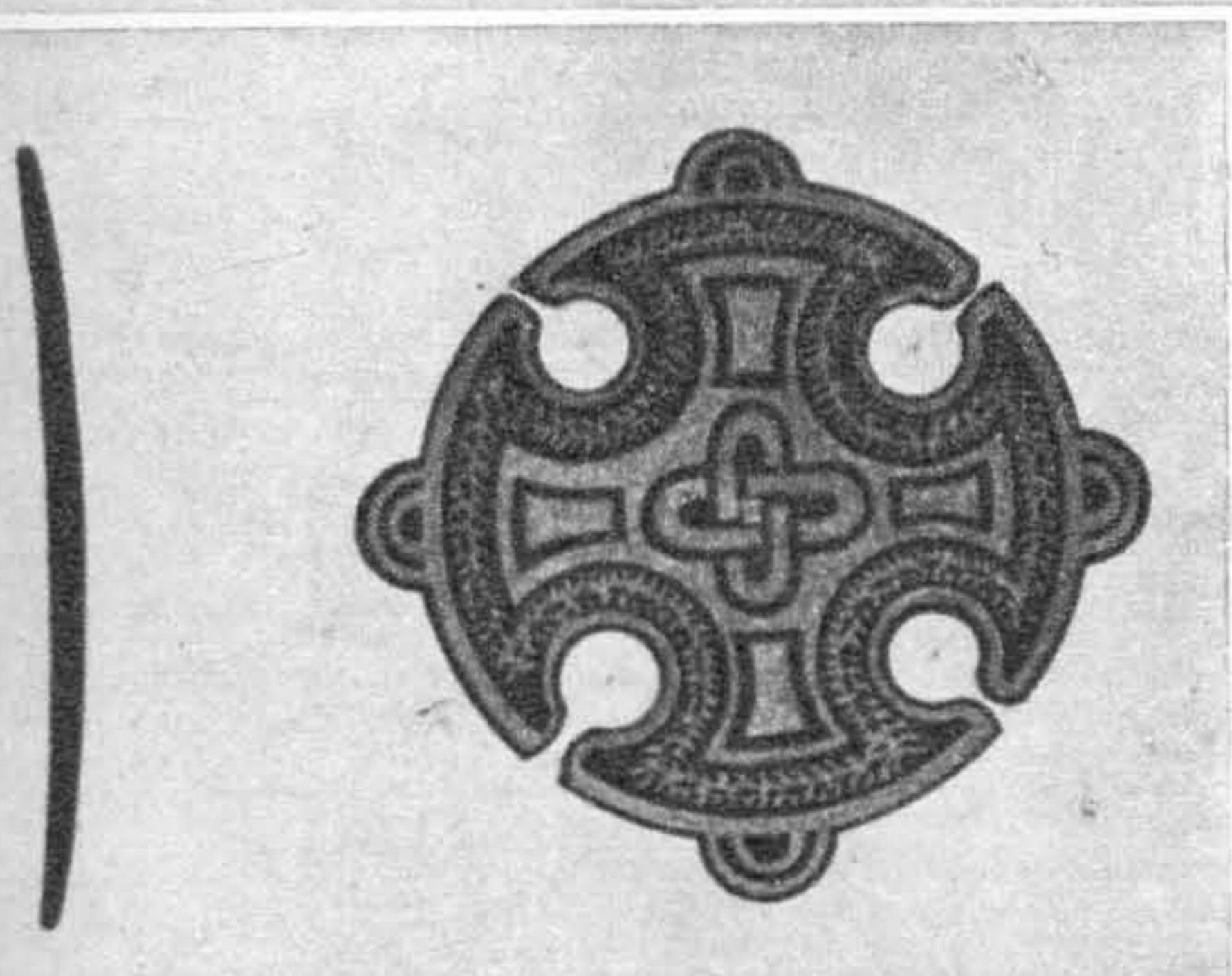

13. Rekonstrukcinis kamanų ir jų apkaustymo detalės piešinys pagal Kriemalos kapyno radinius

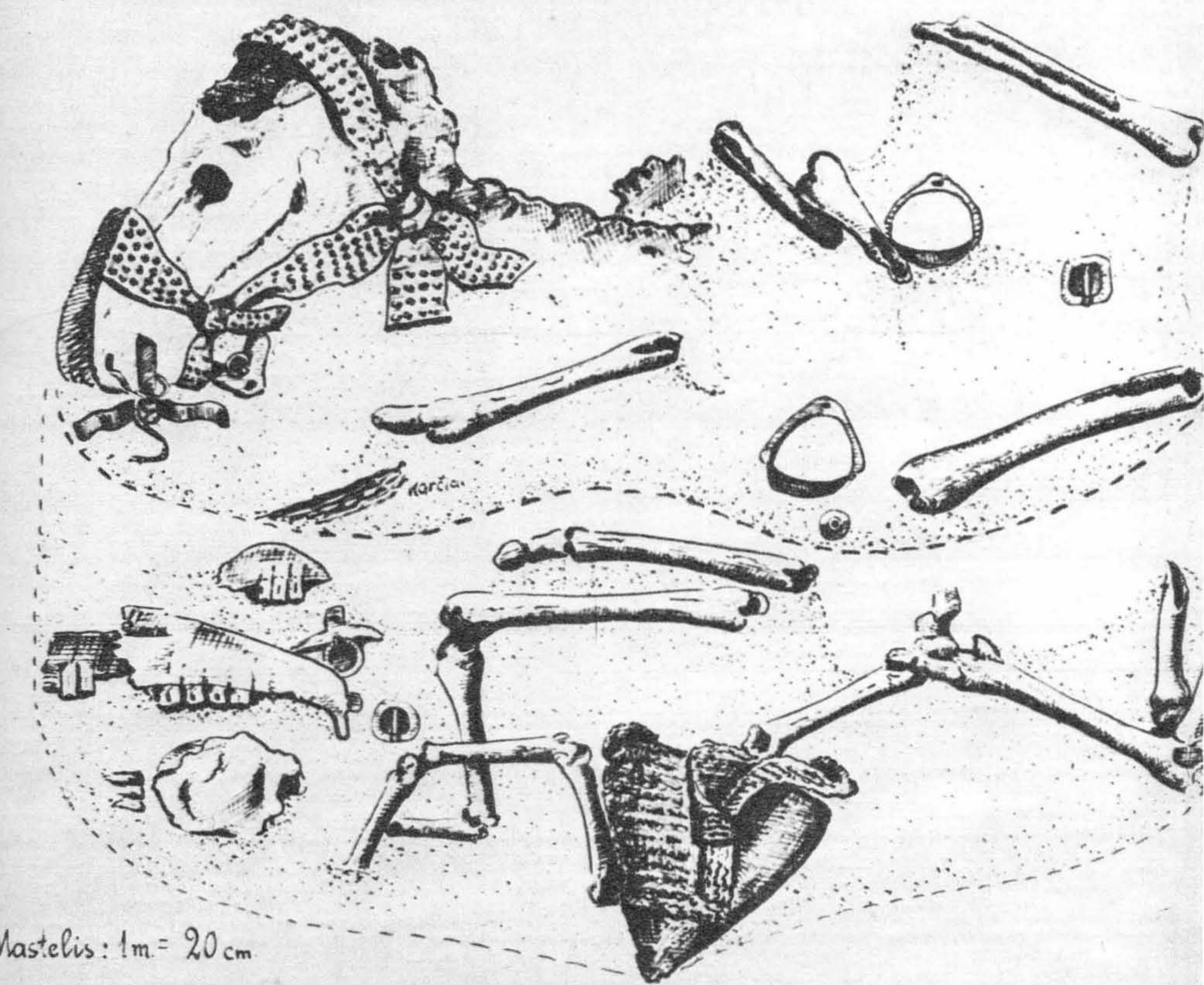

14. Rekonstrukcinis kamanų dalies piešinys pagal Veršvų kapinyno radinius

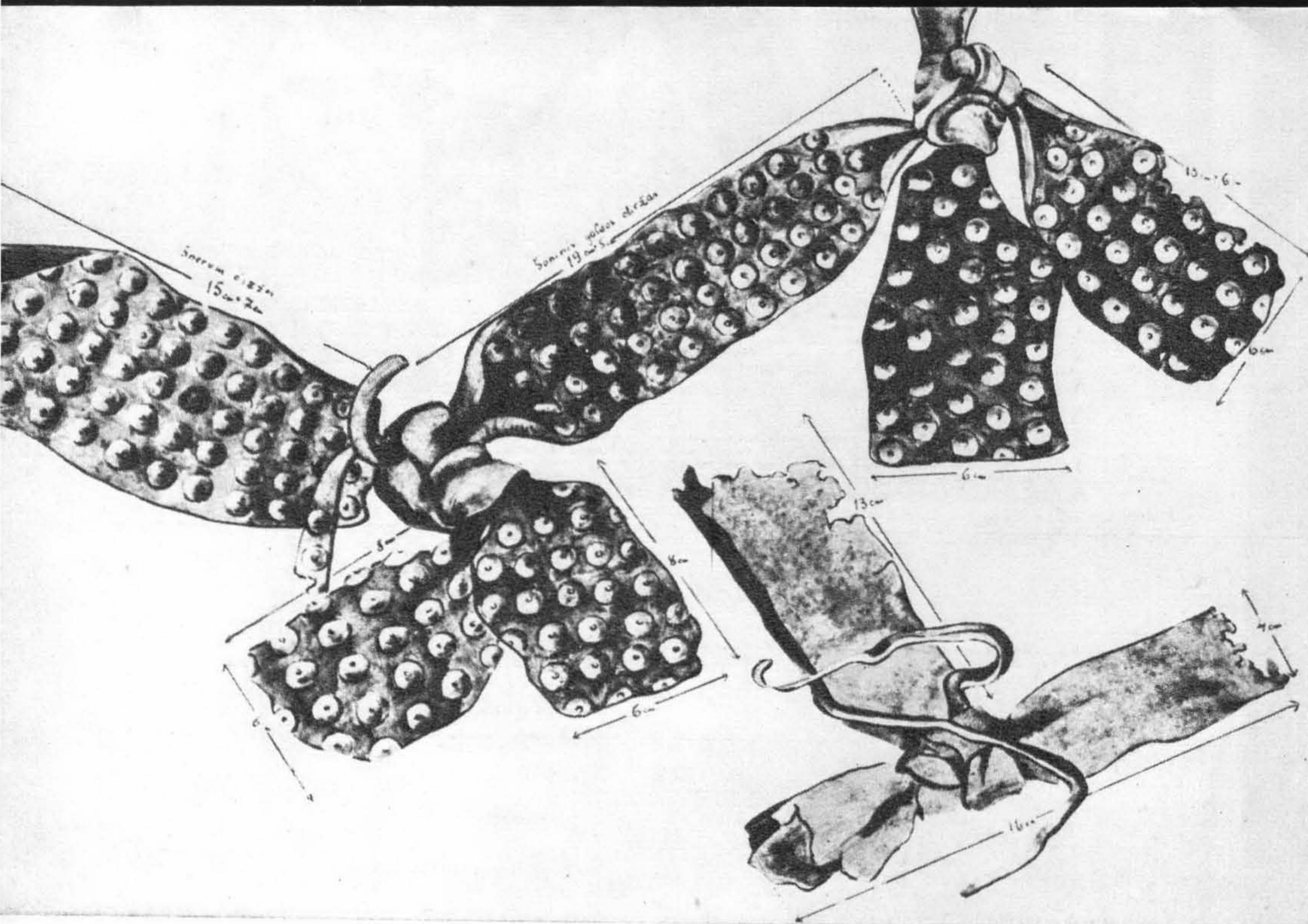

15. Rekonstrukcinis kamanų apkausto piešinys. Graužiai

16. Dvigubas žirgo kapas Nr. 23.
Pakalniškiai

Mastelis: 1m = 20 cm

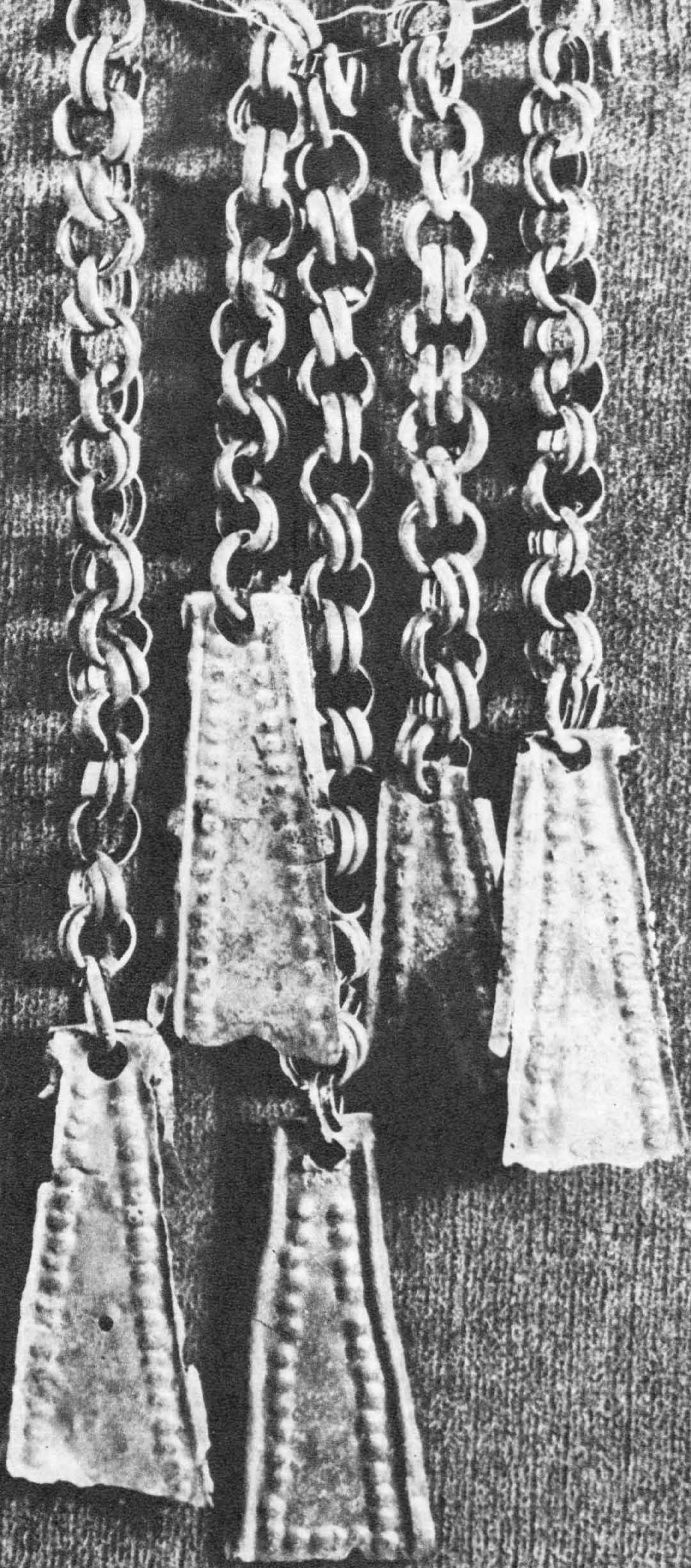

17. Kamanų detalė iš žirgo kapo Nr. 23. Pakalniškiai

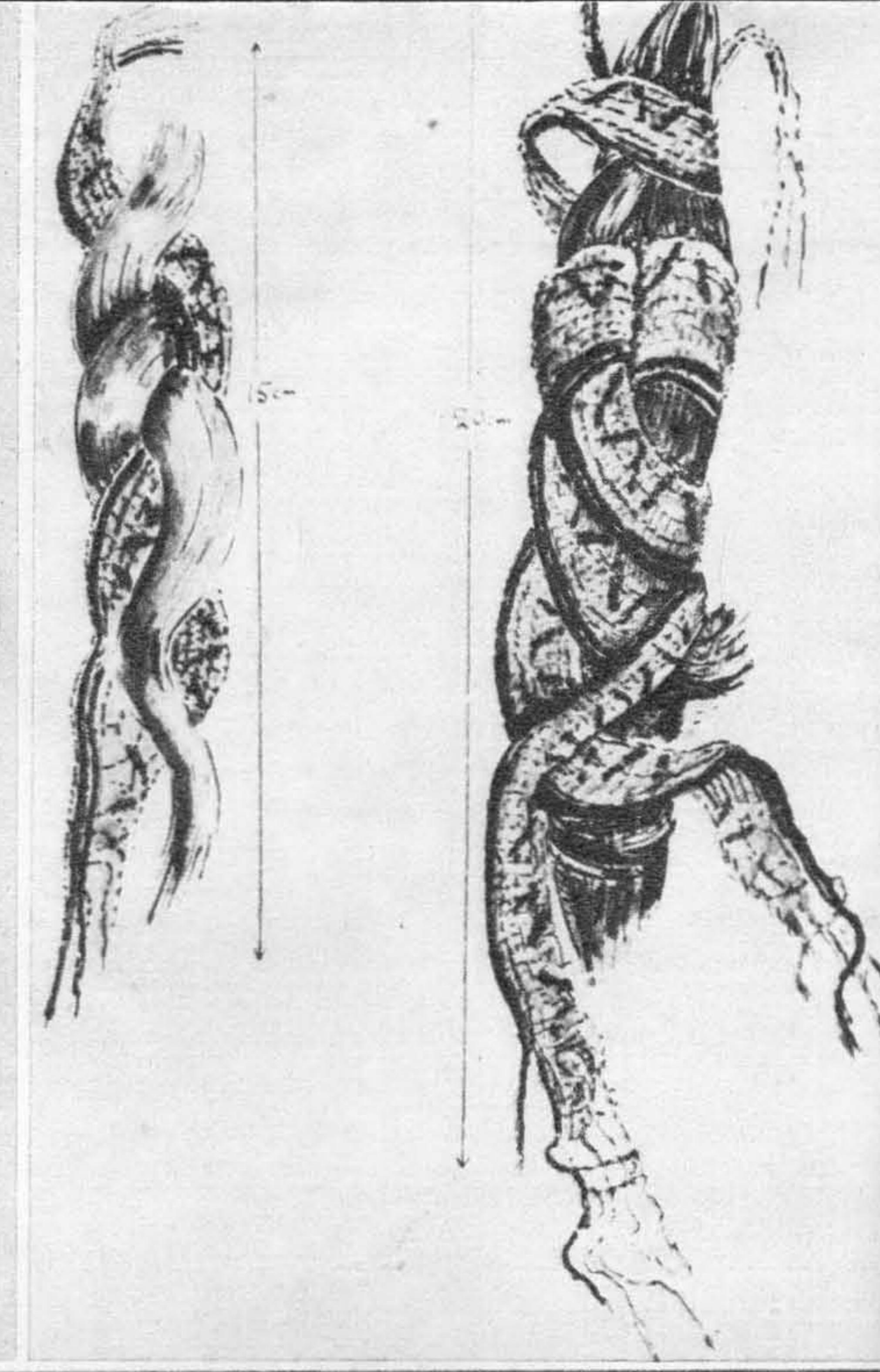
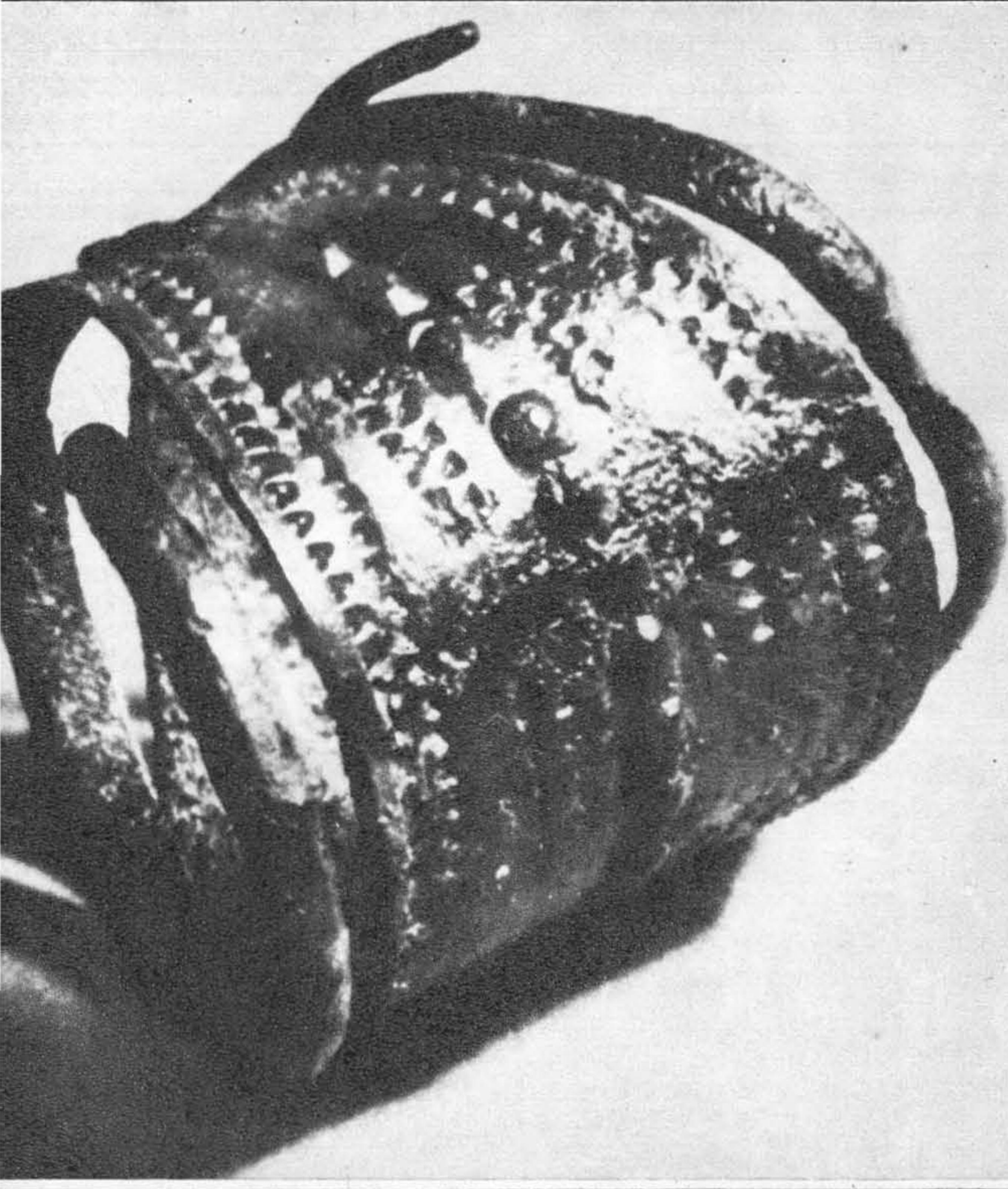
18. Žirgo kapo Nr. 70 galvos detalė. Graužiai

19. Ži

19. Žirgo kaktos papuošalai. Graužiai, kapas Nr. 70

23. Ža
ga

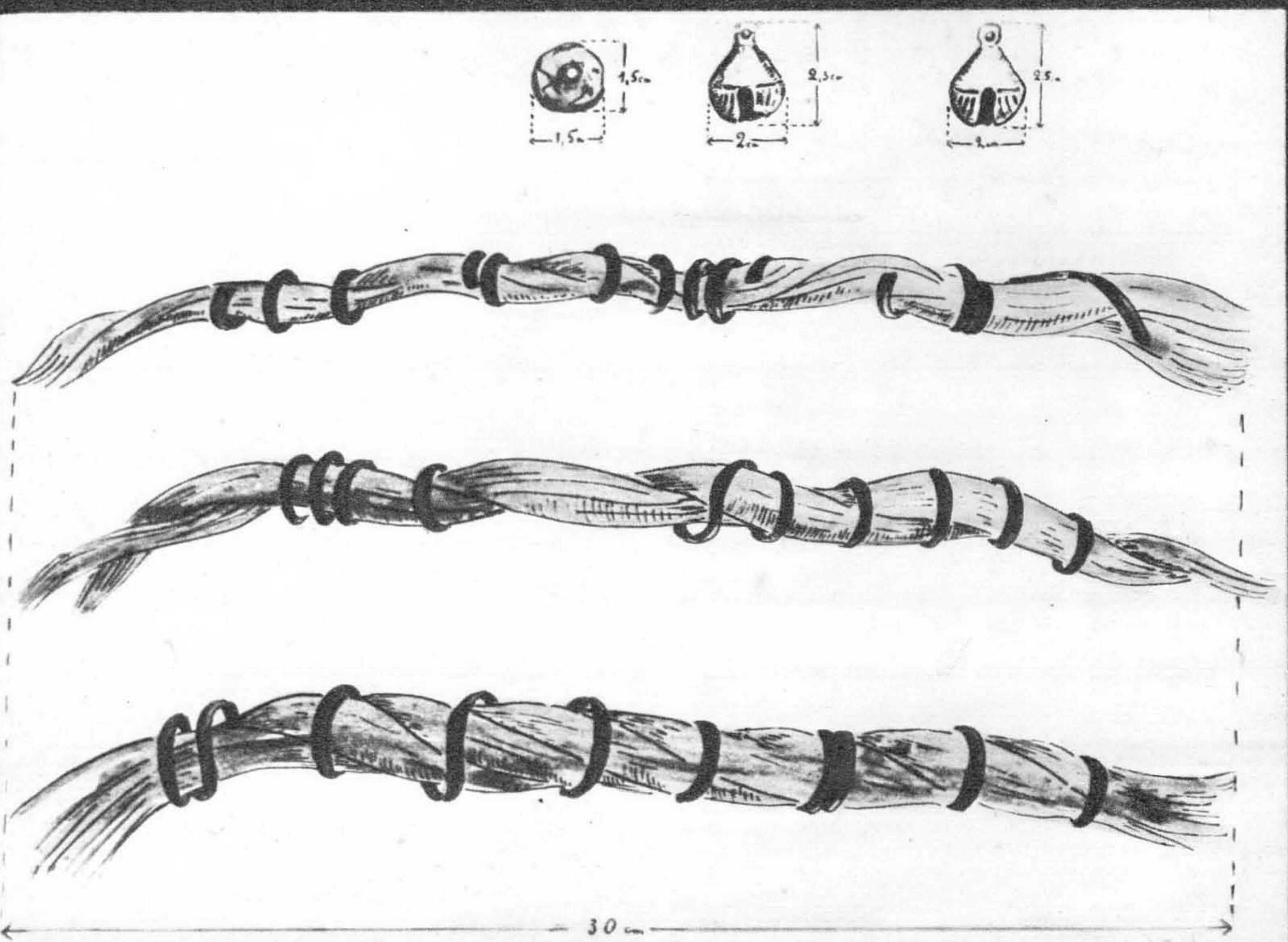
20. Karčių įvija. Veršvai, kapas Nr. 148

21. Vytine juosteles perpinti žirgo karčiai ir uodega. Pakalniškiai

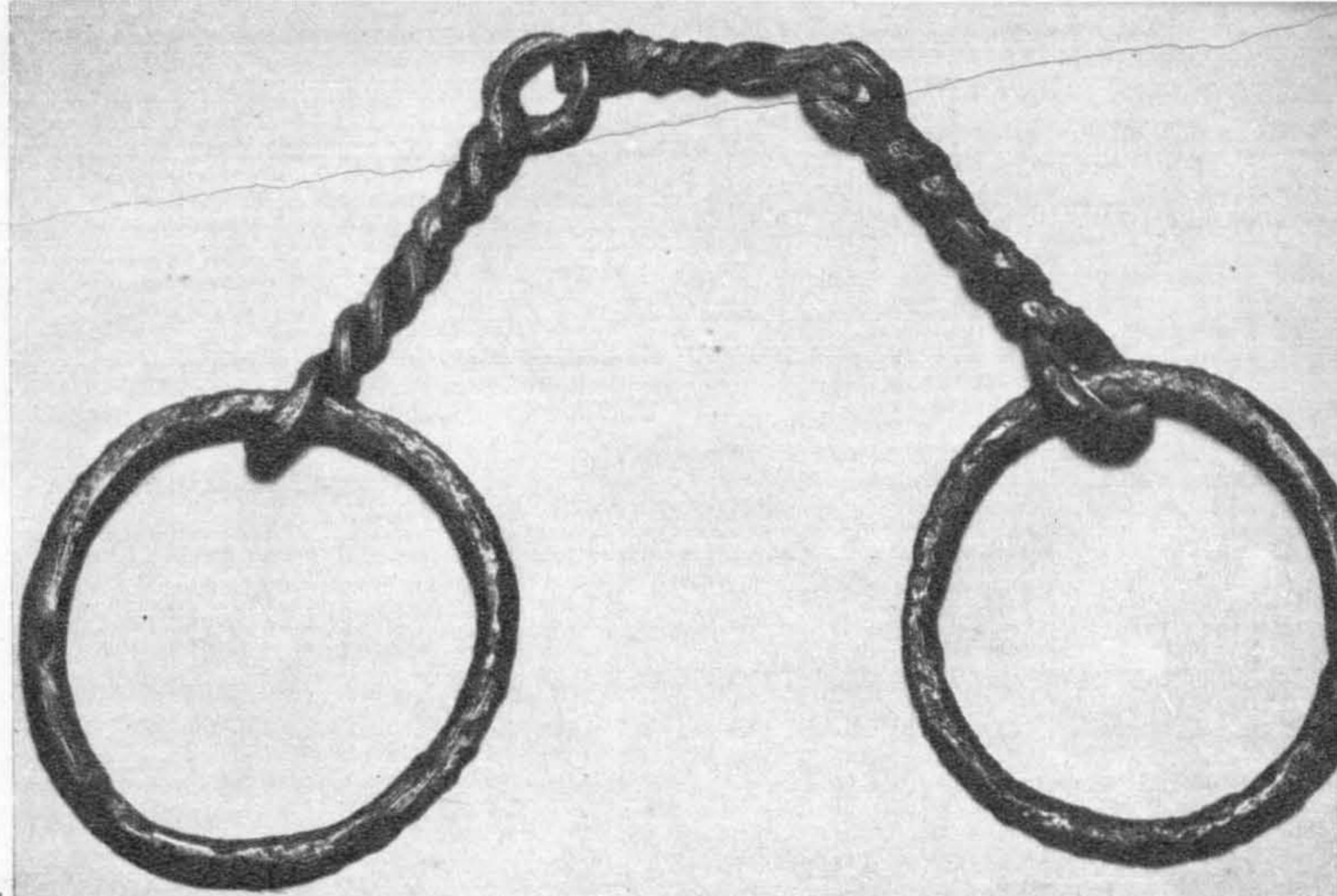
22. Žalvarinė įvija apsukta žirgo uodega. Pakalniškiai, žirgo kapas Nr. 59

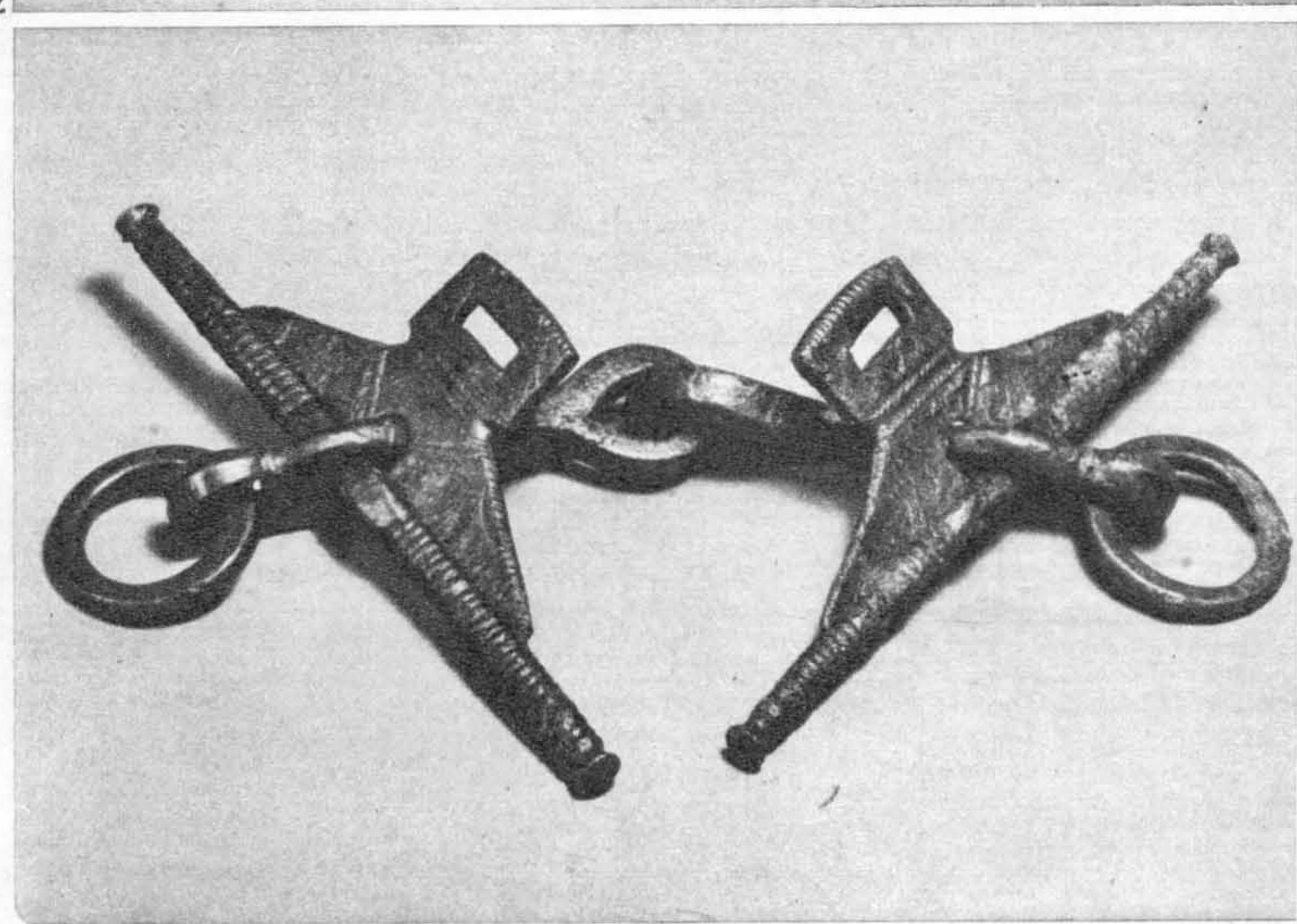
24. Ža

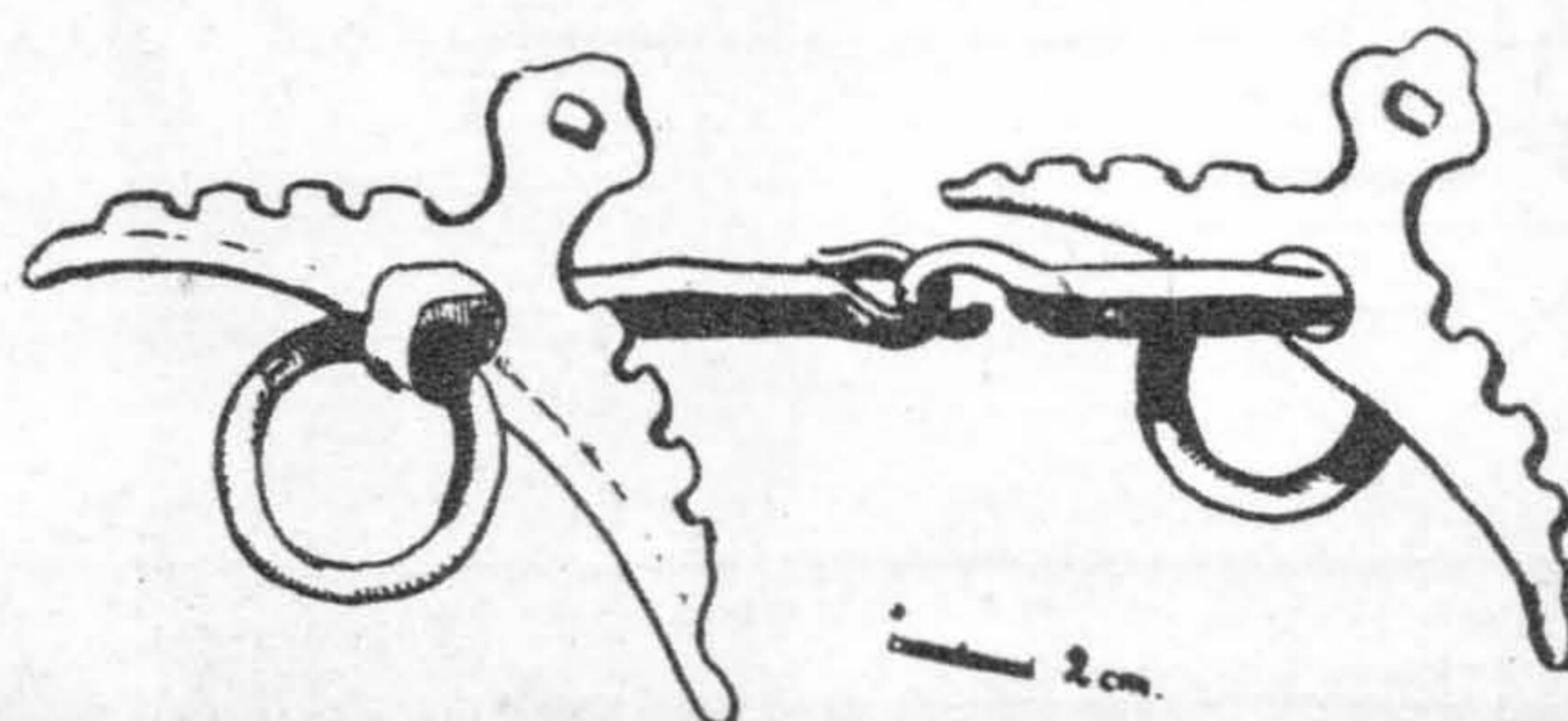
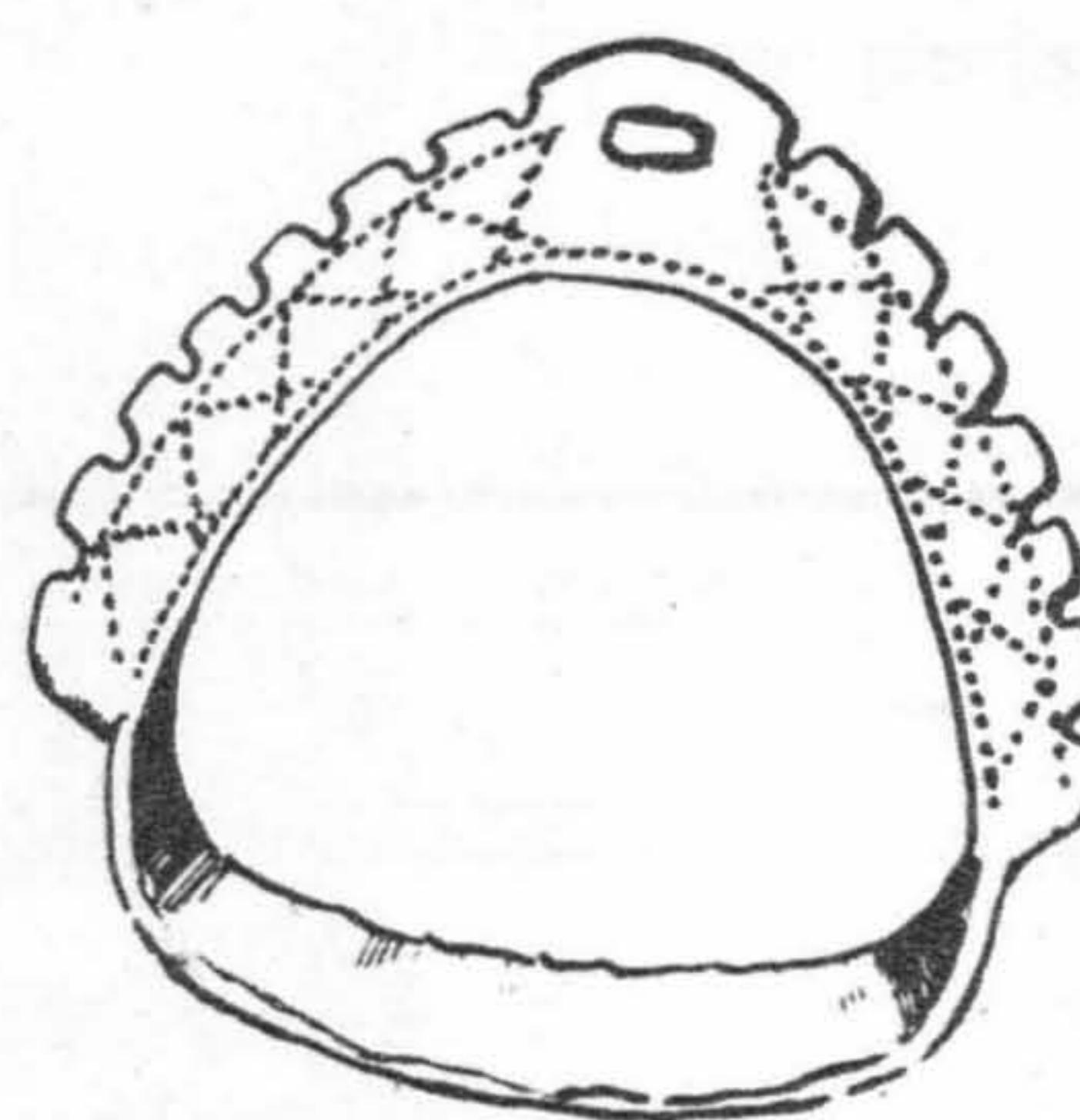
25. Ba
Pa

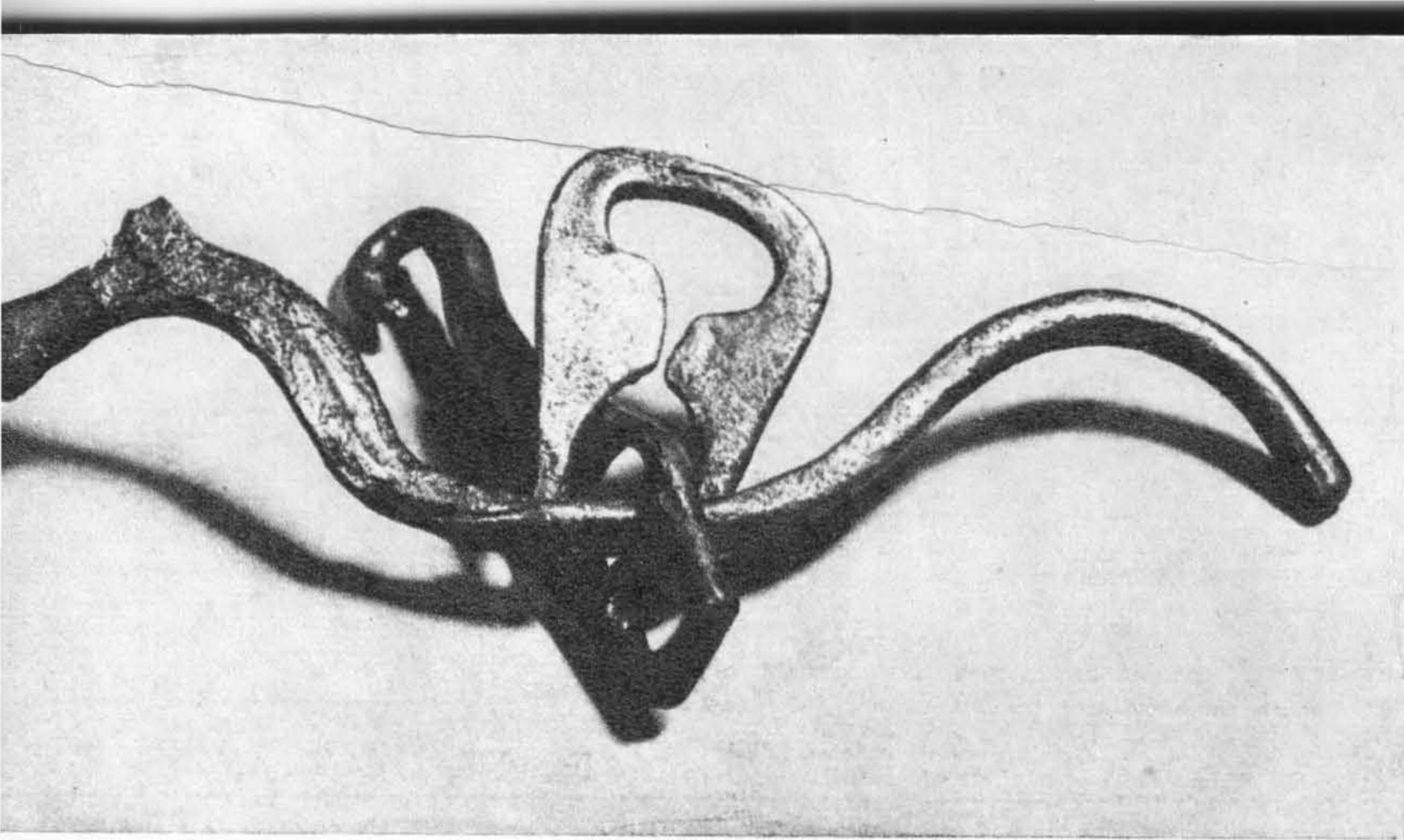
23. Žąslai su apskritomis grandimis
galuose. Veršvai, kapas Nr. 42

24. Žąslai su laužtukais. Didžuliai

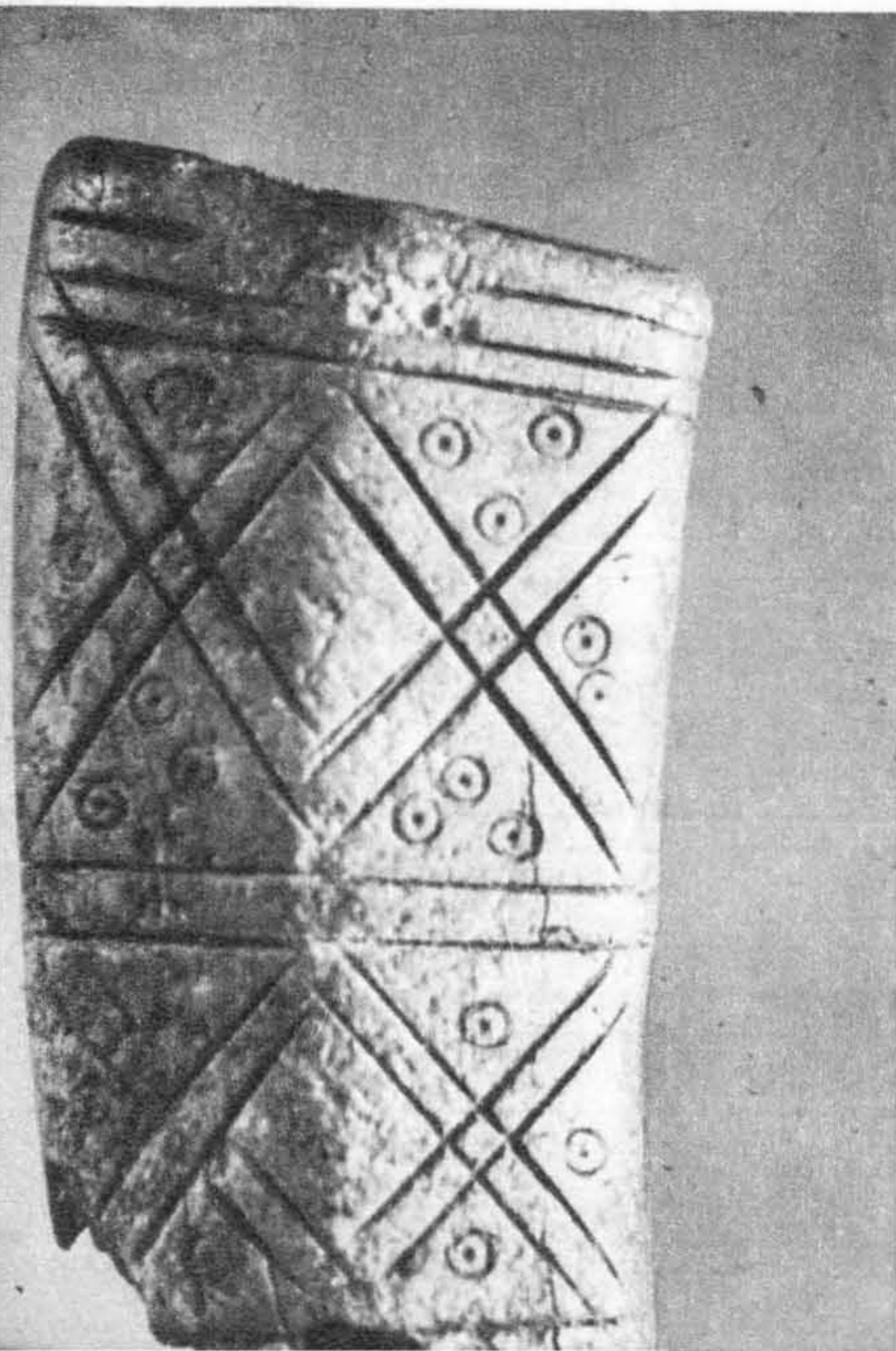
25. Balno kilpa ir žąslai su laužtukais.
Pakalniškiai, kapas Nr. 25

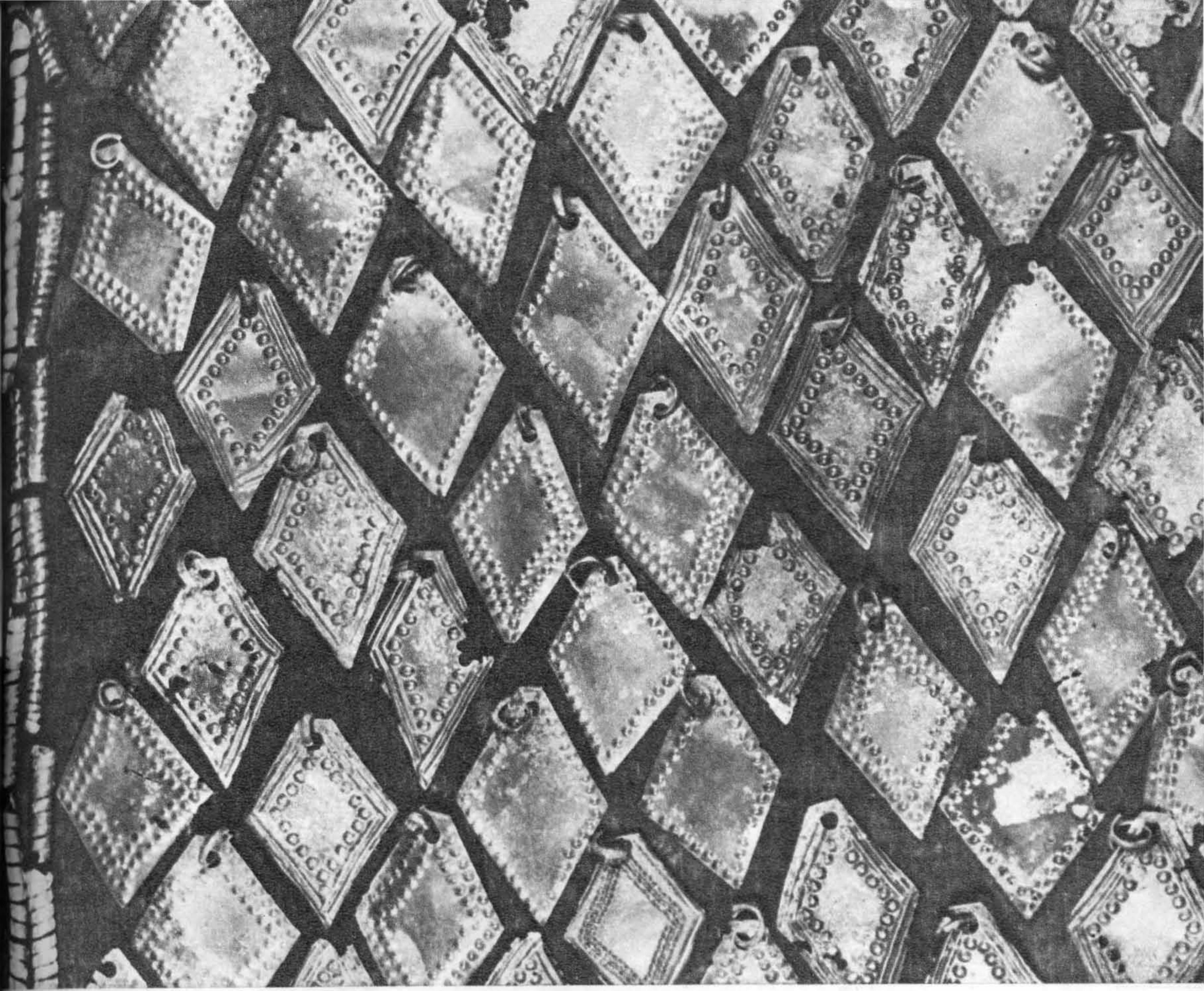

26. Geležinis žąslų laužtukas. Rusių Ragas

27. Kaulinio laužtuko dalis. Graužiai

28. Kaulinio laužtuko viršūnė. Graužiai, žirgo kapas Nr. 50

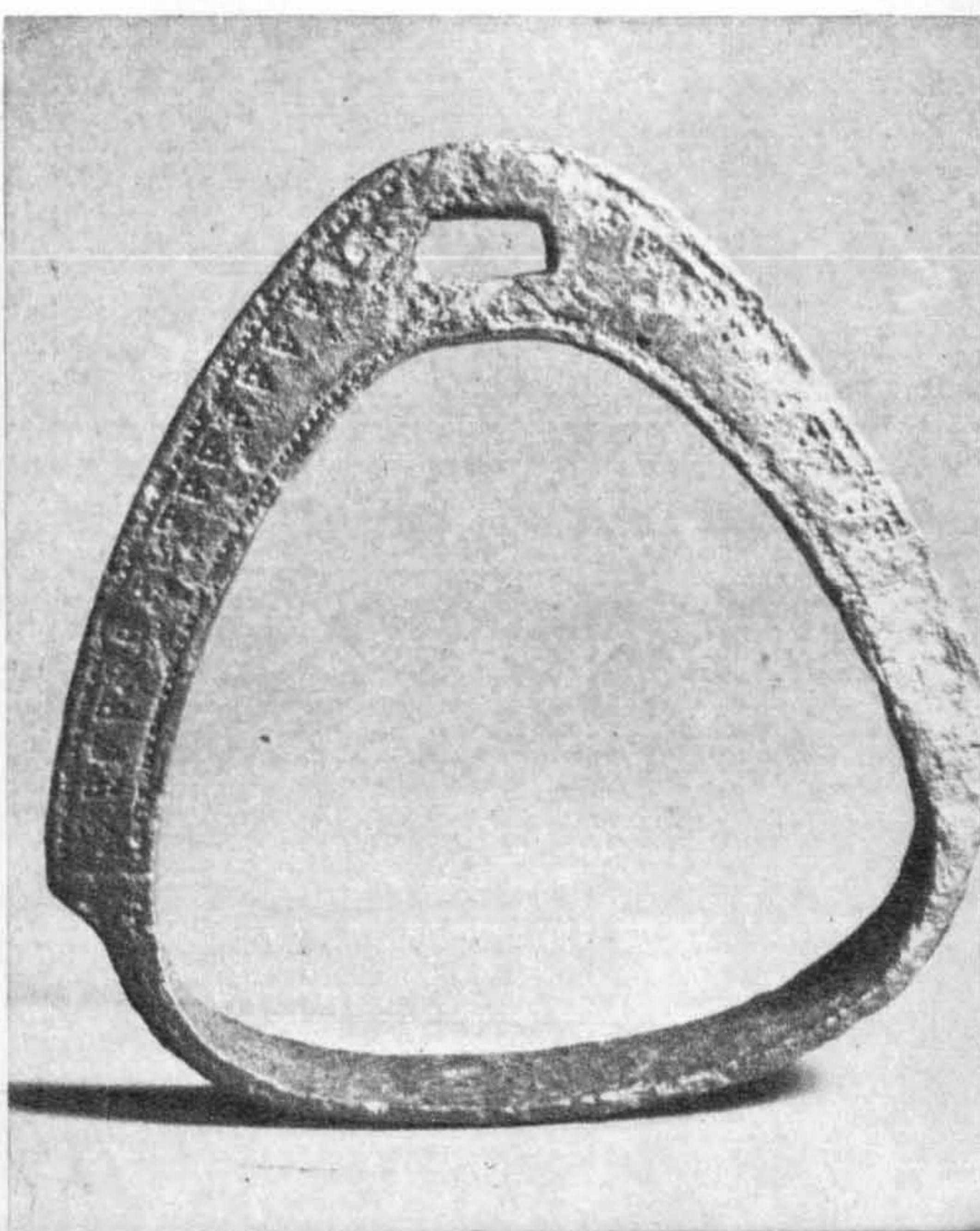
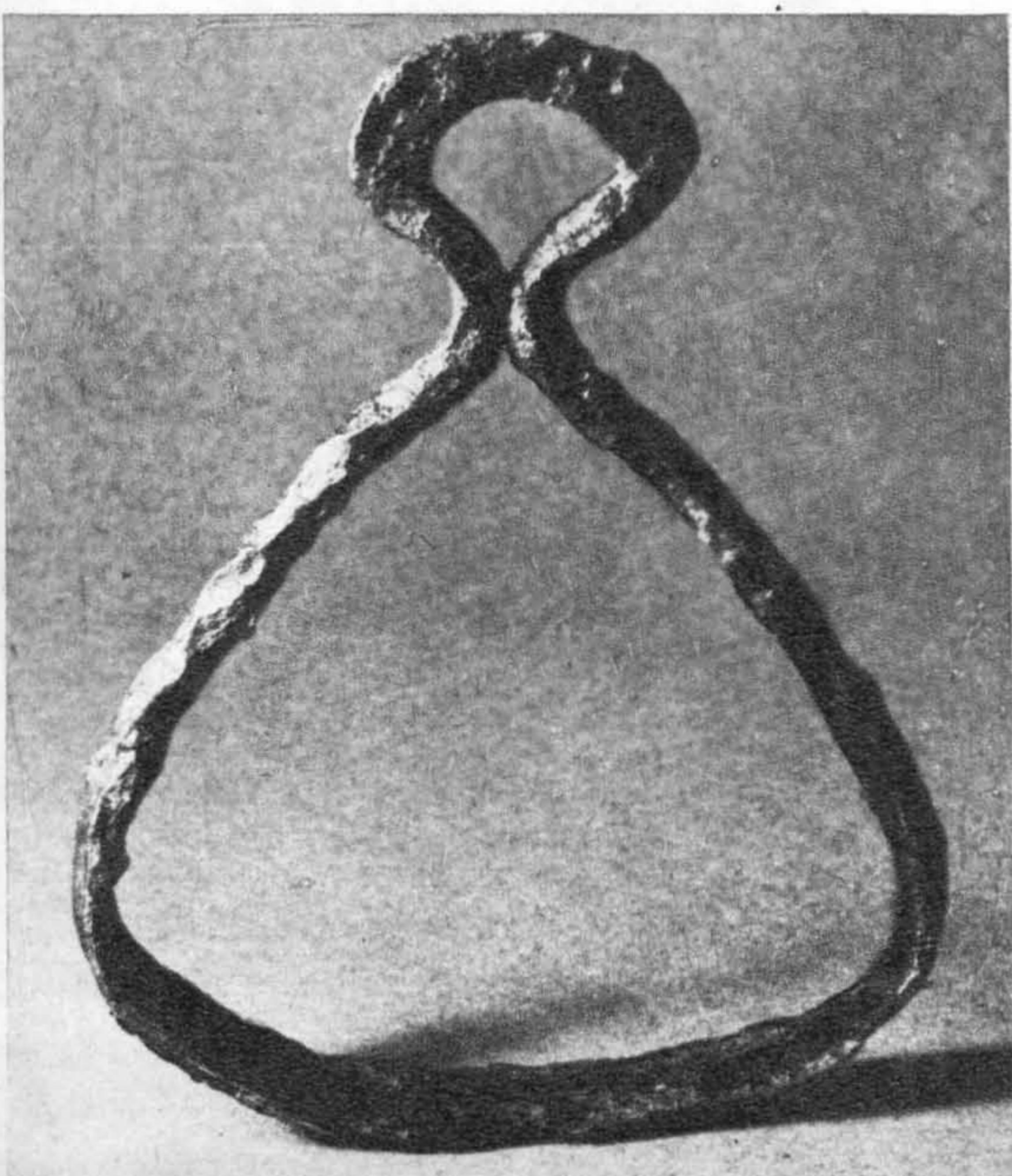

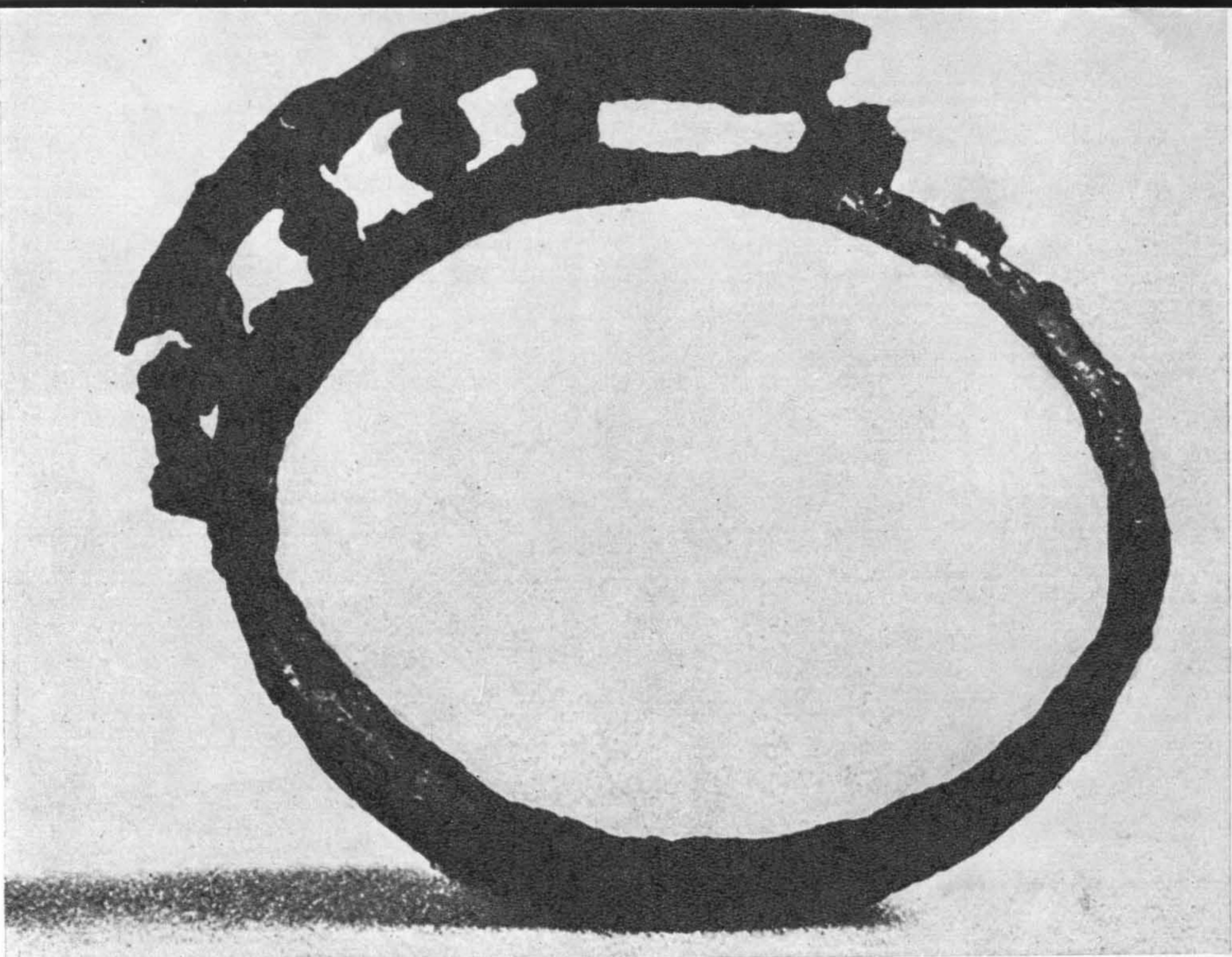

29. Gūnios fragmentas. Veršvai, kapas Nr. 108

30. Balno kilpa. Veršvai, kapas Nr. 93

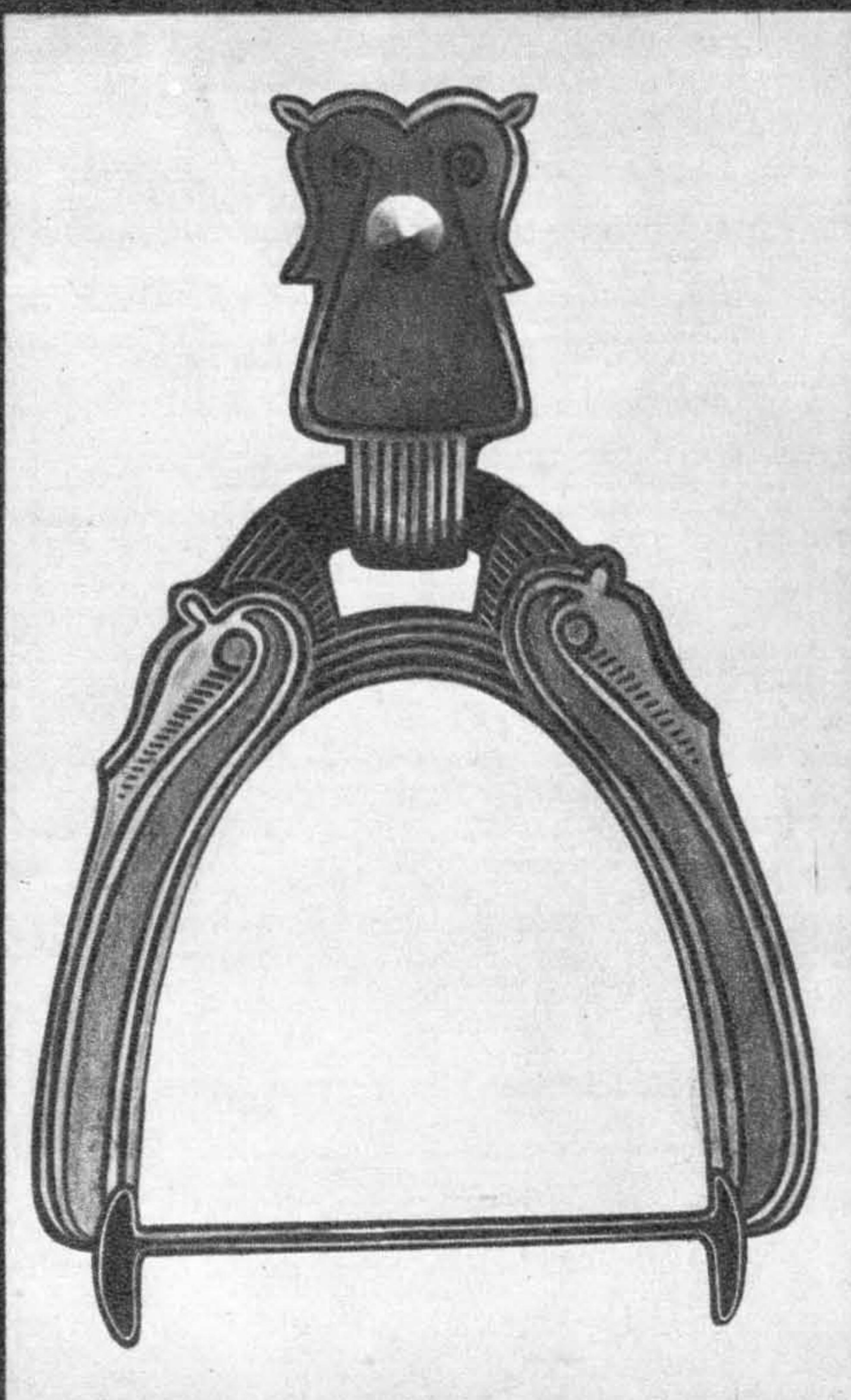
31. Balno kilpa plokščiu lankeliu. Graužiai

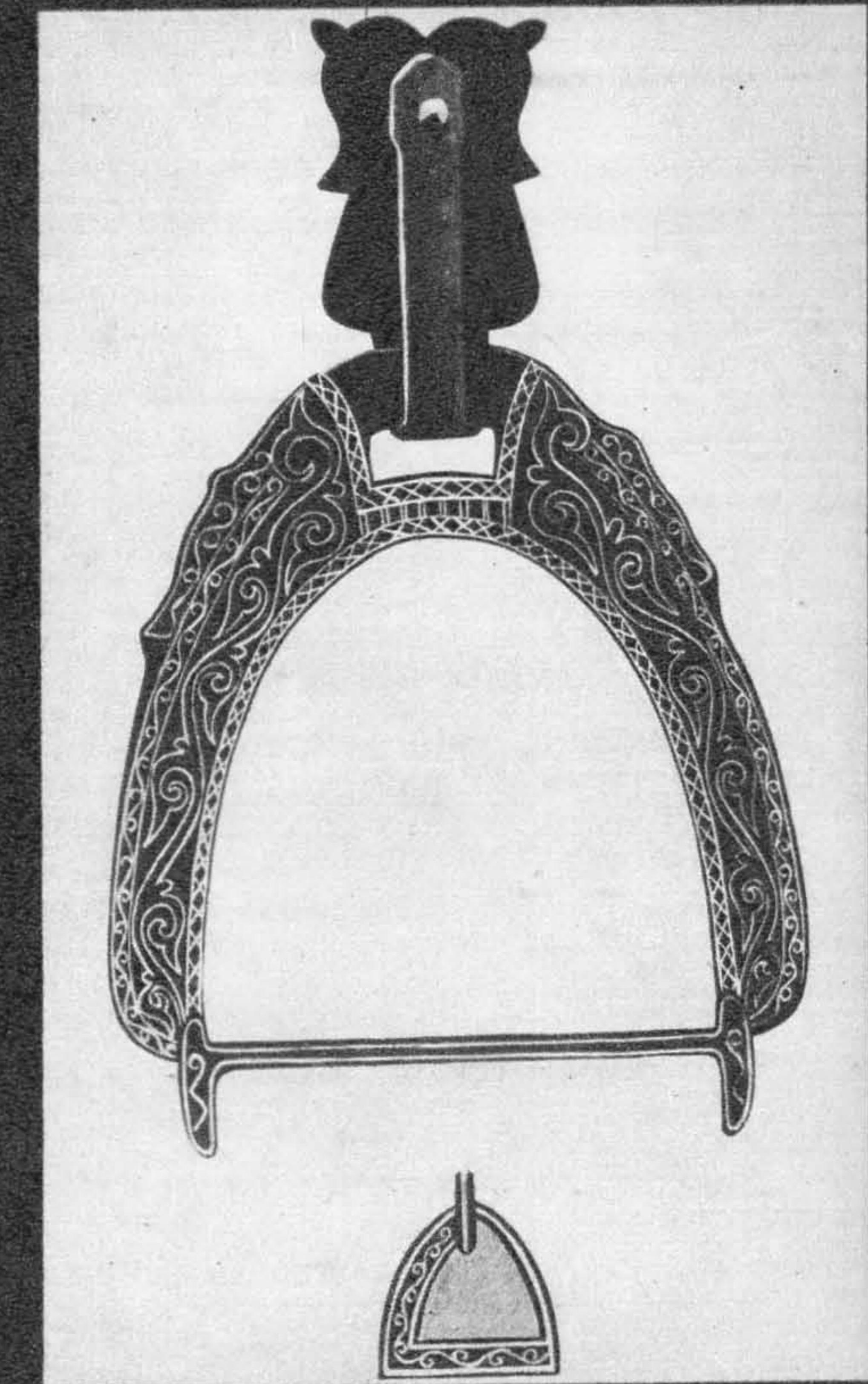

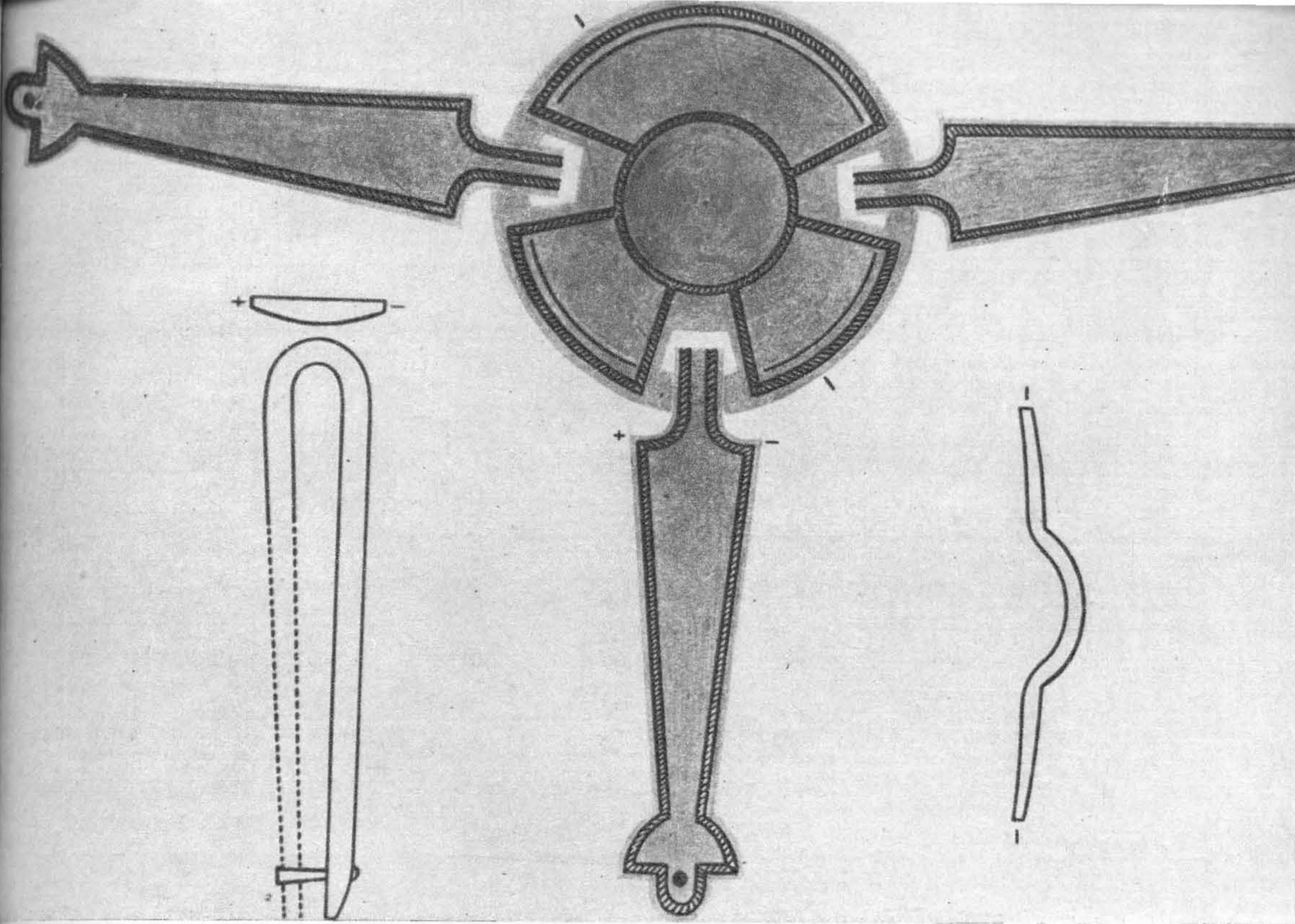
32. Balno kilpa ažūriniu lankeliu. Pakalniškiai, kapas Nr. 73

33. Rekonstrukcinis balno kilpos piešinys,
priekinė pusė. Rimaisai

34. Rekonstrukcinis balno kilpos piešinys,
užpakalinė pusė. Rimaisai

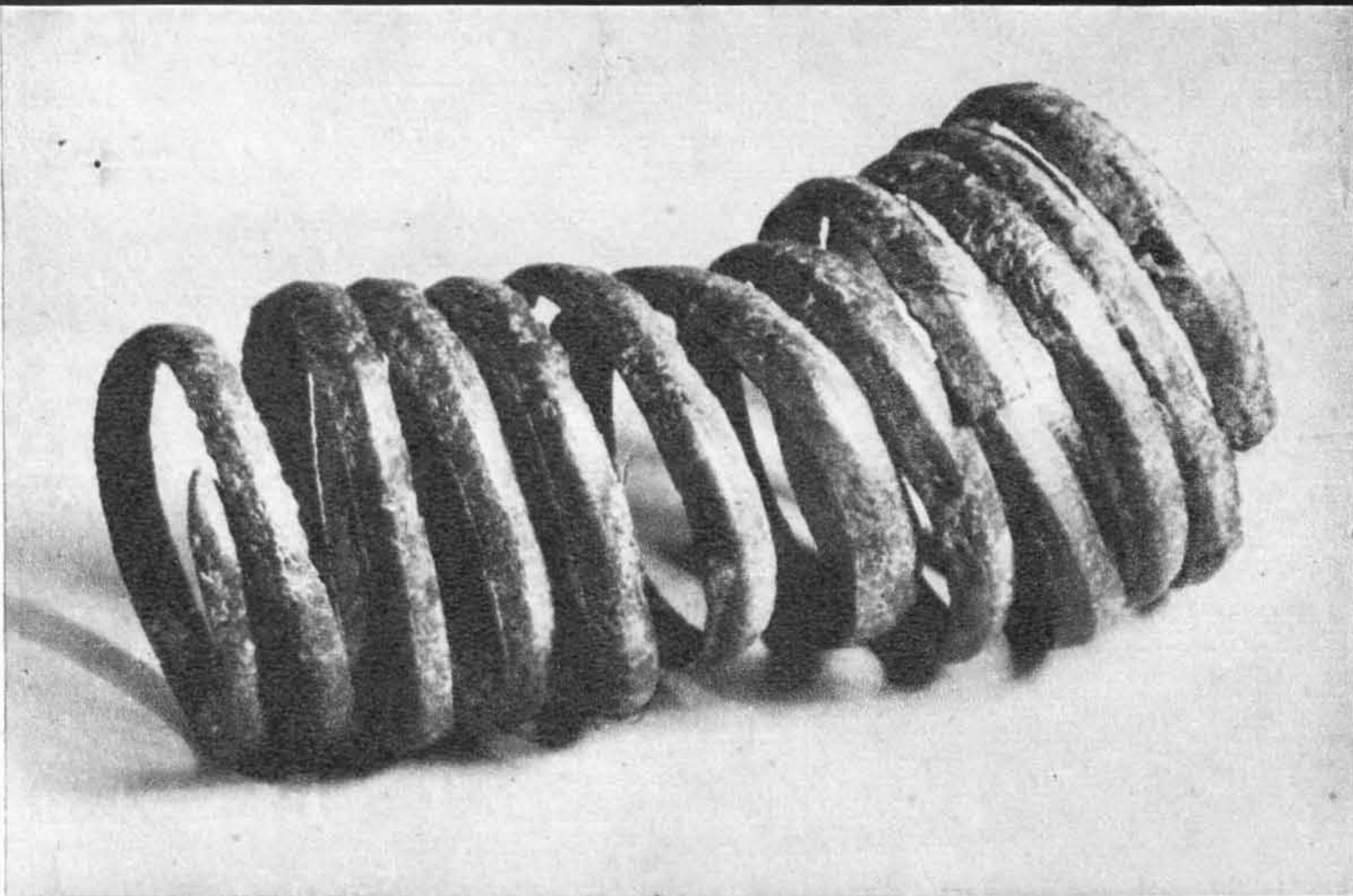

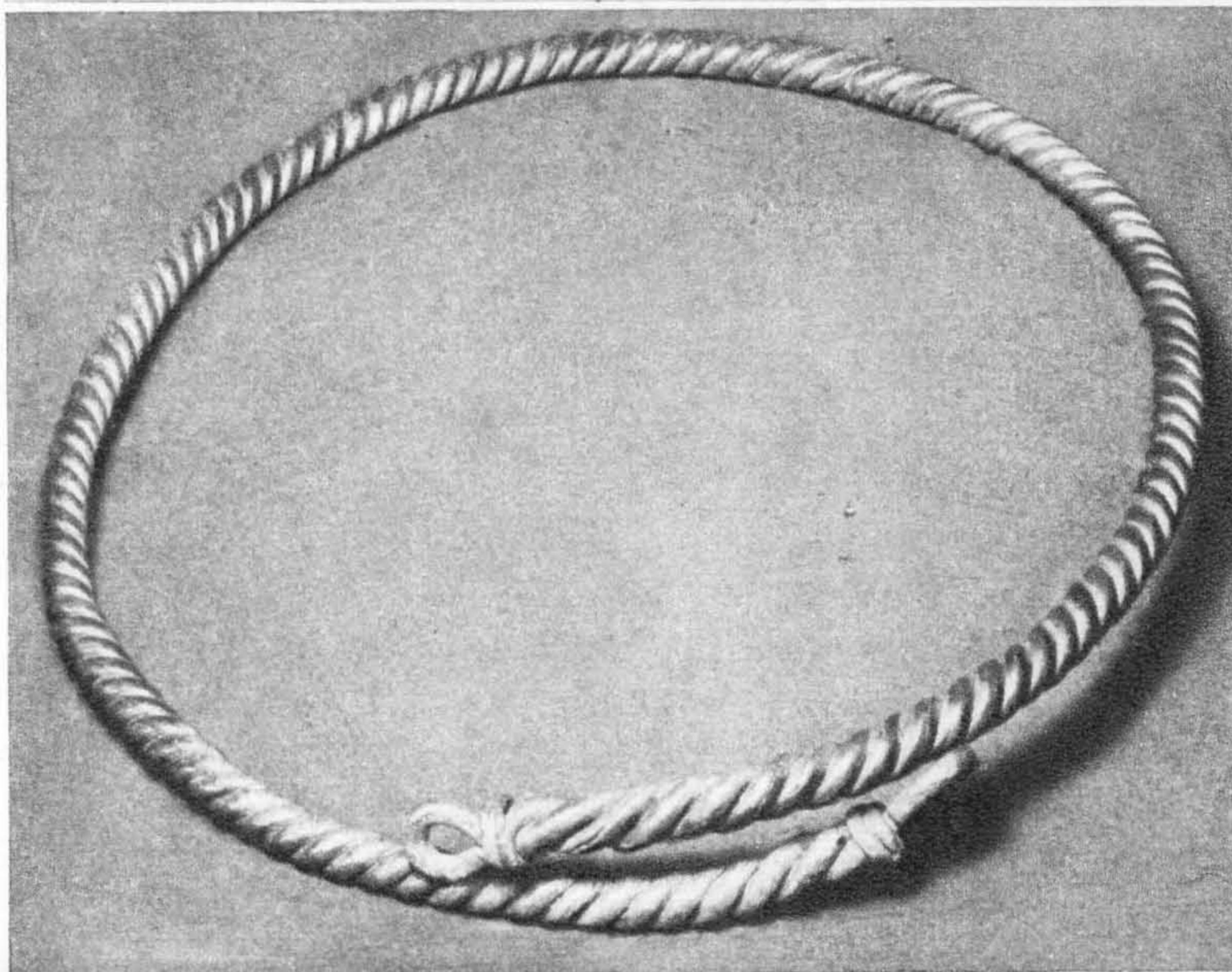
35. Antkrūtininis diržo skirstiklis. Veršvai, aštuonių žirgų kapas Nr. 82

36. Žalvariniai apyuodegiai. Veršvai, kapas Nr. 102

37. Žalvarinis įvijinis apyuodegis. Veršvai, žirgo kapas Nr. 91

38. Žalvarinė vytinė žirgo antkaklė kilpiniai galais. Tiksliai radimo vieta nežinoma

39. Geležinis skambalas. Pakapiai, žirgo kapas Nr. 23

B
laužt
miai
piai)
Nr.
baig
go g
ležir
meta
go k
tukū
dažr
stili
Kaij
vaiz
rode
II tū
telic
mas
séki
tam
plač
sių
pra

Ju
ne,
se,
ma
nu
dan
me
tisa
sio
ak
ge
mē
ka
ku
go
me

ni
ži
2.

Be geležinių, būta ir žalvarinių laužtukų. Jie lengvesni, kartais nežymiai lenktas galais (Veršvai, Pakapliai). Išsiskiria Veršvuose, kape Nr. 17, rasti žalvariniai laužtukai, užbaigtai skulptūriškai pavaizduota žirgo galvute. Panašus laužtukas, tik geležinis (pav. 26), aptiktas pastaraisiais metais Rusių Rage degintiniame žirgo kape⁷³. Pakalniškių kapinyno laužtukų galuose, kaip minėta, taip pat dažna žirgo galvutė, tik ji čia labai stilizuota ir pavaizduota plokštumoje. Kaip vėliau matysime, žirgo galvutė vaizduojama net ir balno kilpose. Tai rodo, jog žirgo reikšmė labai išaugo II tūkstanmečio pradžioje. Matyt, raičio gyvenime jis buvo neatskiriamas kovos draugas arba net ir jos sėkmės lémėjas. Tur būt, kaip tik tame laikotarpyje reikia ieškoti taip plačiai lietuvių tautosakoje paplitusių bernelio ir jo juodbérėlio motyvų pradménų⁷⁴.

Minėtinis dar kauliniai laužtukai. Jų daugiausia rasta Graužių kapinyne, atskiri vienetai aptiki Veršvuose, Nendriniuose, Ruseiniuose ir Kriemaloje. Šie laužtukai kiek lenkti, vienu buku, kitu nusmailintu galu. Kadangi kaulas yra palyginti minkšta medžiaga, jų paviršius dažniausiai ištisai ornamentuotas, daugiausia tiesiomis linijomis, eglutėmis, rombais, akytėmis, dviguba pynute ir kitais geometriniais, tuo laikotarpiu labai mėgstamais raštais (pav. 27). Graužių kapinyne⁷⁵ aptikta kaulinių laužtukų, kurių viršūnės baigiasi stilizuota žirgo galvute (pav. 28). Tai išties to meto taikomosios dailės pavyzdžiai.

Gūnios

Po balnu būdavo patiesiama gūnia. Jų téra išlikę fragmentai. Gražiausių gūnių liekanų turime iš Ver-

vų kapinyno. Antai viename žirgo kape buvo aptiktas storo lininio audinio gabolas, kurio pakraščiai papuošti žalvarinėmis įvijomis, o dalis audinio — žalvarinėmis, metalo plastiniu būdu ornamentuotomis rombo pavidalo skardelėmis, pritvirtintomis prie audinio (pav. 29). Matyt, tokiomis skardelėmis gūnia puošta arčiau pakraščių, nes po pačiu balnu buvo lygus audinys. Apskritai šios gūnios papuošimas labai primena tuo metu nešiotų moterų skepetų papuošimą. Būta ir kitaip puoštų gūnių. Pavyzdžiui, tame pačiame Veršvų kapinyne prie žirgo griaucių buvusio balno vietoje rasta lininio audinio liekanų ir trikampio formos žalvarinių skardelių, ornamentuotų taip pat metalo plastiniu būdu⁷⁶. Greičiausiai tos skardelės ir puošė gūnią. Tokių trikampio ir rombo formos žalvarinių skardelių aptikta daugelyje Veršvų kapų (Nr. 18, 20, 30, 108, 113 ir kt.). Matyt, jas reikia laikyti gūnių papuošalais.

Balno kilpos

Balnų teišliko tik geležinės diržų sagtys ir balno kilpos, kurios sudaro gausiausią žirgo kapo inventoriaus

⁷³ 1963 m. tyrinėjimai, Dienoraščiai — II AS.

⁷⁴ Vilniaus krašto lietuvių tautosaka, K., 1938, p. 81—82 (202—206).

⁷⁵ Be anksčiau žinomų pavyzdžių, jų rasta 1969 m. Tyrinėjimų duomenys — II AS, radiniai — VIEM. Žr. V. Urbanavičius, Graužių, Kėdainių raj., senkapio tyrinėjimai 1969 metais, Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m., V., 1970, p. 85, pav. 4.

⁷⁶ O. Navickaitė, Žirgo apranga Veršvų kapinyne, ILKI, I, p. 91.

dalij. Jos dažniausiai randamos prie pačių žirgo griaucių. Taigi žirgai daugiausia būdavo užkasami su visa apranga, net pabalnoti. Gana retai balno kilpos aptinkamos kario kape, pavyzdžiu, Laiviuose, kur mirusiajam į kapą buvo įdėtas balnas. Gausu balno kilpų rytų Lietuvos pilkapiuose, degintiniuose kapuose. Taigi čia žirgai dažniausiai būdavo sudeginami su raiteliu.

Balnas, kaip sudėtinė žirgo aprangos dalis, masiškai pradėtas naudoti tik I tūkstantmečio pabaigoje — II pradžioje. Tikslią datą tuo tarpu sunku nustatyti. Yra nuomonė, kad jau VI—VIII a. Lietuvoje žirgai balnoti⁷⁷. Remiamasi tyrinėtais Pabarės pilkapiais (Eišiškių raj.), kur geležinės balno kilpos rastos su geležiniu siauraašmeniu pentiniu kirviu, geležiniu įmoviniu ietigaliu, geležiniais peiliukais bei žalvariniais žvangučiais⁷⁸. Pagal šią medžiagą, negalima tiksliai datuoti ir balno kilpų. Prie žirgų griaucių geležinių balno kilpų terasta iš X m.e.a. (Paulaičiai). Rytų Lietuvos pilkapiuose jų aptikta I m.e. tūkstantmečio pabaigos degintiniuose žirgų kapuose (Stakai, Dieveniškės, Senieji Maceliai ir kt.). Galimas daiktas, kad rytų Lietuvoje geležinės balno kilpos pasirodo kiek anksčiau, negu kitose Lietuvos srityse, nes jos per rytų slavus buvo perimtos iš Rytų Europos klajoklių tautų. O rytų slavuose balnas su geležinėmis kilpomis paplinta irgi tiktai apie X mūsų eros amžių (Gnezdovo, Gulbiščių pilkapiai, Juodasis Kapas ir kt.). Lenkijoje geležinės balno kilpos aptinkamos taip pat tik iš X m.e.a.⁷⁹. Panašiai yra ir Rytprūsiuose. Balno kilpų čia rasta iš X, o daugiausia iš XI m.e. amžiaus⁸⁰. Tokia data visiškai tinkta ir Lietuvai. Jeigu atskirais atvejais balnas su geležinėm kilpom ir

buvo žinomas X m.e.a., tai paplito XI—XII amžiuje.

Balno kilpų būta įvairių formų. Skiriiasi jų ir pamina, ir lankelis. Pagal paminą, galima išskirti dvi grupes: balno kilpos su išgaubta pamina ir balno kilpos tiesia pamina. Tačiau abiejų grupių yra įvairūs kilpos lankeliai, taigi ir nevienodai kilpa pritvirtinama prie diržo.

Pirmosios grupės balno kilpų lankelis daugiausia yra apskrito skersinio piūvio, viršutinėje dalyje išplotas į keturkampę plokštumą su keturkampe skyle viduryje, į kurią būdavo įveriamas balno diržas. Tokia balno kilpų forma labiausiai paplitusi Graužių, Veršvų, Pakalniškių kapinynuose, dažna taip pat rytų Lietuvos pilkapiuose (Sen. Maceliai, Pabarė, Dieveniškės, Didžiuliai ir kitur). Skylės diržui įverti kartais daromos išlenkiant jas iš to paties kilpos lankelio (Veršvai, pav. 30). V. Gertė mano, kad tokia balno kilpos forma buvusi pati ankstyviausia⁸¹. Tačiau iš šios grupės ankstyviausiomis kilpomis laikytinės tos, kuriose visai nėra skylės diržui įverti. Būdingų pavyzdžių rasta Stakų ir Peršiukštų kapinynuose. Kilpų viršuje padaromas nedidelis skersinis, kuris prilaikydavo diržą, kad šis nesmukčiotų. Yra ir kitokių diržų įvėrimo būdų į šios grupės balnų kilpas. Antai Dūkšto pilkapiuose rastą balno kilpų plonas apskritas lankelis viršutinėje dalyje paplatintas vidaus link, kur padaryta keturkampė skylė diržui įverti⁸².

⁷⁷ LAB, V., 1961, p. 350.

⁷⁸ A. Jankevičienė, Pabarių pilkapiai, MAD, A, 1 (10), 1961, p. 39, pav. 3.

⁷⁹ J. Kostrzewski, Kultura prapolska, Warszawa, 1962, p. 291.

⁸⁰ W. Gaerte, Urgeschichte Ostpreussens, Königsberg i. Pr., 1929, p. 340.

⁸¹ W. Gaerte, Ten pat, p. 342, pav. 278 : b.

⁸² VIEM, inv. Nr. 556:1,2.

Randama nemažai šios grupės balno kilpų su išplotu lankeliu; jos sudaro atskirą šitos grupės variantą. Kartais išplotas tokių kilpų lankelis viršuje baigiasi gražiai užapvalintu trikampiu, kuriame ir padaroma keturkampė skylė diržui įverti. Ypač dažna ši balno kilpų forma Pakapių ir Pakalniškių kapinynuose. Išplotos lankelio dalys, bent priešakinėje pusėje, dažniausiai puoštos sidabru.

Jau nemažai yra tokių balno kilpų, kurių lankelis pačiu pakraščiu puoštas įmuštu smulkių trikampelių eile (Kejénai, Pakalniškiai, Graužiai) (pav. 31). Šis motyvas, būdingas vėlyvojo geležies amžiaus (IX—XII a.) papuošalam, labai dažnas ir žirgo aprangoje, ypač Pakalniškių kapinyne, kur įmuštais trikampeliais puošiami net žaslų laužtukai. Be to, neretai šio varianto balno kilpų pakraščiai iškarpomi (Pakalniškiai, kapas Nr. 25). Kilpų pamina plati, smarkiai užapvalinta, kartais su lanku vidinėje pusėje sudaro beveik apskritimą (Graužiai, Pakalniškiai, kapas Nr. 41). Kitos šiam variantui skiriamos balno kilpos yra gana žemos: vidinė paminos ir lankelio briauna bemaž elipsio formos. Sių balno kilpų dažniausiai platus, vienodo pločio ir viršuje, diržo įvėrimo vietoje, lankelis. Charakteringų egzempliorių rasta Pakalniškių kapinyne. Toks lankelis įvairiai ornamentuojamas: neretai priekinė pusė puošiama, inkrustuojant sidabrinę vielutę (kapas Nr. 55), kartais lankelis puošiamas net ažūriniu raštu⁸³, labai retu balno kilpų ornamentikoje (pav. 32). Pastarajai balno kilpai panašių pavyzdžių turime iš Sambijos Fišhauzeno aps.⁸⁴. Duomenys rodo, kad šis balno kilpų variantas labiausiai buvo paplitęs pietvakariuose Lietuvos rajonuose ir Rytprūsiuose, ypač Sambijoje.

Antrosios grupės balno kilpos tie-

siu pagrindu yra daug aukštesnės už minėtas pirmosios grupės balno kilpas. Jose pastebimi tie patys lankelio bei jo skylių balno diržui įverti įvairavimai, kaip ir balno kilpose su gaubta pamina. Dauguma iš jų turi taip pat apvalų arba pusiau apvalų lankelį su išplota keturkampe plokštuma, kurioje padaryta keturkampė skylė balno diržui įverti. Tokios kilpos dėl jų lankelio paprastumo retai kada ornamentuojamos. Kartais esama jų ir puošnių: tordiruotas (Veršvai) arba skersiniai ranteliai (Dienveniškės) puoštas lankelis, daug rečiau inkrustuotas sidabru ar žalvariu (Graužiai).

Puošniausios yra balno kilpos tiesia pamina ir plačiu lankeliu. Gražiausių egzempliorių aptikta Rimaisų kapinyne. Čia rastų balno kilpų kartais ornamentuotos sidabru net abi pusės. Minėtina jau plačiai archeologinėje literatūroje žinoma Rimaisų balno kilpa, kurios priešakinėje, ištisai sidabru klotoje, pusėje ryškus žirgo motyvas, o užpakalinėje — labai įmantri sidabrinės vielutės inkrustacija (pav. 33, 34). Tokios balno kilpos būdingiausios vidurio Lietuvai, kur aptinkama gausiausia ir turtingiausia žirgų apranga. Žinoma, ne visada jos klojamos sidabru. Apskritai paėmus, plokštumą, kadangi ji gana didelė, labai patogu įvairiai puosti. Ji padengiama įvairiais geometriniais raštais, dažniausiai tokiais pačiais, kokiais buvo ornamentuojami žmonių papuošalai.

Užnemunės šiaurinėje dalyje balno kilpų lankelis kartais puošiamas ažūriniu raštu. Jau buvo minėtos pirmosios grupės balno kilpos, puoštose ažūriniu raštu, rastos Pakalniškių kapinyne. Tame pačiame kapinyne,

⁸³ KVIM, inv. Nr. 1912:26.

⁸⁴ C. Engel, Aus ostpreussischer Vorzeit, Königsberg Pr., p. 119, pav. 61 : b.

cape Nr. 19, buvo aptiktos dvi balno kilpos tiesia pamina, kurių išplotas lankelis papuoštas apskritu skyliučiu eile⁸⁵.

Apskritai, balno kilpos tiesia pamina, kartais net išgaubta vidaus link, tektu laikyti vėlesne balno kilpų forma. Pirmiausia — jos didesnės, aukštesnės, susijusios greičiausiai su kario apavo pasikeitimui. Matyt, dėl to kilpoje atsirado ir tiesi pamina, nes analynei kietesniu padu netiko gaubta, kartais net apskrita pamina. Balno kilpose tiesia pamina pastebima tam tikrū patobulinimų. Odinis diržas čia prie kilpos pritvirtinamas metaliniu apkaustu: viršutinėje jos lankelio dalyje aptinkama jau nebe keturkampė skylė, o tik nedidelė apskrita skylutė, per kurią ir būdavo įveriamas geležinio apkausto galas (Pakalniškiai, kapas Nr. 29 ir kiti). Reikia manyti, kad šios grupės balno kilpos yra jau iš II m. e. tūkstantmečio pradžios. Tačiau ir pirmosios grupės kilpos gaubta pamina ši tūkstantmetį dar neišnyko, nes jos aptinkamos visuose žinomuose žirgų kapinynuose ir net tokiam palyginti velyvame kapinyne, kaip Pakapiai (Kauno raj.). Taigi ilgą laiką abiejų grupių balno kilpos buvo vartotos drauge, tik pirmosios grupės jos anksčiau pasirodė ir greičiau išėjo iš apyvartos.

Kiti žirgo aprangos reikmenys

Prie žirgų griaucių neretai randamos sagtys ir diržų skirstikliai. Tai sudėtinė žirgo aprangos dalis. Kamanų ar balno diržai sunyko, iki mūsų dienų teišliko metalinės sagtys. Dažniausiai jos yra geležinės, pasitaiko ir žalvarinių. Jų forma pa-

prastai keturkampė, neretai aptinkama sagcių ir įmantrėsnės formos — išmaugtais šonais ar išgaubta priešakinė dalimi (Graužiai), pasitaiko, kai geležinės sagties paviršius inkrustuotas sidabru.

Minėtini labai puošnūs antkrūtinį diržų skirstikliai. Gražiausiu pavyzdžiu rasta Rimaisų ir Veršvų kapinynuose. Tai apskritos formos skydelis ir trys iji iverti diržų apkaustai (pav. 35). Veršvų kapinynui būdingi siauri ir ilgi apkaustai, Rimaisų — pasagos formos⁸⁶. Ir vieno, ir kito skirstiklio paviršius klotas sidabro lapeliais, turtingai ornamentuotas metalo plastiniu būdu. Tokie skirstikliai — retas radinys. Veršvų kapinynėje jie aptiki prie vienų griaucių aštuonių žirgų kape. Tokios įkapės tegalėjo priklausyti tik labai žymiam diduomenės atstovui. Matyt, antkrūtininiai diržai yra buvę to meto didikams priklausiusi žirgų sudėtinė aprangos dalis.

Prie retesnių radinių skirtini a y u o d e g i a i. Tai žalvariniai prie žirgų griaucių randami žiedai, panašūs į apyrankes. Dažniausiai pasitaiko lengvučiai, kiek praplatintais ir užkeistais galais, neretai ornamentuoti paviršiumi žiedai (pav. 36). Ant žirgo uodegos būdavo užmaunami keli tokie žiedai (Graužiai). Rečiau aptinkama įvijinių apyuodegių (Bikavėnai, Veršvai, pav. 37). Be puošybinės, apyuodegiai turėjo ir praktiską reikšmę: greičiausiai jais būdavo suveržiama ilga žirgo uodega. Kartais apyuodegius pakeisdavo žalvarinė įvija. Pakalniškių kapinyne prie žirgų griaucių uodegos srityje rasta net po kelias įvijas dar su išlikusiais plaukų pluoštais (pav. 22).

⁸⁵ Senovės lietuvių papuošalai, II, pav. 209.

⁸⁶ Senovės lietuvių papuošalai, II, pav. 99, 107—109, 185 ir 187.

Kartais žirgo kaklas puošiamas antkakle. Antkaklės yra didelio skersmens, vytos iš trijų žalvarinių vielų, užbaigtos kabliuku ir ąsele (Nikélai). Pasitaiko tokiu pačiu vytinių antkaklių, užbaigtų kūginiais ar kilpiniais galais (Bikavénai, Nikélai, Veršvai). Jų forma visai panaši į žmonių nešiotas antkakles, skiriasi tik dydis (pav. 38).

Iš, gal būt, mažiausiai efektingų radinių paminėtini dideli skambas

la i, randami prie žirgo griaucių, pakakléje (pav. 39). Dažniausiai jie yra cilindrinės formos, geležiniai, pasitai ko ir žalvarinių⁸⁷. Rasta vidurio Lietuvos kapinynuose (Graužiai, Pakapliai, Veršvai), taip pat ir rytiniuose Lietuvos rajonuose (Vievis, Rusių Ragas ir kt.).

---

⁸⁷ Senovės lietuvių papuošalai, II, pav. 215.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Kapai, kuriuose su kariu drauge palaidotas ir jo žirgas, žinomi ir kitų tautų archeologiniuose paminkluose. Jau skitų vadams supiltuose pilkapiuose tarp gausių ir brangių įkapių randami kartais net kelių žirgų griaudžiai su išlikusia apranga⁸⁸. Tokių kapų pasitaiko slavuose⁸⁹ ir germanuose⁹⁰, kur dažniausiai žirgas buvo ištikimas kunigaikščio ar žymaus karro vado palydovas jo „pomirtiniame gyvenime“. Bet tai daugiau pavieniai atvejai, aiškūs turtinės nelygybės liudininkai: žirgas, kaip įkapė, randa mas tik turtingųjų karių, daugiausia diduomenės atstovų, kapuose. Tačiau niekur šis reiškinys nepasidarė toks masiškas, kaip Lietuvoje. Apskritai, kapai su žirgais iš visų indoeuropiečių tautų labiausiai išplito baltuose. Daug plačiau, kaip kitur, jie aptinkami senųjų prūsų bei jotvingių kapinynuose⁹¹. Ši reiškinį yra užfiksavę ir rašytiniai šaltiniai. Pavyzdžiui, Christburgo sutartyje įrašytas nuostatas, kur prūsai pasižada, jog nei jie patys, nei jų palikuonys nedegins mirusiuju ir nelaidos jų drauge su žirgais ar žmonėmis, su ginklais, drabužiais ar kitokiais brangiais daiktais ir kad jie nesilaikys kitokių pagoniškų papročių, o savo mirusiuosius laidos krikščionišku papročiu, bažnyčios kapinėse, o ne šalia jų⁹². P. Dusburgas, kalbėdamas apie prūsus

papročius, rašo: „Jie mat tikėjo, kad kas šiame gyvenime yra buvęs kilmingas ar nekilmingas, turtingas ar vargas, galingas ar bejėgis, toks ir bus prisikėlęs amžiname gyvenime. Dėl to drauge su mirusiu kilminguju sudegindavo jo ginklus, žirgus, vergus ir verges, drabužius, medžioklinius šunis, plėšriuosius paukščius ir visa kita kariška. Su nekilmingaisiais sudegindavo drauge visa tai, kas buvo susiję su jo kasdieninio gyvenimo darbu. Jie tikėjo, kad sudeginti daiktai drauge su jais prisikelsią ir kaip anksčiau tarnausią“⁹³.

Žirgų kapų baltiška kilme jau niekas neabejoja. Net Gnezdovo pilkapyne, prie Smolensko, tyrinėti kapai su žirgais pastaruoju metu yra

⁸⁸ А. Л. Монгайт, Археология в СССР, М., 1955, стр. 154; Нарисы стародавной истории Українскої РСР, Київ, 1957, стр. 142—153.

⁸⁹ Б. А. Рыбаков, Древности Чернигова, МИИА, 11, М. Л., 1949, стр. 24—53.

⁹⁰ B. Schmidt, Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland, Halle (Saale), 1961, p. 82—87.

⁹¹ J. Jaskanis, Human burials with horses in Prussia and Sudovia in the first millennium of our era, Acta Baltico-Slavica, IV, Białystok, 1966, p. 29—65. Čia nurodoma pagrindinė literatūra, liečianti prūsus bei jotvingius.

⁹² Codex Diplomaticus Warmiensis, Mainz, 1860, I, Nr. 19.

⁹³ SRP, I, p. 53—54; LIŠ, I, p. 28.

traktuojami kaip nuo seno čia gyvenusiu baltų palikimas⁹⁴.

Tačiau tokį masiškų žirgų kapų, kaip Lietuvoje, nei senųjų prūsų, nei jotvingių teritorijoje nerasta. Žirgų kapai labai reti Latvijoje, aptikti tik tai Kurše, ir visai nerandami Estijoje.

Todėl neatsitiktinai šie gausūs ir savaimingi kapai su žirgais kai kurių tyrinėtojų laikomi vienu iš charakteringiausių reiškinii, atspindinčiu sudėtingą lietuvių tautybės formavimosi procesą. Žirgų kapų skirtybės atskirose Lietuvos srityse atliepia atskirus gentinius junginius, jų tradicijas, tačiau paties žirgo kapo plitimas II tūkstantmečio pradžioje rodo, jog atsiranda bendrumai laidojimo papročiuose. Galima sakyti, kad šis reiškinys eina drauge su mirusiu deginimo plitimui, kuris yra vienas iš lietuvių tautybės formavimosi rodiklių⁹⁵.

Kapai su žirgais duoda vertingų šaltinių ir socialiniams klausimams tyrinęti. Tieki kituose kraštuose, tiek ir Lietuvoje tokį įkapių, kaip žirgas su pilna apranga, dėjimas į kapą pirmiausia atspindi socialinę mirusiojo padėtį. Kapai su žirgais daugėjimas atskirais šimtmečiais yra vienas iš augančios turtinės diferenciacijos rodiklių. Pirmaisiais m. e. amžiais tokie kapai yra tik pavieniai. Jų padaugėja apie I m. e. tūkstantmečio vidurį, kada pradeda irti gentinė bendruomenė (Maudžorai, Reketė, Taurapilis ir kt.). Masiškais jie tampa I tūkstantmečio pabaigoje ir II pradžioje, kai Lietuvoje formuoja klasinė visuomenė⁹⁶. Analizuojant šiuos paminklus, galima pasekti diferenciaciją pačios diduomenės tarpe. Matėme, kad skiriasi žirgų skaičius kape ir ypač žirgų apranga, kartais stebinantį tuošnumu ir prabanga. Tai ištisai sidabru kaustytos kamanos iš Veršvų kapyno, prabangios balno kilpos bei diržų skirstikliai iš Rimaisų, kauliniai

laužukai iš Graužių bei Ruseinių, įvairi ir savita žirgo apranga iš Pakalniškių kapyno. Ypač paminėtinės Pakalniškių kapinyne dvigubas žirgo kapas Nr. 23, išsiskyręs savo radiniais iš kitų šio kapyno kapų. Antai prie žirgo griaucių Nr. 1 aptiktos labai tuošnios kamanos, ištisai padengtos keliomis žalvarinių kūgelėlių eilėmis (pav. 16, 17), nasruose išprausti žąslai su masyviais geležiniais lenktais laužukais. Šalia gulėjo odinio, dar su išlikusia vilna, maišelio liekanos, geležinės balno kilpos, gintarinis karolis, geležinė balno diržo sagtis ir kt.⁹⁷. Prie žirgo griaucių Nr. 2 nerasta turtingų žirgo aprangos liekanų, gal būt, ir dėl to, kad griauciai buvo kiek apardyti. Tačiau prie jų aptikta reta įkapė — geležinis šalmas (pav. 16). Tokią brangią žirgo aprangą sugebėjo išsigyti tik turtinės diduomenės atstovai — karo vadai, kunigaikščiai, pajégę paimti į savo rankas didelius žemės plotus ir kitokį turta, igyti karinę, kartu ir politinę valdžią tam tikrai teritorijai. Kaip tik jie ir galėjo „pasiimti“ su savimi į „pomirtinį gyvenimą“ ne vieną, bet du, kartais tris, keturis, penkis ar net aštuonis žirgus. Veršvose aptiktas aštuonių žirgų kapas neabejotinai priklausė kuriam nors labai žymiam diduomenės atstovui.

Šią mintį patvirtina ir vėlesnieji rašytiniai šaltiniai. Antai J. Dlugos, aprašydamas kunigaikščio Algirdo laidotuves (1377 m.), pažymi, jog

⁹⁴ Е. А. Шмидт, Об этническом составе населения Гнездова, СА, 1970, 3, стр. 102—108.

⁹⁵ R. Volkaite-Kulikauskienė, Lietuviai IX—XII amžiais, p. 43—44.

⁹⁶ LAB, p. 511—516; R. Volkaite-Kulikauskienė, Lietuviai IX—XII amžiais, p. 264.

⁹⁷ K. Gabrionaitė, Локальные попражания раннесредневековых шлемов русского типа в Литве, Acta Baltico-Slavica, II, Białystok, 1965, p. 118—125.

Algirdas buvęs sudegintas kartu su geriausiu žirgu, perlais ir genomis išausta palaidine, purpuru ir auksu spindinčiais drabužiais, apjuostas sidabrine pauksuota juosta⁹⁸. Hermannas Vartbergė rašo, kad Algirdas buvęs iškilmingai sudegintas net su 18 karo žirgų⁹⁹. Vygandas Marburgietis apie Kęstučio laidotuves (1382 m.) pasakoja, jog kartu buvo sudeginti žirgai, drabužiai, ginklai, medžiokliniai šunys ir kt.¹⁰⁰

Ne tokie turtinių kapai, ypač su vienu žirgu, greičiausiai priklausė kunigaikščių kariaunos nariams, kurie rašytiniuose šaltiniuose minimi „prijateli“, „amici“, „vrunde“ ir kitais vardais. Tokios kariaunos būrius sudarydavo karo vado arba didiko kariškieji tarnai ir teritorinės bendruomenės jaunimas¹⁰¹.

Kadangi kapai su žirgais II tūkstantmečio pradžioje labai paplinta, galima padaryti išvadą, kad karinė organizacija Lietuvoje susidarė anksčiausiai iš visų Rytų Pabaltijo kraštų. Jai vystytis nemažai padėjo dažni kaimyninių žemų puldinėjimai. Be to, masiški žirgų kapai rodo, jog II tūkstantmečio pradžioje kariuomenės branduolys buvo raiteliai. Archeologinius duomenis papildo ir rašytiniai šaltiniai. Ypač vertingų žinių duoda H. Latvio kronika, kuri ir chronologiskai yra artimiausia masiniams žirgų kapams. Aprašomuose lietuvių žygiuose į latvių, estų bei rusų žemes visur eina kalba tik apie raitujų kariuomenę. Iš šių aprašymų galima susidaryti gana aiškų tuometinės lietuvių karo taktikos, paremtos žirgo eiklumu ir greitumu, vaizdą. Antai 1208 m. į Lietuvą įsiveržę žemgaliai, vokiečių riterių padedami, rado kaimus tuščius, nes visi vyrai su moterimis ir vaikais buvo pabėgę į miškus. Besiruošiančius grįžti juos užpuole lietuviai. „Lietuviai tai pastebėję

savo greitais žirgais apsupo juos iš visų pusiai ir, kaip buvo pripratę, sukinėjos aplink, tai pabėgdami, tai vėl juos persekiandomi, ir, leisdami ietis ir strėles, daugelį sužeidė“¹⁰².

Ir archeologiniai, ir rašytiniai šaltiniai rodo, jog žirgo reikšmė senovės lietuvių gyvenime buvusi labai didelė. Žirgas buvo neatskiriamas lietuvių kario palydovas visuose žygiuose. Todėl ir žirgo aprangos puošyboje dažnai aptinkami žirgo motyvai. Vėliau, jau etnografiniais duomenimis, žirgo motyvas aptinkamas lietuvių liaudies architektūroje, ypač stogo lėkiuose. Labiausiai jis paplinta lietuvių tautosakoje, kur žirgo tema užima gana svarbią vietą. Bernelis ir žirgas lietuvių liaudies dainose neatskiriami. Lietuvis visur joja ant žirgo: bažnyčion, pas mergelę, į svečius, į karą ir t. t. Savo žirgą jis „tymeliu balnoja“, „auksu kamanoja“, „žaliaisiais šilkeliais žabojā“. Pasak J. Basanavičiaus, bernelis be žirgo — kaip merga be rūtos, be rūtų vainikėlio¹⁰³. Auga sūnus, tévai augina jam ir žirgą. Ristas žirgas buvęs didžiausias jauno nevedusio vyro turtas ir vertybė. Mergelė, kurios rankos jis prašo, pirmiausia žiūri, kokiu žirgu, geru ar prastu, bernelis atjojo¹⁰⁴.

Tačiau ypač gražiai apdainuoja mas karų žirgas. Karinėse-istorinėse dainose visur persipina žirgo moty-

⁹⁸ W. Mannhardt, Letto-Preussische Götterlehre, Riga, 1936, p. 142.

⁹⁹ SRP, II, 1863, p. 113.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 620—621.

¹⁰¹ Lietuvos TSR istorija, I, V., 1957, p. 49.

¹⁰² Heinrici Chronicon Lyvoniae ex recensione Wilhelm Ardt in unum scholarum, Hanoverae, 1874, p. 54.

¹⁰³ J. Basanavičius, Žirgas ir vaikas, Vistariškai-archeologiškas ištýrinėjimas, Tilžėje, 1885, p. 7—8.

¹⁰⁴ L. A. Jučevičius, Raštai, V., 1959, p. 131—132.

vas¹⁰⁵. Niekur neminimi pėstininkai, visur bernelis raitas, joja „šimtus mylelių“ ant „mažo žirgelio“. Lietuvių liaudies padavimuose, baladėse dažnai minimi žirgai, apdovanoti ant gamtiniu protu, turę ateities numatymo galią¹⁰⁶. Su žirgu šnekamasi, tariamasi, jam guodžiamasi. Liaudies poezijoje jis apgaubtas žavesiu ir meile. Ne kas kitas, o žirgas praneša apie kare kritusį raitelį motulei, mergelei ar seselei. Apskritai, žirgas, kaip kritusio kario pasiuntinys, yra labai mėgstamas lietuvių liaudies dainų motyvas¹⁰⁷.

Taigi ir lietuvių tautosakoje iš dalies randame atsakymą, kodėl Lietuvoje gausiai aptinkami žirgų kapai. Gyvas būdamas, senovės lietuvis nesiskyrė su savo žirgu, todėl ir po mirties žirgas — ištikimas savo šeimininko palydovas. Juo daugiau žirgų

jis turėjo, juo turtingesnis buvo, tuo didesnis žirgų skaičius lydėjo savo šeimininką į „pomirtinį gyvenimą“.

Ir šiuo metu kai kuriose vietose, ypač pietų ir pietvakarių Lietuvoje, yra išlikęs gražus laidojimo paprotys: mirus jaunam vyrui, kaimo jaunimas savo draugą į kapus lydi pasibalnoję pačius gražiausius žirgus, patys pasipuošę per petį perrištais rankšluosčiais ar uždėtais ažuolų vainikais¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Lietuvių tautosaka, II, V., 1964, p. 204; D. Krištaitė, Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos, V., 1965, p. 35—63.

¹⁰⁶ L. A. Jucevičius, Raštai, p. 134—137.

¹⁰⁷ J. Balsys, Lietuvių liaudies baladės, K., 1938, p. 23; D. Krištaitė, Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos, p. 49; Lietuvių tautosakos apybraiža, p. 207.

¹⁰⁸ Tokias laidotuves autorei teko matyti 1962 metais Punioje. Be to, žr. A. Vyšniauskaitė, Lietuvių šeimos tradicijos, V., 1967, p. 81.

РЕЗЮМЕ

Среди множества погребальных памятников на территории Литовской ССР особого внимания заслуживают захоронения воинов с конями.

Отдельные погребения такого рода были обнаружены уже Киркором в середине прошлого века, но более глубокому изучению они подверглись только в конце XIX и начале XX вв. В 1887 г. О. Тишлер при исследовании могильника в Аукштакемисе, Клайпедского р-на, обнаружил остатки конского погребения. Аналогичное погребение было обнаружено и в местности Шернай того же района. Почти одновременно Ф. В. Покровский, исследователь многочисленных курганных групп Восточной Литвы, заметил, что среди погребального инвентаря в мужских погребениях встречаются и предметы конского снаряжения, а иногда и целое захоронение коня. Те курганы, в которых были обнаружены конские скелеты или предметы сбруи, В. Шукевич выделил даже в отдельную группу, сделав вывод, что данные погребения принадлежат кочующим племенам.

С увеличением объема археологических раскопок возрастало и количество погребений с конями. В начале XX века захоронения такого типа стали уже известны не только в северо-восточных (Лапушишке, Игналинского р-на), но и в

западных районах Литвы (Скомантай, Кретингского р-на). В буржуазное время количество находок подобных памятников вновь увеличилось. В восточных районах, временно отторгнутых от Литвы Польшей, польские археологи, исследовав несколько курганных групп, обнаружили и погребения с конями (Сянейи Мацеляй, Пликишкес, Жингяй, Жвирбляй — все на территории бывших Вильнюсского и Тракайского уездов). Отдельные погребения того же рода исследовались и в западных районах. Но особенно большое число их было обнаружено в Центральной Литве. В 1938—1940 годах здесь исследовались сплошные могильники, самыми крупными среди которых были Вершвайский, Граужайский, Паканяйский, Русейняйский, Римайсайский, давшие науке около 500 захоронений с конями.

В советские годы памятники данного типа исследовались в Восточной, Центральной, Западной и Юго-Западной Литве. Самые крупные из них были раскопаны на юго-западе Литвы: в Пакальнишкяй (Шакяйского р-на) и Няндриняй (Капсукского р-на).

Обычай хоронить коня вместе с умершим или погившим всадником отмечается в Литве уже с первых веков н. э. Раньше этот обычай проявлялся у побережья Балтийского моря (Курмайчай, Кретингского

р-на), но со временем распространяется по всей территории Литвы. В середине I тысячелетия он уже становится характерным не только для Литовского взморья (Лаздининкай, Рудайчай, Аукштакемис, Шернай, Пришманчай и др.), но и для восточных (Антазаве, Швенчёнского р-на, Таурапилис, Утенского р-на) и юго-западных районов Литвы (Лиепинай, Капсукского р-на). Самое интересное и хорошо сохранившееся захоронение того времени обнаружено в местности Ракяте, Кретингского р-на (рис. 7). Своим богатым инвентарем это погребение заметно выделилось среди других погребений, найденных в той же местности (рис. 8).

Интересно отметить, что, начиная с первых веков н. э., очень часто в мужских погребениях находится конское снаряжение без коня. Его, очевидно, надо интерпретировать как символ конского захоронения.

Очень интересные данные получены во время раскопок Мауджорайского могильника (Кельмесский р-н). Здесь в мужском погребении № 1 у ног умершего были обнаружены остатки узды, украшенной бронзовыми посеребренными ажурными розетками (рис. 1, 2). К верхней части узды прикреплена ажурная подвеска трехугольной формы, украшавшая лоб коня (рис. 3, 4). Кроме розеток и подвесок, в погребении обнаружены железные удила с большими кольцами на концах.

В конце I и начале II тысячелетия н. э. погребения с конями распространились по всей территории Литвы с преобладанием в средней ее части, где захоронения данного типа известны до XIV в. включительно (Кремала, Каунасского р-на).

В южных районах Литовского взморья, на территории, населявшейся склавами, мы находим захо-

ронения всадника и коня в одной и той же яме (Никелай, Паулайчай, Скомантай, Юргайчай, Бикавенай — все в Шилутском р-не). В северной части взморья, на куршской территории, преобладал обычай класть в могилу воина только снаряжение коня, символизирующее его погребение. Интересно отметить, что в курских могильниках того времени часто встречаются миниатюрные изделия — косы, топоры, мотыги, керамика, символизирующие подлинные предметы. Среди подобных миниатюр — символов обнаруживаются и предметы конского снаряжения — удила и стремена.

Если курши в могилу воина клали лишь конское снаряжение (как символ захоронения самого коня) или миниатюрные его копии, то в центре Жемайтии (Жмуди) не так давно установлена новая и редкая своеобразность. В 1966 году при раскопках могильников Паежерис (VI—IX вв.) и Упина (X—XI вв.) — оба в Шилальском р-не, — а также в Бикавенай, Шилутского района (X—XI вв., раскопки 1967—1968 гг.), в мужских погребениях обнаружены лишь черепа коней.

Наблюдения позволили нам проследить весь обряд захоронения в его последовательности. В погребальную яму голова коня клалась после захоронения умершего, и поэтому во время раскопок прежде всего обнаруживался конский череп, и только глубже — останки всадника. Голова коня клалась более или менее точно на том же месте, где и голова умершего (рис. 9). Интересно отметить, что железные удила, как правило, лежали не у черепа коня, а в могиле вместе с другим инвентарем всадника: мечом, наконечниками копий, топором и т. д. Это явление тоже можно интерпретировать как символ захоронения коня. В дру-

гих районах Литвы подобные захоронения пока не известны.

Очень часто захоронения с конями встречаются в Восточной Литве, но здесь они более разнообразны. Начиная с половины I тысячелетия н. э. в этой части Литвы преобладал обычай трупосожжения, но кони хоронились и сожженными, и несожженными. Даже в одном и том же могильнике (Капитонишкес, Кайшядорского р-на, и Русю Рагас, Ширвинтского р-на) замечены и те, и другие конские захоронения.

Следует отметить, что чаще всего коня хоронили отдельно от хозяина в другом кургане, а порою конские захоронения занимают даже отдельную часть курганной группы. Оказалось, что как в Центральной, так и в Юго-Западной Литве коней иногда хоронили несожженными отдельно от своих сожженных хозяев, чаще всего в отдельной части могильника.

Несожженные скелеты коней иногда встречаются на глубине всего 20—40 см, но порою и в ямах глубиной до 1,5 м (Няндриняй). Чаще всего каждому коню предназначалась отдельная яма, но иногда в яму клали и по два—пять и даже восемь коней. Можно предполагать, что в некоторых случаях коней закапывали живыми. Такое мнение подтверждают следующие наблюдения: неестественность положения скелета, повязки на глазах некоторых коней или надетые на их головы мешки (рис. 11). Факт захоронения коней живьем подтверждают и письменные источники. Так, например, Дусбург, описывая верования древних пруссов, пишет: «В настоящее время литовцы и другие неверующие этого племени упомянутую жертву по своему обряду сжигают в какомнибудь святом месте, но коней так утомляют ездой, что они едва могут стоять на ногах».

Так как кони закапывались во всей сбруе, можно ее полностью восстановить. Лучше всего это прослеживается в массовых захоронениях Центральной Литвы и Занеманья—Юго-Западной Литвы. Только в захоронениях Восточной Литвы, где коней часто сжигали вместе с всадниками, сбруя представлена менее широко.

Наиболее важная часть конского снаряжения — узда, часто сплошь покрытая листовым серебром или бронзой. Важно отметить, что совершенно одинаковых уздеек почти не встречается. Их различают по способу скрещения ремней или по виду украшений (рис. 12—17). Следовательно, производство уздеек не было массовым; каждая из них изготавливлась по индивидуальному заказу.

Неотделимой частью конского снаряжения были удила — двух- или трехчленные, заканчивающиеся кольцами или псалиями (рис. 23—26). Последние изготавливались из бронзы, кости, покрытого серебром железа и богато украшались. Костяные псалии — характерный образец прикладного искусства того времени (рис. 27—28).

Седла, к сожалению, не могли сохраниться. Поэтому в наши руки попадают лишь стремена (рис. 30—34), очень разнообразные как по форме основания, так и по виду дужки. Наиболее богато украшались стремена с плоской дужкой. Иногда они имеют вырезанные края, нередко украшены серебром и богато орнаментированы. В последнее время найдены стремена с ажурной дужкой (рис. 32).

К упомянутым выше основным частям сбруи можно добавить покрытые листовым серебром оковки (рис. 35), украшенные бронзовыми ромбовидными бляшками попоны (рис. 29), бронзовые шейные гривны (рис. 38), бронзовые нахвостные украшения (рис. 22, 36,

37), спиральные бляшки для гривы (рис. 20), янтарные бусины, прикреплявшиеся к гриве и т. д., и тогда мы получим полное представление о снаряжении коня в конце I и начале II тысячелетия.

В заключение надо отметить, что захоронения с конями являются отражением социального положения умершего. Количество коней в могиле и вид сбруи свидетельствуют о состоянии воина.

Мы отмечали погребение с восемью конями (Вершвайский могильник) и богатым конским снаряжением. Судя по письменным источникам (Герман Вартбергский), литовский князь Альгирдас (Ольгерд) был сожжен с 18-ю боевыми конями.

Менее богатые погребения с боевыми конями скорее всего принадлежат дружиинникам, известным из письменных источников как «приятели», «амици», «врунде» и др. (военные слуги вождя и молодежь территориальной общины).

Необходимо отметить, что захоронения с конями или с предметами, символизирующими коня, характерны для балтских племен. Они встречаются на территории древних пруссов и ятвягов, но особенно распространены на территории Литвы, где в конце I и начале

II тысячелетия н. э. становятся массовым явлением. Некоторые различия в такого рода захоронениях отражают своеобразие отдельных племенных союзов, но постепенное распространение данного погребального обряда по всей территории Литвы расценивается как одно из явлений, отражающих процесс формирования древнелитовской народности. Кроме того, тот факт, что захоронения воинов с их боевыми конями почти неизвестны на теперешней территории Латвии (за исключением Курземе) и полностью отсутствуют в Эстонии, подтверждает мнение, что организация дружиинников получила развитие в Литве раньше, чем в других частях Восточной Прибалтики.

В заключение необходимо особо подчеркнуть, что боевой конь играл у древних литовцев большую роль. Это подтверждают не только погребальные памятники и письменные источники, но и народное творчество, особенно фольклор. Мотив воина и его боевого коня является одним из любимых в древних литовских песнях, преданиях, балладах и т. д. В народной поэзии конь — самый любимый и верный друг своего хозяина. Именно поэтому он и провожает воина в «загробную жизнь».

S U T R U M P I N I M A I

- AS — Archeologijos sektorius
II — Istorijos institutas
ILKI — Iš lietuvių kultūros istorijos
KVIM — Kauno Valstybinis istorijos muziejus
LAB — P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961
MAD — Mokslų akademijos darbai
SRP — Scriptores Rerum Prussicarum
VIEM — Valstybinis istorinis-etnografinis muziejus Vilniuje
AC — Археологический съезд
МИИА — Материалы и исследования по археологии СССР
СА — Советская археология
Тр — Труды

*T u r i n y s**С о д е р ж а н и е*

Ívadas	1	Введение	1
Trumpa tyrinéjimų istorija	3	Краткая история исследований	3
Karū su žirgais laidosenos ypatumai	6	Своеобразия погребений с конями	6
Žirgo apranga	13	Конское снаряжение	13
Baigiamosios pastabos	22	Краткие выводы	22
Reziumė	26	Резюме	26
Sutrumpinimai	30	Сокращения	30